ЗМІСТ:

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Виговський і Мазепа 417

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: „В недїлю рано зїлє копала“ (оповіданнє) далї 429

Ю. БУДЯК: Записки учителя (1899—1906) (кінець буде) ... 454

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Море (поезії) 466

ІВ. БОНДАРЕНКО: З історії національного питання. К. Маркса Zur Judenfrage 470

ЛЕОН. ПАХАРЕВСЬКИЙ: Своє щастє 487

ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ: З Гоголївських свят в Москві 496

ІВ. ФЕДОРЧЕНКО: „Безъ воспитанія“ 499

— В тюрму з доброї волї 501

Д. ЯРОШ: О зорі ви ясні..... 504

ІВАН ОГІЄНКО: Як селяне читають і пишуть по вкраїнськи (Матеріяли до питання про вкраїнський правопис)..... 505

П. ТЕНЯНКО: Радість хлїбороба 514

КНУТ ГАМСУН: Пан, пер. Л. Пахаревського..... 515

М. ЄВШАН: Петро Карманський і нова збірка його поезій ... 537

АНАТОЛЬ ФРАНС: Острів Пінґвінів, уривки в пер. Н. Романович (далї)..... 544

ОД. РОМАНОВА: Пісня мандрівця 563

П. СМУТОК: З російсько-українського житя 564

МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрійської України..... 575

Е. ЛЕВИЦЬКИЙ: За границею. 586

Біблїоґрафія 595

Книжки надіслані до редакції.. 605

Від редакції 605

Від контори 606

Зміст XLVI тому ЛНВ. 607

Оголошення.

Зміст VII кн. ЛНВістника.

Digitized by Google

Від Адмінїстрації. До сеї книжки долуч
чеки і просимо надсилати передплату, хто її ш
вирівнав. Хто не зложив другої рати, не дістане V

1909.

РІЧНИК XII. ТОМ XLVI.

КНИЖКА VI. ЗА ЧЕРВЕНЬ.

ЛЇТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ-КИЇВ.

З друкарнї Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом А. Беднарського.

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

!Небувала нагода зложити власну бібліотеку дешевим коштом!!

е по день 5 червня приймають ся зголошення на серії Українсько-руської идавничої Спілки. Кожду з низше поданих серій, зложених з 6, 5 або 4 оправлених ижок добірних видань Українсько-руської Видавничої Спілки, в номінальній вартости **иш 10 до 11 корон,** висилає низше підписана книгарня **за ціну тільки 7 корон.** о при тім, купуючи хоч одну серію, підпише реверс на решту серій, може їх купувати кінця 1909 р. При замовленях просимо називати число серії *словами.* При надіанню грошей з гори доставляємо посилки оплаченою почтою. Хто купує три серії відзу, дістає в **додатку** одну книжку тогож видання після власного вибору. Замовленя приймає:

КНИГАРНЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
У Львові, Ринок ч. 10.

1. серия.

лодиславич, Орли . . . 2·20
вчок, Нар. оповіданя I. 2·—
дзиновський, Хлопська
досїлість . . . . . 2·40
йне, Подорож на Гарц 1·20
ркий, Мальва . . . . . 1·50
вцкі, Народність . . . 1·—

2. серия.

тер, Іст. ґеогр. відкрить 2·20
валїв, Громадські про-
мисловцї . . . . . 1·60
Твайн, Том Соєр. . . 3·—
пасан, Горля . . . . . 1·30
имський, Пальм. гиля . 3·—

3. серия.

билянська, Покора . . 1·40
уптман, Віз. Геншель . 1·60
раїнка, Думи і мрії . . 1·60
ер, Леґенди . . . . . 2·40
ґельс, Початок родини 1·90
ранко, Сїм казок . . . 1·40

4. серия.

вчок, Нар. оповід. II. . 2·—
ресаєв, Записки . . . . 3·—
ґельс, Фаєрбах . . . . —·90
влїчек, поезиї . . . . . 1·60
имський, Лаговський . 3·—

5. серия.

юбинський, В путах
шайтана . . . . . 1·60
кан, Скапаний сьвіт. . 1·—
нтоппідан, Із хат . . . 1·40
ороженко, Література 4·40
ранко, поеми . . . . . 1·60

6. серия.

вчок, Нар. оповід. III.. 3·80
ерлиця, Композитор . . 2·—
мсун, Голод . . . . . 2·20
реєв, Філь. історії . . 2·80

7. серия.

Авдикович, Моя популярн. 2·60
Адріян, Аґрар. процес . . 1·40
Винниченко, Повісти . . . 3·—
Воробкевич, Над Прутом 1·60
Драгоманів, Шевченко . 2·—

8. серия.

Інґрем, Політ. економія . 4·—
Чайковський, Оповіданя . 2·—
Франко, Boa constrictor. . 2·20
Ярошинська, Перекиньчики 2·60

9. серия.

Кобилянська, До сьвіта . 2·40
Заревич, Хлопська дитина 1·80
Катренко, Пан Природа. 1·40
Кобринська, Дух часу . . 1·60
Степняк, Підземна Россія 3·40

10. серия.

Золя, Жерміналь . . . . 6·—
Коцюбинський, Поєдинок 2·—
Стефаник, Дорога . . . . 1·60
Тен, Фільозофія штуки . 1·40

11. серия.

Мирний, Серед степів . . 3·—
Мопасан, Дика панї . . . 1·30
Самійленко, Українї . . . 2·—
Сроковський, Оповіданя . 1·40
Франко, Місія, Чума і і. . 2·80

12. серия.

Ковалів, Риболови . . . 2·—
Маковей, Оповіданя . . . 3·—
Форель, Ґігієна . . . . . 2·40
Франко, Коваль Бассім . 1·60
Яцків, В царстві сатани. 1·60

13. серия.

Левицький, Хмари . . . . 4·80
Мирний, Морозенко . . . 0·90
Нижанковський, Співанник 2·—
Сеньобо, Австрия в 19 ст. 1·20
Франко, Полуйка . . . . 1·40

14. серия.

Коцюбинський, По людському . . . . . 2·—
Лукіянович, Від кривди . 2·—
Мартович, Хитрий Панько 1·50
Франко, На лоні природи 3·60
Фрас, Нарис ґеольоґії . . 1·60

15 серия.

Драгоманів, Листи II. . . 4·40
Франко, Захар Беркут . 1·60
Флямаріон, Небо . . . . 2·40
Чехов, Змора . . . . . 2·40

16. серия.

Короленко, Судний день 1·20
Лепкий, Кара . . . . . 2·40
Мирний, Лихі люди . . . 1·40
Толстой, Казки . . . . . 2·40
Шірер, Палєстина . . . . 3·50

17. серия.

Масперо, Стар. Історія . 2·80
Стефаник, Моє слово . . 4·—
Толстой, Відроджене 3 т. 3·60

18. серия.

Лукіянович, За Кадильну 3·—
Ковалів, Дезертир . . . . 1·60
Стороженко, Марко прокл. 1·40
Тимченко, Калевала . . . 3·—
Ферієр, Дарвінїзм . . . . 1·70

19. серия.

Ґуцков, Уріель Акоста. . 1·40
Кобринська, Ядзя і Катруся 1·80
Конрад, Національна екон. 2·30
Кравченко, Буденне житє 3·—
Франко, Маніпулянтка. . 2·40

20. серия.

Драгоманів, Листи I. . . 3·40
Кониський, Вік Одинця . 2·20
Лепкий, З житя . . . . . 1·20
Мартович, Нечитальник . 1·60
Коцюбинський, У гр. сьвіт 2·—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Виговський і Мазепа.

16 вересня (септембра) минулого року сповнило ся 250 лїт від підписання так званої Гадяцької унії України з Польщею, що розривала переяславський акт 1654 р. 24 жовтня (октобра) минуло 200 лїт від переходу гетьмана Мазепи до Карла XII, що манїфестував той же розрив з московською зверхністю. Розділені між собою віддаленнєм пятдесяти лїт, сї факти сими своїми юбилеями, що збігли ся так близко, нагадали тїсну внутрішню звязь, що вязала сї два многоважні моменти в розвою полїтичних ідей і полїтичних обставин українського житя.

Але роковини сї проминули тихо і сливе непомітно в нашім житю. Подїї, явища, відносини, з ними звязані, були занадто складні, потрібували занадто многостороннього освітлення, занадто довгих коментарів, щоб до них уставити наші відносини з становища нашого сучасного житя. Я сам — коли в певних галицьких кругах виникла гадка зробити з юбилею Гадяцької унії національне свято, велику національну манїфестацію, поставив ся досить скептично до сеї гадки. До таких фактів не можна зазначити свого становища коротко і різко, „так“ або „ні“, „хвалимо“ чи „осуджуємо“, „спочуваємо“ чи „гудимо“. Але тепер, коли гучне святкованнє 250-лїтя полтавської битви приводить на память ті довгі і тяжкі, незмірно дорогою цїною оплачені змагання, запечатані вкінцї полтавською вікторією, мусимо сказати про них дещо з становища того українського народу, української суспільности, котрої іменем, в інтересах і оборону її виступали ті далекі, в сутїнь віків одшедші наші отцї і браття з-перед двох столїть. Мусимо означити своє становище до їх провідних ідей, мотивів і дїл, до надїй і неудач тих змагань, які містять ся між сими двома моментами, двома граничними стовпами нашого історичного житя, 1658 — 1708, під надгробною плитою тих змагань і зусиль—полтавською битвою 27 червня 1709 р.

Sine ira et studio, як личить потомкам на поминках предків, оддїлених од нас двома сотнями лїт.

„Заявляємо і свідчимо пред Богом і цїлим світом, що розпочата і ведена нами війна з Поляками мала не иньшу причину і не иньшу мету, як оборону святої східньої церкви і предківської свободи нашої, — любов до неї водила нас з покійним вождем нашим,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

безсмертної памяти Богданом Хмельницьким і Іваном Виговським писарем нашим. Свої приватні справи відсунули ми далеко перед славою божою й справою громадською. За для того війшли ми в приязнь з Татарами і з пресвітлою королевою шведською Христиною, а потім з пресвітлим Карлом-Ґуставом королем шведським. Всїм їм ми заховали свою вірність міцно. І Полякам не дали ми нїколи приводу для розірвання трактатів, але всїм додержували ми свято нашу вірність, умови і союзи. Не з иньших мотивів прийняли ми протекцію в. кн. московського, як тільки для того щоб заховати і примножити для себе і потомства нашого за помічю божою зброєю здобуту і кровю стільки разів вернену свободу нашу. Обдароване ріжними обіцянками і приреченнями в. князя московського, військо наше сподївало ся, що з огляду на спільність віри і добровільне наше піддання в. князь буде для нас справедливим, прихильним і ласкавим, поступатиме з нами щиро і на свободи наші не замишлятиме, а ще примножатиме їх більше і більше, відповідно до обіцянок своїх. Але здурили нас ті надії! Мінїстри і вельможі московські намовили того пречеснїйшого, всепобожного і найласкавійшого володаря до того, що зараз же першого року, як завели ся переговори між Москвою й Поляками, з огляду на надії на польську корону рішено заразом нас придавити і поневолити, і до того вели вони свої замисли, щоб занявши нас війною з Швецією, лекше могли нас придавити і поневолити"...

Так писало військо Запорозьке в манїфестї, висланім до европейських дворів в момент свого рішучого розриву з Москвою і відновлення державної звязи з Польщею (Гадяцької унії), виясняючи мотиви, які привели до сього розриву [1]).

Головну вагу воно клало на два моменти. Перший, що московське правительство зрадило Україні, війшовши в порозуміннє з Польщею (коли з польських кругів подано цареви надію, що його виберуть польським королем, і тим способом прийде само собою до зєднання територій обох держав). Москва захотїла торгувати долею України, рішати її без згоди і волї самої України, що добровільно піддала ся під протекцію Москви, і тим нарушила перші підстави того піддання. Сей мотив незмінно повторяєть ся потім довгий час в українських кругах, і Дорошенко з Многогрішним напр., два полїтичні конкуренти, сходять ся на різких заявах невдоволення з приводу того, що Москва з Польщею дїлять між собою українські землї й торгують ними (ішли переговори про гро-

[1]) Видав сей мавїфест недавно з актів шведського державного архиву пок. Молчановський в Архиві Юго-зап. Россіи Ш т. VI ч. 127 (1908).

Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шевий викуп замість уступлених українських територій). Дорошенко писав цареви, що коли українська земля, добровільно піддана московському цареви, стає предметом торгів і тільки стягає на себе кріваві репресії з боку „продающих і купующих", то нічого не зістаєть ся крім того, щоб Українці взяли назад свій дар, яким Москва так невідповідно роспоряджаєть ся. І Многогрішний, при всій своїй лояльности для московського правительства, заявляв перед московськими аґентами, що Українці люде не продажні анї куплені, і цар не шаблею здобув Київ і всї українські городи, піддали ся вони йому добровільно, і коли не хоче він їх в цілости держати під собою, а збираєть ся дїлити ся з Поляками, то нехай виведе московське військо з цїлої України, а Українці „знайдуть собі иньшого государя [1])".

Другим головним пунктом обвинувачення на московську політику з боку правительства Виговського було се, що московські правителї своєю політикою внесли розбрат і роздїл в українське політичне житє, дали змогу ріжним демаґоґам, покликуючи ся на московську поміч і протекцію, орґанїзувати опозицію українському законному правительству, підривати його престіж, відмовляти послуху, виставляти своїх претендентів до булави. Ся політика Москви привела вже до страшної внутрішньої війни на Україні (Пушкарівщина) й грозила в будучности, в очах українських політиків, несчисленними бідами (і справдї навела їх), підриваючи в корінь політичну силу України й її правлящих верств.

За сим моментом, найбільш болючим в тій хвилї, відійшли на другий плян иньші причини українсько-московського напруження, і між ними найважнїйше—конфлїкт українських автономічних змагань з московським централїзмом. Сей конфлїкт устиг зазначити ся в цілім ряді пунктів, як скасованнє церковної автономії України, обсадженнє головних українських міст московськими воєводами і військовими залогами, а за тим виясняла ся загальна проґрама московського правительства, поставлена ним в момент прилученнія України, і тільки в сповненню своїм відложена на якийсь час: завести московську адмінїстрацію на Україні, обложити українську людність податками до московського скарбу, обмежити українські „свободи" певними правами самих тільки привілеґіованих верств — доки догідна хвиля не дасть можности зробити кінець і їм та підвести все українське житє під загальний московський ранжір.

Всї сї перспективи виступили вповнї ясно перед очами української суспільности, і куріозні на перший погляд аґітаційні поголос-

[1]) Акты Южной и Запад. Россіи IX с. 96, 667 — 8.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ки сих часів, що як цар і Москва візьмуть Україну в свої руки, то не можна буде селянам носити чобіт і сукман, а мусять ходити в личаках і московських армяках, що попереводять їх на Москву і на Сібір (такі примусові переселення, здавна практиковані московським правительством, саме тоді робили ся на Білоруси), заберуть з України попів, а пришлють з Москви московських, — всї сї поголоски служать тільки проявом тої глубокої трівоги за цїлість українського житя, яка обхопила тодї українські круги.

Усобиця підтримувана Москвою, захитавши самими основами полїтичного і суспільного ладу на Українї, поставила перед правительственними кругами України питанне житя і смерти, „бути чи не бути“, і вивела їх з тої пасивности, в якій стали вони від часу московської протекції, не знаючи, як розвязати завязаний батьком Богданом полїтичний узел. Виговський рішаєть ся оперти ся на Польщі против Москви, приводить до швидкого закінчення безконечні переговори з польським правительством, що тягли ся протягом цїлого ряду лїт, і виступає рішучо, з заміром очистити від московських залог Україну і увільнити ся від московських мішань у внутрішнї відносини України. Свій манїфест, наведений вище, що мав служити актом обвинувачення московської бюрократії перед европейським світом, він кінчав заявою:

„Так відкриваєть ся хитрість і обманство тих, що з початку через внутрішню усобну війну, а далї й відкрито зброєю своєю власною приготовили на нас ярмо неволї, без всякого приводу з нашого боку. Свідчачи неповинність нашу нї в чім і кличучи Бога в поміч, змушені ми для захованя своєї свободи взяти ся до законної оборони, щоб скинути з себе се ярмо і шукати для того помочи наших сусїдів. От же не на нас спадає вина сеї війни, що вже загораєть ся. Ми були вірні й зістаємо ся вірними великому князю (царю) і против волї нашої берем ся за зброю“.

Ми не маємо майже нїчого, щоб виясняло нам інтімні думки, властиві заміри, провідні ідеї й кінцеві цїли полїтики Виговського і його кругів, і так само Мазепи й його прихильників. І Виговський і Мазепа виступають перед нами як дипльомати, що в своїх заявах, публичних виступах, в своїй кореспонденції й офіціальних актах поводили ся головно вічним дипльоматичним принціпом, що язик людині даний на те, аби укривати свої гадки. Як би дїло їх вінчало ся успіхом, воно б пояснило їх задушевні пляни і помирило суспільність і потомство з їх дипльоматуваннєм,

Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

з критими ходами, якими йшли вони до своєї мети. А так на руїнах своїх замислів зістали ся вони з репутацією інтриґанів - зрадників, хитрих еґоїстів, сіячів смути й „измѣны“, а навіть і ми, бажаючи безсторонно оцінити політику й змагання тих людей, мусимо вдоволяти ся більше або меньшими правдоподібними міркуваннями про те, що було властивою метою їх змагань, на підставі тих офіціальних актів, і ще більше — міркуючи з загального розвою політичних ідей і змагань української суспільности.

І от можемо ми припускати в Виговськім, Мазепі чи иншім спільнику ідей і змагань їх більшу або меньшу участь мотивів еґоїстичних з одного боку, а ідейних і патріотичних з другого; можемо симпатизувати, або не симпатувати з ними, як з людьми, з індівідуальностями, з їх тактикою і з цілим комплексом їх політичних і національних, культурних і соціальних поглядів, ідей і змагань, з їх ідейною фізіономією, — але одно зістанеть ся фактом безсумнівним і вірним. Се те що як оден так і другий, при своїх індівідуальних відмінах, при ріжниці в тактиці, в засобах і способах, в деталях своїх плянів,—були представниками, речниками, носителями політичних змагань, якими глубоко пройняте було все українське суспільство, вся свідомійша верства українського народу, вся українська інтеліґенція їх часів. Їх діло таким чином не було ні в якім разі особистим ділом, їх винаходом, їх забаганкою. Вони виступили з здійсненнєм того, що було простулятом всеї суспільности. І впали жертвою не тільки своїх власних помилок, чи недотепностей, але также і жертвою траґічного конфлікта народніх змагань з непереможною силою обставин.

Гадяцька унія була першим виразом, відкритим і більше меньше повним, того, що вже перед тим пробивало ся в ріжних актах і заявах, але тільки тепер знайшло скільки небудь конкретне своє обявленне: українська державна ідея, окремішність української території й українського народу. Від елєментарної оборони „руської віри“, рівноправности українського чи білоруського православного елєменту з польсько-католицьким, яка наповняє собою перші десятилітя XVII в., українська суспільність серед крівавих бурь Хмельниччини доходить до свідомости потреби ґарантій автономного українського житя, політичної самоуправи українського народу як політичної цілости, української етноґрафічної території як окремого політичного тіла. Те що самому Хмельницькому в перших стадіях його повстання ще ледви уявляло ся, в момент його смерти представляло ся політичним керманичам України вже зовсім виразно і ясно.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Україна вертаєть ся під зверхність польського короля і сейму, але не як комплекс провінцій, але як окрема і замкнена політична цілість. Українська територія в своїх етноґрафічних границях має творити осібне „велике князівство Руське“, з своїми осібними міністрами, скарбом, військом і монетою, з своїм власним вибірним шефом — гетьманом, якого мають вибірати стани (сословія) сього великого князівства і подають до затвердження королеви. Коронне військо не має вступу на сю територію, так само місцевим панам не можна держати яких небудь міліцій; єдину воєнну силу має становити козацьке військо під властю гетьмана. Всї уряди можуть займати тільки особи українські народности („руської віри“). Українській народности забезпечають ся певні освітні засоби (право заложення двох академій на взірець краківського університету і т. и.).

В значній мірі при тім взято взірець з в. кн. Литовського, що на підставі люблинської унії 1569 р. становило автономну провінцію Польщі. До давнїйшого польсько-литовського дуалїзму мав бути доданий ще третій автономний член, призабутий в 1569 р. Але в иньших пунктах політична українська мисль ішла далї сього готового взірця, сеї готової схеми, і творила нові форми й ґарантії національного житя. Сей, напр., український віце-король, виборний, доживотний гетьман, з шансами перетворити ся в династичного володаря (вимовляло ся, що потомки і свояки Виговського не мали бути виключені від гетьманства) — се була зовсім нова комбінація автономного устрою в. кн. Литовського з новою козацькою республїкою. А в умові, що в. кн. Руське має зіставати ся нейтральним на випадок аґресивної війни Польщі з царством Московським, я бачу прояв ідеї вічної нейтральности України між двома конкурентами — Польщею і Москвою, зародок ідеї про Україну як самостійну, вічно нейтральну державу під протекторатом Польщі й Московщини.

Не все з сих дезідератів було прийняте в офіціальний текст Гадяцької унії, бо було занадто нове ще, сміле й незвикле. Напр. ся ідея нейтральности України [1]). Або жаданнє, щоб велике князівство Руське обіймало не саму тільки козацьку, східню Україну, що була предметом трактатів з Польщею за Хмельницького, а всю українську територію [2]).

---

[1]) Знаємо її з брульонів (чорновиків) Гадяцького трактату, знайдених д. Герасимчуком і приготовлених для видання в львівськім корпусї матеріалів до історії козаччини.

[2]) З записок Ґолїньского, участника переговорів, знаємо тепер, що таке до

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але нам інтересні самі ідеї. Інтересно і важно, що такі жадання були продумані, висловлені, і домогали ся свого сповнення.

Трудно сказати при теперішнім запасі наших відомостей, наскільки серіозно брали творці Гадяцької унії плян переходу назад під зверхність Польщі, а розриву з Москвою. В наведенім вище манїфестї не можна вичитати такого заміру до рішучого розриву і повороту назад. Нам, з ретроспективного становища, зовсім ясно, що Гадяцька унія не мала виглядів на успіх: утрата України для Польщі була ще фактом занадто свіжим, щоб польська шляхта могла помирити ся з ним і щиро вишукувати новий порядок річей для окремішного і автономного в. кн. Руського. Для українських мас вертати ся назад під панську кормигу польську, облиту кровю недавніх героїчних змагань до свободи, здавало ся чимсь неможливо-диким. І се що так ясно представляєть ся нам, до певної міри могло відчувати ся і творцями гадяцьких умов. Можна сильно сумнівати ся, чи оружні демонстрації Виговського против Москви не були тільки способом змусити її до уступок українській автономії, подібно як потім за Дорошенка, і чи власне дійсна програма не лежала в чімсь в роді тої вічно-нейтральної української держави під зверхністю Польщі і Москви разом, яку я тільки що заприметив в зародку, в проєктах унії.

Все се неясно, і можна бути ріжних гадок про те, в яких міжнародних комбінаціях творці Гадяцької унії чи їх наступники задумували здійснити свій плян української автономії, і сі міжнародні комбінації, правдоподібно, стояли на другім пляні у самих українських політиків, що на взір старого Хмельницького пробували опирати ся на всї можливі міжнароднї комбінації і фактори — Москву, Польщу, Швецію, Туреччину, Крим. Забезпеченнє української автономії — се ґрунт, се правдива, дійсна вісь, коло котрої обертала ся українська політика другої половини XVII в. Вона лежить основою діяльности і змагань і таких лойялистів (в відносинах до Московської держави) як Сомко або Многогрішний, і таких сміливійших будівничих української політики як Дорошенко — у котрого ся ідея нейтральної української держави під протекторатом її сусїдів — Москви, Польщі, Туреччини виступає особливо помітно, і навіть у таких демаґоґів як Петрик, що висту-

---

маганнє ставило ся при укладанню унії, в вересні 1658 р., а не тільки при пізнїйшім (1659) посольстві на сейм: „Upominali się naprzod xiestwa absolutnego Ruskiego, przy ktorym woewodstwa Wolynskiego, Ruskiego, Podolskiego, Belskiego w Koronie, і w w. k. Litewskim Pinska, Bykowa, Staroduba, Owrucza і ynnych nie mało".

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

паючи завзятим ворогом автономистів-старшин, заразом голосив „войну на Москаля для вольностей і добра общого посполитого", закликав всїх до себе, щоб не пропустити моменту та не зістати ся „вічними московскими невольниками" [1]).

Автономічна ідея стає „каменемъ претыканія", на якім розбивають собі голови навіть найбільш зручні карієристи, в роді Брюховецького, коли вони починають спекулювати против неї. І приглохши під впливом останніх кріз кінця XVII в., вона неминучо мусїла проявити себе, скоро тільки захитала ся позиція московської полїтики, як стало ся під час Північної війни. Чи був Мазепа щирим автономистом з переконання, який тільки під натиском обставин вислугував ся централїстичній полїтиці Петра, чи був тільки карієристом, що не журячи ся власними принціпами, плив за вітром, — все одно. Приглушені, але не вбиті автономічні змагання неминучо мусїли вибухнути, коли давній козир автономістів, шведський король, звертав ся на українську територію. Старому гетьманови, коли б навіть йому самому не дуже були близькі ті автономічні змагання, треба було сильно призадумати ся, яке становище йому зайняти в такий критичний момент, щоб не зістати ся за дверима автономічного руху, як би він вирвав ся тепер, звертаючи ся заразом і против „московської неволї" і против її вірного слуги, „гетьмана і кавалера"; міг би сей рух його перевернути так як перевернув свого часу „боярина і гетьмана", Івана Брюховецького.

Старий гетьман рішив вивісити автономічний прапор, а його кружок, з ретроспективного становища (при виборі на гетьманство Орлика, в 1710 р.) в своїх „pacta conventa", новій конституційній хартії України, так поясняв сей факт в звязку з його прецедентами:

„Вічної памяти Богдан Хмельницький, за помічю божою і необорною підмогою пресвітлого короля Швеції безсмертної і славної памяти Карла X, сполученими силами ханства Кримського і війська Запорозького і своїм гострим розумом, печаливістю і великодушною працею визволив з неволї польської військо Запорозьке і поневолений та пригнетений народ руський і піддав ся сам і нарід той піддав добровільно під московську самодержавну власть, покладаючи ся на те, що вона, звязана з нами спільною вірою, сповнить свої обовязання, включені в умови і скріплені присягами: заховає на завсїди військо Запорізьке і свобідний народ руський при його законних правах і свободах, під протек-

[1]) Величко III с. 112—3.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цією своєю. Коли ж по смерти покійного гетмана, того ж Богдана Хмельницького, Московська держава ріжними хитрими способами і штуками почала заходити ся, щоб свобідні права Запорозького війська, скріплені її присягою, укоротити і зовсім знищити, та наложити рабське ярмо на свобідний народ, ніколи зброєю не покоманий нею, — військо Запорозьке, всякий раз як терпіло в сих справах якусь кривду, мусїло кровю своєю і смілим відпором боронити цїлість прав і свобод своїх, і Бог, местник неправд, сїй обороні помагав ласково. І нарештї, коли отсе недавно, за правлїння покійного гетьмана Івана Мазепи, теж правительство московське, хотячи сповнити на дїлї нечестиві свої заміри, відплатило нам злом за добро, замість ласки і справедливости за наші вірні служби й трати, за воєнні кошти, ложені до повної руїни нашої, за несчисленні героїські дїла і кріваві подвиги воєнні, — задумало козаків перетворити в реґулярне військо, міста взяти під свою власть, права й свободи наші покасувати, військо Запорозьке на Низу Днїпровім (себ-то запорозьку козачину) викорінити й саме імя його на віки вигладити (а на се мали ми і зараз маємо виразні вказівки, докази й початки), — тодї вищеназваний покійний гетьман, пресвітлий Іван Мазепа, подвигнувши ся справедливою ревністю за непорушність прав своєї отчини і вільностей війська Запорозького і запалений гарячим бажаннем підтримати в днях гетьманства свого честь його, і по собі, на вічну память імени свого, отчину нашу і оба війська Запорозькі (городове і низове) лишити з цвітучими свободами не тільки не нарушеними, але розширеними й примноженими ще, — піддав ся під непобідиму протекцію пресвітлого і премогутнього короля Швеції Карла XII, що за особливою ласкою божою звернув ся з військами на Україну. Пішов він слїдами попередника свого, славної памяти пресвітлого гетьмана Богдана Хмельницького, що з пресвітлим королем шведським, його величества теперішнього тезоіменитим дїдом Карлом X, за згідним порозуміннєм зручних способів уживаючи для визволення отчини своєї від тяжкої тодїшньої неволї польської, дістав від нього бажану поміч відповідну для знищення сил польських. І хоч тепер незглубимі суди божі нещасливим оборотом змінного щастя війни ударемнили щирі заміри покійного гетьмана і його самого тут в Бендерах постиг закон смерти, одначе осиротїле по смерти вожда свого Запорозьке військо не тратить надїй на ту пожадану свободу, покладаючи надїю свою в помочи божій, в протекції пресвітлого і премогутнього короля шведського і в справедливости дїла свого, що кінець кінцем все таки тріумфує“ [1])...

Думаю, що автори сеї хартії, стилїзуючи її, не могли мати

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

перед собою манїфеста Виговського 1658 р., і той паралелїзм в гадках, арґументах і т. д. який впадає в око при читанню обох документів, залежить від одностайности провідних полїтичних ідей, однакових більше меньше в часах Виговського і в часах Мазепи. А свій полїтичний досвід останнїх десятилїть товариші Мазепи реалїзують в постановах своєї хартії, які нормують українське народоправство, заводячи норми представительства, запобігають кривдам козачої сїроми й селянства, і т. д.

Полїтику Мазепи стрілo повне фіаско. Трудно навіть сказати, як би поставили ся до його автономних змагань ширші круги української суспільности, бо їм властиво не лишало ся нїякої можности самоозначення. Було очевидно від разу, що сей останнїй курс старого гетьмана був пропащий. Його льояльна полїтика, яку він тягнув до останньої хвилї, понищила всї ті опорні точки, на яких міг би оперти ся український рух против московської зверхности, а тяжка рука петровського режіму, що налягла зараз на Україну, перегородивши всї дороги для поширення Мазепиної „измѣны", не лишала місця для нїяких вагань. Крах був неминучий вже наслїдком сих, чисто зверхнїх причин, не кажучи про внутрішній роздїл між старшинською верствою автономістів і народньою масою. Се була ахільова пята полїтики української старшини, що вияснивши і зовсїм ясно поставивши чисто полїтичну програму, не догадувала ся обняти нею й соціальні змагання народнїх мас, невироблені й невияснені за се півстолїте так, як виробили ся й вияснили ся постуляти національні й полїтичні, і через се в своїх автономічних змаганнях натикала ся на невірне становище мас, хитро буджених ріжними демаґоґічними окликами. Але сим разом вони не мали навіть можливости проявити себе.

Полтавська побіда закопала Мазепу і Мазепинців з їх плянами, підорвала глубоко й автономічні змагання українські взагалї, що більше вже не здобули ся на нїяку серіозну акцію полїтичну в тім давнїм стилю, на проголошенне української державної ідеї ще коли небудь.

Крах був ще більше рішучий, нїж який стрів Гадяцьку унїю. А тим часом?! ..

Вдумуючи ся в тодїшню ситуацію, приходжу до переконання, що властиво комбінація Мазепи могла мати будучність, як би не викопав їй могилу сам Мазепа своєю боязкістю, як би не задавила її побіда Петра під Полтавою. Більше мала шансів, більше raison d'être, нїж Гадяцька унїя.

---

[1]) Чтенія москов. істор. тов. 1847 кн. I (XIV).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В 1650-х роках Польща була ще сильна, а козацька Україна ще занадто слабка. Її устрій ще формував ся тільки. Її суспільність не еманціпувала ся від впливів польського житя. Ґарантії політичної автономії, навіть як би були проведені в житє, в тих часах не охоронили б її від польщення, ані від заливу польським панством. А се не давало підстави успішного розвою України, бо таїло в собі задатки дальшої внутрішньої боротьби і потрясень.

На початках XVIII в. обставини були иньші. Політична і соціальна структура Східньої України (Гетьманщини) значно ствердла; розуміють ся, ся структура, спеціально суспільна, не була через те ліпша: вона ствердла коштом приборкання і апатії народніх мас, але й сі народні маси могли тільки виграти від того, як би не наступило те що наступило по катастрофі 1708 року. В сфері культурно-національній українське громадянство Гетьманщини значно еманціпувало ся від польських впливів, а не підпало ще пізнїйшому зросийщенню. Протекція Швеції, держави далекої, теріторіально відокремленої, не могла б вносити в українське житє нїяких значних трудностей, могла бути явищем тільки скороминущим. Польща була дезорґанїзована і ослаблена, так що не могла б ставити нїяких серіозних плянів на завойованнє східньої України або взагалї перетвореннє її в польську провінцію та відокремленнє від Росії. В тим часї Україна могла стати нейтральною державою між Польщею і Московщиною, як мріяли в середині XVII в. Відносини до Московської держави могли уставити ся також инакше, ліпше для иньших держав східньої Европи і мабуть для самої Московщини.

Полтавська битва була критичним моментом: побіда 27/VI дала царству Росийському не тільки рішучу перевагу в східній Европі, але й пхнула його на стежку імперіалїзму, екстензивної політики, все нових і нових завойовань і прилучень, на цїлі два столїтя. Ся екстензивна тенденція не тільки принесла політичну смерть цїлому ряду політичних орґанїзмів, які могли б жити і по нинїшнїй день, але дуже шкідливо вплинула на внутрішню еволюцію самої Росийської держави і її державної народности великоруської, відтягнувши всї засоби від внутрішнього, суспільного й культурного прогресу і віддавши їх на завдання зверхнього неустанного розширення. Без полтавської побіди все се могло б піти инакшими дорогами. Польща мабуть би не впала. Україна зістала ся осібним тїлом, коли не самостійним, то окремішним, навіть перейшовши кінець кінцем назад в рамки Росийської держави. На місце одної сцентралїзованої держави, обтяженої безконечними „сепаратизмами“ і національними питаннями, з односторонно розвитою енергією імперіалїзму, що привів кінець кінцем не тільки до повного спу-

Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

стошення саму державну народність, але й саму державу поставив на краю пропасти,—ми може б були тепер свідками чи горожанами лїпше орґанїзованої великої східноевропейської федерації, урівноваженої і сильної, яка б силою своїх внутрішніх прикмет могла б притягнути цїлий ряд земель, які зістали ся на віки за границями централїзованої Росії.

Спеціально могли б лїпше уложити ся відносини українсько-великоруські. Я не сумніваю ся, що як би Україна була визволена від примусового московського централїзму і нівеляції, то в нїй (і так само на Білоруси) розвинули ся б свобідні потяги (ґравітація) до великоруського світу, як найбільше близького, тїсно звязаного культурною спільністю, історичною традицією, спільною спадщиною Київа. Коли б на місце немилосердного нищення і давлення всїх полїтичних, суспільних і культурних форм українського житя, яке наступило по полтавській побідї, на місце того розгрому і терору, який запанував по р. 1708/9, прийшло б хоч кількадесять лїт свобідного розвою Гетьманщини, національне житє її було б забезпечене, і не було б місця і спокуси для всїх тих обрусительних заходів — заборон української книги, української мови, української вимови і акценту, які дїяли ся почавши від Петрових часів (указ 1720 р.) протягом всього дальшого часу. „Руські народности“ не переживали б тої тяжкої внутрішньої боротьби, яка тепер грозить на віки розріжнити їх, витравивши полїційними переслїдуваннями ті внутрішні, моральні звязки, які звязували їх.

І внутрішня еволюція великоруського житя могла б піти иньшою дорогою, коли б крім бюрократично-централїстичного московського устрою, поруч нього жив і розвивав ся свобідний, виборний, конституційний устрій український. Народні маси не тільки українські, а й великоруські може б не пережили тих страхів кріпацтва, яке привело ся їм пережити в столїтє по скасованню останків українського устрою. І тяжка спадщина росийського централїзму й імперіалїзму нас може б обминула.

Полтавська побіда була тріумфом тільки росийського імперіалїзму, а не тріумфом росийського житя, не тріумфом поступу і культури навіть з становища державної великоруської народности, не тільки — з становища всього східнославянського, чи ще ширше — всього славянського світу, його гармонїйного розвою, його свобідного і дружного поступу. З становища великоруського навіть, не тільки з „руського“ взагалї, — або становища східнього Словянства, може б було лїпше, як би день 27/VI не принїс з собою того вікопомного тріумфу. І тим пояснюєть здержливе становище до нього правдивих приятелїв поступу і свободи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

„В неділю рано зїлє копала“.

(Оповіданє)[1]).

Минула вже перша весна, пишають ся вже лїси, гори в ясній новій зелени — настає лїто.

Вже четверта неділя, як виїзджає Гриць на своїм чорнім густогривім коні в лїс за Туркинею і не діждеть ся її. З надїєю виїзджає, з сумом вертає. Може засватали її мясницями, думає часом неспокійно, а може і віддала мати десь далеко звідси, а він нїчого не знає, від нїкого про неї не чує, — нїхто нїчого не каже.

В його серцю розіграла ся туга. Туга широкою струєю, і як вже нїхто инший про те не знає, то чорний вірний кінь його оден певно знає. Вижидаючи її от тут лїсом нетерпливо, він іноді і годину стоїть спертий на нїм задумавшись, або виспівуючи тужливу пісню, або знов надслухуючи шелесту, що заповідав би її присутність у лїсї, або вигравае на сопілцї. А в кінцї знетерпливившись, сїдає на нього і жене скорим кроком куди небудь на розраду, а бодай до щебетливої, слухняної, синьоокої Настки, котра відтак все лагодить. Так і нинї.

Сперши ся на свого чорногривого друга, він дивить ся острим оком мов яструб, на ту білу стежку, що простягала ся з гори з зеленого густого лїса хилком проти нього.

Прийде вона? думає.

Не знати.

А он сонечко вже хилить ся з полудня чим раз низше, а її ще нема.

Вже всїх яструбів, що плавали чистим воздухом, перечислив, темний яр, що ним гнав шумливий потік, змірив здовж і вшир своїм оком, виповнив тужливими думками, а вона й нинї не прийшла.

„В лїс весною прийдеш?“ — питав її тодї зимою.

„В лїс весною прийду“.

„Як зазеленїє“...

„Як зазеленїє“— відказала усміхаючись, і от, як додержує слова! Вона не то лиш що не приходить, але і не показувала ся

---

[1]) Див. Ш, IV і V кн. Л.-Н. В.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ще сього лїта, і вір дївчатам!“ То не так, як його Настка: що забагнеш, вона вже знає, що подумаєш, вона вже скаже. От така та Настка, що він її голубить. В о н а - ж йому щира. Р а з по правдї щира. А Туркиня?

Гриць затискає зуби з нетерпливости і проклинає „чортицю“, що пусто-дурно здурила тодї в зимі, обіцяючись на весну, а сама от і в гадцї не має явити ся.

Під час таких невеселих думок, здоймає нараз його кінь високо свою голову, задивив ся чорними блискучими очима, неповорушно в одну сторону лїса, насторчивши уха і мов жде. Майже цїлим туловищем своїм жде...

Широкі, крилаті віти смерек, десь не далеко них, роздїлюють ся гнучко і без шелесту, із помежи них визирає нараз дївоча голова, пристроєна двома великими червоними маками і знов зникає. Кінь жахаєть ся, а Гриць не помітивши в задумі, що з його другом зайшло, кидаєть ся за ним. Чого злякав ся, сполохав ся? Побачив якого медведя? Чи може серну тонконогу, що хотїла білу стежку перейти, сполохала ся їх видом і сховала ся знов. Він успокоїв полохливого коня і знов настала попередна тишина. Знов нїщо не рухаєть ся. Ждуть.

Не рухаєть ся справдї нїщо?

Нїщо.

Ба противно; десь щось рухаєть ся. Якийсь час стояв кінь спокійно, неповорушно, однак тепер починає наново непокоїти ся. Відчувши десь щось нїби чуже, він почав наслїдком своєї великої полохливости бистрим оком роззирати ся, піднявши голову ще вище, як перше. Та вже не жахаєть ся так сильно, як перше. Гриць привязав його до якоїсь смереки, а сам іде білою стежкою в перед у гору. Однак не уйшов дальше, як кільканацять кроків вперед себе, коли саме недалеко нього по при стежку розчиняють ся як перше крила смерік, уступають місце дївочій пишно заквітчаній голові, а далї й цілій високій струнків стати Тетяни.

Туркине, то ти?! — крикнув Гриць врадований.

„То *я*.

„То я“! То в о н а!

І самі не знають, як се зложило ся, що вже тримає він її в своїх обіймах і що їх уста, мов на приказ, самі з себе злучили ся.

„Пусти!“ — домагаєть ся вона строго і освободжаєть ся збентежена з його рук, що нїби на віки взяли її в полон, инший рух забули.

„Туркине!“ — повторяє він, не тямлячись з радости.— „Я

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стільки разів тут наждав ся вже на тебе, стільки натужив ся за тобою, а ти аж тепер прийшла!"

„Аж тепер"— повторяє сміючись, а відтак додає: „Тому й пусти"— і освободжуєть ся з його рук нетерпливо.

„ Я не йшла сама" оправдуєть ся відтак квапно, а йшла з одною жінкою (нїколи не могла перемогти себе про Мавру заговорити)... цить — додає потайно, пів голосом —„вона ходить часом сюди і під „Білий камінь", і шукає там якогось зїлля"...

„Лиш тут най не іде!" — перебиває він їй і притискає знов до грудей. Тут нехай не іде, бо зараз кину в яр. Нинї неділя, ти врештї прийшла... діждав ся тебе, моя зоре, тож нехай не йде".

Вона дивить ся на нього, підсуваючи чорні брови в гору і усміхаючись питає: „Ти кажеш, ждав тут не раз вже на мене?"

„Нинї четверту неділю як жду".

„А я ходила по лїсах, та все завертала ся з дороги назад, не могла звернути ся до тебе"...

Він заглядає їй в очи, що нїколи не бачили зла, і все дивлять ся просто та щиро, всему чудують ся, вірять...

„Зозуле ти!" — каже цїлуючи її і тулить, голубить її раз по раз до грудей — зозуле!"

„Не могла, не могла"— впевняє далї: — маму в долинї я дурила, не сказавши по правдї, чого іду в лїс, тому і сумлїнє все здержувало"...

„Любити, Туркине?

„Любити, Грицю".

„А он бач *я* можу".

„Любити і дурити?"

„Дурити і любити! — відповідає не надумуючись і смієть ся.

„А я все вагаю ся"...

„Бо не любиш щиро, як я".

„Грицю!!..

„Туркине"...

Вона обняла його за шию і мовчить.

„Туркине... ти любиш щиро?

Мовчанка...

Відтак: „Може, Грицю"...

„Зозуле!"

Нараз підняла голову і знов дивить ся просто з щирістю в його очи.

„Нїколи так не питай", — просить якось з наглим жалем.

„Коли ти завше така чудна до мене"—відказує він оправдуючись.

Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Ні, Грицю, ні“... впевняє його і тулить ся з неописаним довірєм й чутєм до нього. —„Як би ти знав“...

„Що, дівчино моя?

„Як тяжко дуже, дуже любити, а при тім ту любов перед матірю і“— урвала на хвилинку, а відтак докінчила квапно — „таїти“.

„Чому таїти? — питає він впрост. —„Чи се соромно любити?“

„Не пустять ходити в лїс“— додає вона. —„Скажуть, щоб ти присилав сватів, а по лїсах не пустять сходити ся. О... моя мати ніколи не пустить“...

„Ов-ва!“ — потїшає він її і смієть ся.

„Так, так, Грицю,— повторяє вона поважно —„мама моя не знає жартів. Проти хлопців вона строга — не вірить їм“.

„А проте їх і конем не обїдеш“ — відказав він знов сміючись.

„Легко тобі сміяти ся“— каже вона і дивить ся йому в очи вижидаючи.

„Легко, — каже він весело —„де вже не легко, коли „Туркиня“ коло мене — а прийде час, будуть і старости. Сеї осени певно що будуть. Отся зима була така довга та тяжка, я стілько за тобою натужив ся, а тепер же самим пишним лїтом ще і „матерей“ лякати ся? Зо мною ти не бій ся нїчого“.

І кажучи сї слова гордо й певно, голубить її з непогамованою палкістю.

„То дуже любиш?“— питає вона і старає ть ся очима збагнути глубінь тої любви з його очей, в котрих свою душу згубила.

„Нїкого ще так щиро не любив, як тебе. Казав вже тобі Тебе одну на світї. Коби знала ти, Туркине“...

„А коби ти знав“— перебиває вона поважно, підсуваючи високо свої чорні брови і чомусь сказала ними більше, як попередними словами.

„Ти не знаєш, що в мене за серце“, впевняє він знов — і приголублює її наново до себе.

„А я — Грицю... а я — о Боже“...— і не доказала.

„Люби, зозуле, люби“— молить він,— а я на руках занесу тебе до твоєї хати.

Нараз вона підоймає свою заквітчану голову і мов вернула на хвилину з другого світа, незвичайно споважнївши питає: „А як перестанеш любити?

„Туркине—моя зоре... хибаж я се годен? чому ти от так смутно питаєш?“

„Бо може за мною ще й свиснеш, як перестанеш любити.“—

Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

відказала.— „А я, Грицю, а я — каже вона, і раптом шукає охорони від чогось на його грудях, я“... і не доказавши замовкла, мов душу свою віддала.

„Посвистував я, Туркине—оправдуєть ся він поважно,—„посвистував я що правда і не за одною, але тебе полюбив я так щиро, що скорше поглузуєш ти з мене, як прийде багатший, ніж я з тебе. Чи не так ,Тетянко? Іваниху Дубиху широко-далеко за богачку знають, а я Гриць. Тілько і його богацтва, що кінь тай щире серце.— І сказавши се поцілував і притиснув її наново так щиро і палко до себе, що в тім вона вже вмовкла“...

„Іноді зимою — почала відтак вона по якійсь хвилині, —„заким ти перед нашою хатою станув, я мов з тягарем на душі ходила, все молила ся, щоб його Господь відвернув від мене, а тим часом ти сам станув перед мене, Грицю!“— додала і обняла його шию.—„І від тої днини, від тої години я вже не година була тебе забути“...

„А мене туга пігнала“ — обясняв весело.— Видержки не мав, осідлав коня і пігнав до тебе. Що буде, то буде — думав. Нехай хоч побачу, нехай хоч погляну на ті очи, брови, що душу украли, серце упоїли, спокій відобрали, а самі сховали ся“.

„А мати допитувала опісля — почала вона знов — хто ти такий, відки тебе знаю. А коли я мовчала — вона і собі замовкла, додаючи лиш отсе слово: „Уважай, Тетяно“. Бою ся я своєї матері, Грицю, як вона мовчить, та про те і не година була забути тебе. Крізь сон бачила на чорнім кони, крізь сон я тужила. В днину тугу працею укривала, а безсонними ночами спогадами годувала. Інакше не могла“. Так зиму пережила“.

„Хоч би і раз, хоч би і два, був би я завернув до тебе, Туркине,— обізвав ся він,— та саме горда твоя мати з хати відопхнула, але тепер не забудь мене. Не забудь любити, а побачиш згодом, вийде все на наше.

„Я не забула. От, чи не прибула?“— питає і підсуває допитливо чорні свої брови.

„Спасибі, дівчино, моя пишна квітко, люби лише вірно і жди до осени“.

„А ти? — питає вона і тоне всею душею, своїми очима в його гарних очах. — Чи прийдеш? Не забудеш? Другу не полюбиш?

Він обіймає її.

„Тебе одну я люблю. На ввесь світ одну. В неділю прийду знов, буду тебе ждати. Вийди тут ось лїсом, зацвити в нїм квіткою, я буду тут“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Все лїсом? — питає вона, вагаючись пристати на те і роздумує...

„Все лїсом".

„А може нї"— каже вона нараз бистро і трутивши його від себе, відвертає ся живо.

„Туркине!"

Вона не слухає — йде.

„Туркине!.. біжиш до своєї матери?

„Біжу".

„Ов-ва!"

Вона не обзиваєть ся, іде.

Він пігнав за нею. „Тетянко! — благає „бач, вже й загнівала ся. Вже скінчила любити? А я так довго ждав... застріль мене, щоб не тужив більше за тобою... буде тобі лекше"...

Вона оглянула ся і стала. Через хвилю мовчить і морщить брови.

Він пожирає її очима, відтак тягне її мовчки в останне на прощанє до своїх грудей. Мовчки тоне вона в його любови і словом не опирає ся...

„Прийдеш знов? — шепче він пристрасно благаючи і всю душу вкладає в отсе одно слово.

„Прийду".

„Памятай!"

. . . . . .

Коли опинив ся знов коло свого коня, не міг здержати ся, щоб не обізвати ся ще хоч раз до неї.

„Лю-биш? пігнав його голос допитливо пустим лїсом їй наздогін і жде...

З поміж струнких високих смерек здавало ся, а заразом нїби на противній скалї через яр відбило ся ясним відгомоном... „лю-биш?

„Лю-блю! — кликнув молодий голос могучо, а долетївши в глубінь лїса, на хвилину станув. Відтак мов молодий мандрівник добив ся чи не живійше через лїс до його слуху „люб-лю"... А добившись на місце, тут на віки умер.

. . . . . .

* * *

І ходить Тетяна чи не що неділї лїсом. В гору біжить легким кроком з щастєм в очах, щоб довго він не ждав... в долину знов збігає, щоб не опізнити ся, матїр не прогнївати. А все про то мовчить... і все спішить ся. Немов одна днина збігає тиждень за тижнем, лїто роскошує, любов їх міцнїє...

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Приходь, моя Туркине, любити не жалуй"... просить він щиро за кождий раз і доки попри білу стежку тягне ся лїс, іде він з нею враз. Все жаль її покидати... така йому мила, така гарна.

„Вертай вже назад",— упоминає його іноді, а сама стає йому в дорозї, щоб далї не йшов.

„Жалуєш менї ще хвилини? — докоряє він. — „В мене стілько щастя, що ти одна на світї, а ти он яка!"— останне слово каже з гірким докором.

„Я — Грицю? Я? — питає вона, підсуваючи зчудовано чорні свої брови, а в її очах вже і жаль якийсь вражений розгорів ся.

„Ти — ти не любиш так, як я. Все вагаєш ся. Все, як на роздорожу буваєш, або як по вугля прибігаєш".

„Грицю" — відповідає вона, а далї вмовкає. Прудка і вразлива здобуваєть ся вона вражена аж по хвилї на відповідь: — Я утопила ся в тобі, других вже не знаю, матїр свою обманюю... а ти"... і не доказує.

„Та все-таки вагаєш ся, Туркине"...

„Вагаю ся, чи вірно ти любиш. О, Грицю — молить вона і глядить на нього великими очима — не обманюй мене! Своє серце сама я знаю, те серце вже не в моїй груди — в тобі опинило ся. Гадки, що я їх колись думала, за тебе заміняла. Душа, що була колись моя, за тобою волічеть ся. Не верне до давного вона нїколи. Не обмани мене".

„Та все-таки вагаєш ся, Туркине"...

Її очи спалахнули. „Ти кажеш я не люблю щиро? О-о-о!.. кликнула з жалем, і з тим трутила його від себе, як у дитинстві тручала матїр свою, коли та не сповнила її волї.

„Заким снїг упаде, ти будеш в моїй хатї" — відповідає він місто всього і горне і голубить її, щоб жаль дарувала. „Не жалуй любити" — додає знов благаючи. „Тілько й мого щастя, що ти одна на світї. Приходь все, зазуле, не забувай мене". А як буд ут лаяти, що ти блудиш лїсами, скажи всїм в очи, що шукаєш щастя".

„Як, Грицю? — питає вона і чудуєть ся.

„Що шукаєш цвіт папороти — пояснює він. Не знаєш? Він дає щастє.

„Не знаю, відказує вона, і знов дивуєть ся його скорою видумкою".

„Цвіт папороти" — обясняє він ще раз. Його треба довго, довго шукати, а хто знайде, знає відтак все на світї і знайде своє щастє. От таке кажи. Хто тобі заборонить того цвіту шукати? Може твоя мати? Смій ся!..

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Може... моя... мати“ — відказує задумчиво і вмовкає.

„А заки снїг упаде“ — повторяє він — „будеш у моїй хатї“.

„А заки снїг упаде“ — повторяє вона — і недокінчивши реченя, мов їй блисла інша думка, додає з жахом: „Лячно, Грицю, довго ждати“...

„Чому би лячно, серце?“ — питає він; — „доки ти зо мною, нїчого вже не бій ся. Тебе одну люблю, одна моя ти будеш, про инше не жури ся“.

„На осїнь заповідають ся старости“ — жалуєть ся вона і шукаючи поради, бере його за шию.

„Відки старости? — скипів він.

„Не казали ще звідки, лиш мати натякає, вже мабуть хоче мене сього року віддати“.

„Нехай натякає. А я он в тебе перший. Від усїх ти відверни ся.

„Я вже й так відвернула ся“ — відказує вона. — „Тебе одного знаю, а як би силували, розкажу матери правду. Тиж богатирський син. За тебе мати дасть.

„За мене мати дасть... хоча“... каже він непевним голосом і не доказує.

„Хоча? — питає вона і чомусь в нїй серце млїє... любиш другу?

Він жахнув ся, а відтак додав з поспіхом. „Нї, другу — нї — Тетянко, але... по правдї я...

„Що, Грицю? — перебиває вона з переляканими очима.

„Я — докінчує він, і відітхнув лекше — я по правдї не богатирський син, а бідний сирота. Я годованець — підкинена дитина“...

„Підкинена дитина?“ — чудуєть ся вона... як то?...

„Підкинена дитина, годованець; а мої господарі, не рідні мої родичі“.

„Грицю!“ каже вона і нїби боронить щось своїм голосом — тиж сам казав... мій батько богатир... о... не — і не докінчила.

„Я казав і кажу. Мій батько богатир і може дасть колись і ввесь маєток. Він дїтей своїх не має — лиш мене. А як підеш ти за мене, він певно добру пайку дасть... а колись може і все. Оден я в нього в хатї, батьком його і зву. Та поки що я бідний — тебе одну лиш маю... люби хоч бідного! не покидай, Тетянко!“

„Грицю! — каже вона з неописаною щирістю. — Я перемовлю маму; хоча вона і строга, але вона мене любить. Чуеш, Грицю, любить — волю нашу зробить. Вона нас не розлучить“...

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„То добре, зазуле“ — каже він мов успокоєний і ще додає: „Але ще мовчи, лїсом все приходи, а заки снїг упаде — будеш в моїй хатї.“

Тетяна слухає його, однак нараз стає близько коло нього і тоне з широко отвореними очима в його гарних голубих очах.

„Грицю! — каже — я люблю тебе, сам знаєш, як нїкого на світї, але“... і піднявши високо свої брови, наказує щось ними.

„Не жури ся нїчим, моя Туркине“ — каже він не звертаючи уваги на вираз її лиця, лишь любуєть ся нею. Не жури ся нїчим. Ти м о я.

„Твоя“ — повтаряє, виймаючи нараз чомусь спішно червоні маки з волося і кидає йому їх під ноги. „На маєш“ — каже. — А тепер іди. Я надто припізню ся. А он сонце за горою червонїє заходячи, розстрілює вже промінєм по небесах; мати буде знов лаяти, що дурно волочу ся.

„Не бій“ ся, каже він. „Я піду“. — І з тим бере її в остатне за стан. „Але прийдеш знов лїсом?“ — питає, як за кождий раз, і їх погляди злучають ся в останне в якесь одно полумє, що лиш сама любов його творить. — „Приходь, моя квітко, — обзивай ся лїсом“...

„Обізву ся знов лїсом...

„Лиш він і я знаємо Туркиню“...

„А моя мати, Грицю? — питає вона нараз. — „Бог нас не поблагословить, що ми її обманюємо. Вона добра і любить мене... а я“... і урвавши та кивнувши головою відходить. Одначе відійшовши ледви кілька кроків стає і на хвилю гукає півголосом „Грицю... Грицю“...

Він опиняєть ся коло неї.

„Грицю!“ — каже вона і її уста викривляють ся якось гірко.

„Що там? — питає він і усміхаєть ся мило своїми щирими очима.

„Забула ще раз сказати, що любиш? спитав. Так ось скажи ще раз, я послухаю“...

„Коли п о б а ч и м о с ь, Грицю? — спитала... і підсунула допитливо чорні свої брови.

„Я ще сам не знаю; та п о б а ч и м о с ь... ти ж п р и й д е ш!

„*Я* прийду“... і з тими словами завернула на правду і зникла в лїсї.

За нею замкнулись віти, подрожавши трохи...

Гриць не відходить ще зараз з місця, поратєть ся коло коня, підоймає червоні її цвіти і чудно стає йому на серцю. „От з д о б у в

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

собі Туркиню" — перетягаєть ся думка його душею... „здобув".

„Я прийду" — повторяє він в гадці її слова і задумуєть ся над ними.

Чудно якось так вимовила те слово. „*Я* прийду"... і смутна відійшла.

Нараз прокинув ся, слухає... щось нїби її голос пролетїв он там у правій сторонї лїса. Він напружив слух — жде, а округ нього все здаєть ся з ним враз слухає... жде...

„Не забудь" — добиваєть ся до нього її голос.

„Не забудь! — упоминаєть ся й собі відгомон лїсом і десь завмирає.

Гриць не обзиваєть ся. Замість того він сїв на коня і відїхав...

* * *

„Мавро!

„Що там, донцю? зайшла врештї і до старої Маври? А то за своїм коханєм вже і за неї забула".

Тетяна обіймає стару няню, тулить до себе і просить: „Прости, Мавро, що не заходила. Не було як забігати до тебе. В дома все в роботї, а недїля"...

„А недїля? — питає Циганка і блищить вигребущо чорними очима на молоду дївчину перед собою. — „А недїля?"

„Як „недїля! Мавро" — відказує Тетяна і відвертаєть ся від старої.

Але тут же і в тій хвилї знов подобріла. „Мавро" — додає далї. „Ти знаєш, я люблю Гриця".

„Ти оповідала, донцю" — відказує Циганка і все стереже дївчину очима — оповідала".

„І він мене любить".

„А також так щиро, як ти його?

„Мавро! — кликнула нараз з докором Тетяна і відвертаєть ся чогось уражена від старої жінки, що остала спокійна. Я тобі не буду нїчого більше казати. Ти заєдно як не віриш, то безпечно поглузуєш. Щоб і не сказала я, ти нїчого не віриш! Сором, Мавро"...

„Бог з тобою, донько!" — успокоює Мавра покірно. „Та я його й на очи не видїла — а не то"...

„Не видїла, не видїла! — повторяє люто Тетяна, — а все твоїм голосом гонить невіра і ненависть. Все не віриш. Я знаю. Ти цїлому світови вже не віриш. А хоч я добре тямлю, що ти про себе оповідала, що перебула через зраду — то йому одному, Мавро, йому одному на всїм світї — я вірю. Він мене щиро любить, Мавро... О! ти не знаєш!"

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Я вірю, донцю, що тебе любить“ — відказує Мавра твердо. Хто тебе, зоре моя красна, та як ангел добра, не любив би? Кого на світї любити, як не таких як ти? Гай-г-а-й! — заспівала нараз мов на хижуна і заколихала ся цїлим своїм тїлом. — „Га-й-га-й!“

Тетяна подобріла.

„Заки снїг упаде, казав, Мавро, буду в його хатї.

„Слава Богу! — відповідає стара, вже потрохи іншим голосом і зітхає лекше. — Квапте ся, бо як прийде осїнь, мати прийме других старостів. Казала менї иногди, що хоче тебе сеї осени вже конче віддати, а сама піде в монастир.

„О, мама все своє! каже Тетяна, найбільше відай чого вона бажає в житю, то піти на старість у монастир“.

„Може й добре робить, донцю“.

„Та за кого й там вже стілько молити ся? Вона вже доста й так молить ся... що недїля, свято“...

„Може і за твоє щастє, — відповідає стара. — Тебе одну лиш має. А відколи твій батько помер, з котрим так добре жила, як вона і люде розказують, то її тягне в монастир. А за твоє щастє хто буде молити ся, донцю, як не вона? Знаєш, вона рада тобі неба прихилити“.

„Се правда“ — відповідає Тетяна поважно і вмовкає. Відтак надумавшись хвилину додає: — „Вона одна, ти Мавро, друга, а в і н третїй любить мене щиро і по правдї“.

„Правду кажеш, донцю“ — притакує Мавра. — „Добрий чоловік, то для жінки все одно що тато й мама“.

„А не правда, Мавро?“ — обзиваєть ся Тетяна і її очи заяснїли самим щирим щастєм.

„Правда“.

„Коби ти менї його хоч раз показала, донько“, — потягає Мавра, — „не ховай вже його так, як золотий червонець“.

Тетяна усміхнула ся весело: — „Побачиш його, Мавро, побачиш — красний такий, Мавро, що... о, о, о!“

„Як ти? — питає стара.

„Високий, вус чорний, а сам білий та синьоокий. А все їздить на чорнім як вуголь кони. Тодї він вже найкрасший. На нїм він летить як вихор. О, Мавро — красний!

Мавра слухає і її думки летять кудись в минувшину.

„Такий і в і н був“, — каже відтак нїби більше до себе. — Високий, як то кажуть, як дуб, білолиций, синьоокий, а конем перелїтав попри наші шатра, як сам вітер в пусту. Такий і в і н був А все посвистував. Пан був, Тетянко!“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Про кого ти кажеш, Мавро? — питає дівчина, що була в сій хвилі всею душею коло свого Гриця.

„Про того, синку, через котрого змарнувала я свою долю, стратила батька, матір, Раду, а в кінці і дитину. Через котрого я тепер сама однїська на цїлу гору, на цїлий лїс, на ввесь світ. Коби були менї хоча дитину оставили — говорила жалїсно, — був би менї світ світом, а так що я маю? О, Раду, Раду! — зажалувала ся гірко, — чи вже не було іншої кари для мене, як викинути мене зпоміж себе? Лїпше було таки на місцї вбити, як обіцяв. Було покинути, піти самому далї, а тато, мама були би назад до себе забрали, а так“...—І забідкала ся як кождим разом, коли про те говорила — по своєму циганському звичаєви загойдавшись цїлим тїлом і майже заспівавши з жалю та огірченя.

„Цить вже, Мавро, цить,—потїшає Тетяна, та не жалуй стілько. Воно вже й так на нїщо не здасть ся. Дитинка твоя мабуть у Бога, там жде на тебе, колись повитає і може лїпше для неї так“.

„Повитає, повитає“ — відказує жалїсливим голосом Мавра, та тут же опамятуєть ся і починає нараз іншим голосом: „Вже був би дорослим парубком, десь може в службі заробляв на себе і на маму. І було би йому добре і було би мамі добре. А так що? Га-й-га-й! пожалїла ся знов. — „Га-й-га-й!“

„Може й заробляє де, Мавро, хто його знає,“ — каже спокійно Тетяна. — Так вже Бог дав. По правдї, Мавро, ти свого Раду зрадила, а з того вийшло все горе“.

„Зрадила, бо була молода, дурна і повірила“ — обзиваєть ся Мавра вже спокійно. — „Задивила ся на біле, панське лице, не циганські очи, панську ношу, а Господь за те і покарав. „Держись свого, каже і карає. Будь воно зле, будь добре, а на гріх не вийде“.

Дївчина слухала мовчки, задивившись нїби кудись, хоча перед нею були лиш низонькі стїни старої низької хатини і більше нїщо. „Гриць не пан“ — каже відтак, вимовляючи певно і твердо імя милого перед старою. „Гриць не пан, хоч також білолиций і синьоокий і на кони їздить, як вітер. І ми любимо ся — і сказавши се, встає і прощаєть ся з Маврою. — „Приходь, Мавро, до нас, як мене подеколи в недїлю в тебе не буде“.

„Га-й!-га-й!“ — відказує Мавра. — Я прийду. „А ти, хоч і не прийдеш в недїлю, то приходь і в робітну днинку, та сповісти бабу, коли їй на твоє весїле лагодити ся та на хлопця подивити ся“.

„Незабавки, Мавро, незабавки“ — обзиваєть ся Тетяна і виходить.

„А не виходь до нього що недїлї в лїс“, — остерігає випро-

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

важуючи її геть аж поза хату. „А як підеш, то возьми і мене з собою“, — жартує з чудним поглядом Мавра. — Нехай і на стару няню своєї любки раз погляне. Вона-ж йому на щастє от яку зорю ясну та красну викохала. Казками вигодувала, серцем випестила, очима зберігла, то най їй хоч теперь словом ласкавим подякує“.

„Подякує, Мавро, подякує“ — відказує Тетяна щиро і поважно. Він добрий і щирий, доконаєш ся сама, як побачиш, як він мене по щирому любить, коли менї не віриш“.

Тетяна віддалена вже на кілька кроків від хати оглядаєть ся нараз раптом позад себе. Чи се їй причуло ся, що Мавра відвернувшись перше від неї, захохотала ся до себе? Чи справдї воно так було?

Нї.

Мавра саме в тій хвилї переступала поріг своєї хати і зникла в нїй, мов в ямі.

Нї. Хиба причуло ся... та як вже так погано!

Тетяна мов холодною водою обіляна з неописано прикрим почутєм упокореня і пониженя вертає зівялим кроком назад.

Вже стілько разів постановляла собі не говорити Маврі нїчого про Гриця, про їх любов і завше переможе любов і щирість до тої старої чортицї; вона зраджуєть ся, говорить.

За те вертає, от хоч би й нинї, знов мов з затроєною душею до дому, із зболїлим серцем, з жалем недовіря в душі до нього, доки його знов не побачить, доки він знов своїми ясними, як небо, голубими та щирими очима не розяснить її посмутнїлу душу, не успокоїть, і вона знов не повірить?

Грицю! — кличе її щире, тепле серце і рветь ся чистою неподїленою любовю. — Грицю, чи не так? Ти любиш!

„Га-й, га-й!“ — прочуваєть ся їй в душі остерігаючий голос старої Циганки, мов відганяв би якогось хижуна... прошибає її душу гострим жалем. — „Га-й, га-й!“

Тетяна розплакала ся...

. . . . . .

Вернувши до дому кидаєть ся мовчки в тихій світлицї перед ікону Пресв. Богородицї, як одного разу рік тому назад, ломить судорожно руки, притискаючи їх розпучливо до грудей і чола, повторяє заєдно: „Господи, чому менї смутно? Чому менї смутно? Смутно менї, о Боже“...

* * *

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Кілька років тому назад, розказував одного разу старий білоголовий мандрівник, перепочиваючи кілька день у богомільної і милосердної Іванихи Дубихи молодим ровесницям Тетяни, які зібрали ся в неї, що був, або може й єсть ще між українським дївоцтвом звичай в надвечірю Івана Купала ворожити, та про свою будучність в русалок довідувати ся.

„Як? Чим?“ — допитували ся молоді дівчата цікаво в старого мандрівника.

Докладно він сього не знає, не з тої він околиці, але де-що остало ся ще йому в памяти і він переповість: пізним вечером перед Іваном Купалом плавають дівчата по воді човном, або коли боять ся, щоб русалки їх не заманили з під води на дно до себе, в русалку не обернули, проходжують ся понад беріг і співають ріжні тужливі, любовні, гарні і приманчиві пісні. Дівчата на той вечір пристроєні пишно, мають на голові гарні вінки і співаючи оттак, в човнах по воді, або над берегом, кидають їх з голови на воду. Кинувши вінки в воду, ждуть співаючи і роззирають ся, куди донесе вода вінок, або викине на беріг, як що кому суджено. Часом люблять русалки розстрілювати під водою свавільною рукою вінки, се знак, що цівчата невірної вдачі і милого не вдержуть. Іноді знов пущений на воду вінок тоне, се знак, що або вона, або милий до року згине, або обоє розійдуть ся. Часами задержуєть ся вінок з тої сторони ріки, звідки суджений прибуде. А все прикликуваний, заманений русалками, їх міцю і силою, все з вдячности, що в вечер Івана Купала дівоцтво їх згадує, пристроює ся в їх честь пишно і оживляє їх, до води заклятих молодечими, приманчивими співами, за що вони займають ся їх долею, розкриваючи її перед дівочою душею ріжними подіями, зрозумілими лиш дівчатам, або чудними снами, що вказують на будучність.

І зацікавили ся дівчата оповіданєм старого мандрівника.

Та хоч і зацікавили ся, не квапили ся жадного року так ворожити. Одні не хотіли, бо не було човнів, другі відмовляли ся вимовляючи ся, що боять ся, аби русалки не заманили між себе в воду, инші знов вагали ся, бо хлопці довідавшись поглузують; і так відмовляли ся, аж врешті нїхто з охочих не остав ся.

Так було тому кілька років назад.

Але сього року склало ся інакше.

Сього року захотіло ся Бог зна чому самій Тетяні розвідати ся про свою будучу долю. Товаришки і ровесниці, котрим вона заявила свою охоту поворожити на Івана Купала вінками, мов лиш ждали поклику. Поклику найкрасшої, та на їх гадку, найвідваж-

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нїйшої дївчини, що — як впевняла — нїчого не бояла ся. Нї русалок нї в день, нї в ночи, нї сміху всїх хлопців у селї, а так просто хотїла. Хотїла побачити, куди попливе її вінок водою, куди покермують ним русалки. Тому запросила всїх товаришок і ровесниць на навечірє Івана Купала над ріку оподалїк трохи від млина.

І справдї вони сповнили її волю, набравши нараз і собі охоти поворожити вінками, погуляти ясною ночею над берегом ріки, переспівати в гуртї як змога найкрасших співанок, — і приспособити собі ласку русалок захованих на днї води...

Аж от настав врештї очікуваний вечер, а з ним і місяць в повнї.

Завтра Івана Купала, а сегоднїшна нїч ясна, зориста, неначе умисне розцвила ся, щоб молодим дївчатам зрадити над рікою будучу долю і милого.

Мов гарні птахи зібрали ся вони над берегом ріки, що осяєна місячним світлом, виблискувала ся приманчиво межи густо залїсненою, вечером темною Чабаницею, а білою дорогою, що бігла попри неї.

Неначе срібна широка струя рухала ся вона шумливо вперед і все вперед.

Але не на всїх місцях однаково.

Он там, де її ложиско на часок звужуєть ся, де з її дна висадило ся каминє велетень неповоротною формою, вона поважнїє. Там під тим камінєм, що пригадує невеличку скалу, береже вона кілька місць, мов тайн своїх, місць проразливої глубини, над якими її поверхня то морщиться, то виром крутить ся.

Морщучись і дрожачи якимось злорадним приманливим миготїнєм, вона стараєть ся все в тім місцї безпощадно поглинути в себе, що появить ся на поверхнї.

Нїхто не переходить тих глубінний, таких спокійних на вид, а таких зрадливих своїм спокоєм, нїхто не пробував перепливати їх.

Вони не цїкаві.

Спокоєм своїм не манять нїкого до себе, а кого приманять на хвилину, той відвертаєть ся, збагнувши оком глубінь обіч каміня-велитня, не журить ся більше ним і йде. Тож і ріка на тім місцї нїби опущена і нїхто не мутить там її спокою.

. . . . . .

. . . . . .

Не самі прибули дївчата над беріг блискучої ночею ріки. Межи ними є й Циганка Мавра. Пристроєна в якусь стару чер-

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вону хустку, спущену недбало з голови, в срібне давне намисто на шиї і на грудях, з розпатланим волосєм, вона проходжуєть ся між дївчатами мов марево.

Розвеселена дівочим балаканєм та дарунками, якими привабили її зі сховку поміж себе, виспівує вона якісь чудні монотонні пісні, на рідній лиш їй зрозумілій мові, і чогось вдоволена.

Нині захопила її очевидно струя живого житя молодіжи і вона ніби відмолоднїла сього вечера з ними. Зрештою вона найбільше через Тетяну тут. Тетяні захотїло ся над рікою поворожити, а се було для неї те саме, що її власне бажанє. Тому вона весела.

Вона відповідає голосно на всї допити дівочі, що раді би заглянути хоч на хвилиночку в зачинену перед ними будуччину і сміють ся весело.

Дівчата уставляють ся врештї по вподобі і волї кождої на обібраних місцях і співаючи, кидають з голови одна по другій пишні вінки з лентами, якими пристроїли ся сього вечера, на блискучу воду — і ждуть.

Коли упав перший вінок на воду, почув ся перший голос:

„Гей на Івана, гей на Купала, гей, гей, гей!
Красна дівчина долї шукала, гей, гей, гей!
Цвітки збирала, віночок вила,
Долї водою його пустила.

Другий голос:

„Поплинь, віночку, по блискучій хвилї,
Поплинь під хату, де жиє милий.
Поплив віночок долї водою,
Серце дівчини забрав з собою.

Третий голос:

На заріночку змарнїв поволї,
Не дав Купало дївчинї долї.
Гей на Івана, гей на Купала
Дївча во північ зїлє копала;
В північ копала, в північ варила,
А до схід сонця вже отруїла...

Відтак глядять всї дівчата на веселі хвилї, куди і як несуть вони вінки. Понесуть їх далеко, чи близько? до милого, чи до чужого? На якім місцї берега спинять ся? І тут же в сім селї? Чи може розірвуть їх дикою грою в дрібні кусні, не донїсши цїлими, де судьба призначила?

Якийсь час глубока мовчанка. Дівчата стоять посхилювані на березї, дивлять ся, стережуть очима, ба чи не всім тїлом, роз-

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

колисані водою вінки — і лиш десь не десь повторяєть ся півголосом:

„Гей на Івана, гей на Купала,
Красна дівчина долї шукала!
Цвітки збирала, віночок вила,
Долї водою його пустила.

Нараз крик і сміх.

Оден вінок натрапив на бистрійшу хвилю коло берега, і вона викинула його збиточно на траву. Зо два інші, сплетені не міцно, розірвали ся зараз з самого початку і розплили ся поодинокими цвітами по всій ріці, мов роздробили ся для всеї ріки і хутко зникли з очий...

Лиш одна Тетяна мовчить, не дбає про нікого, не цікавить ся нічим.

Вона опинила ся на березї коло спокійної глубини, означеної велитнями камінями — і надумуєть ся. За нею поволїкла ся мов друга її тінь і ворожка Циганка.

Її обходить нині найбільше вінок Тетяни. Що станеть ся з ним? Куди понесе й о г о ріка? Чи дальше до красного Гриця в гори, чи на беріг кине? Чи розірве на куснї, на сміх пустить? То її цікавить!

Тетяна не здіймає вінка з голови. Вагаєть ся. Передовсім вона не хоче, щоб хто бачив, як кине його з голови, не хоче співати. Не хоче, щоб звертали увагу на неї, одним словом не хоче нічого. Нічого, в чім захотїли би й инші брати участь.

Щ о с ь сама однїська хоче.

А нараз вже нїби й того не хоче.

Так стоїть і вагаєть ся.

Вагаючись спинюєть ся тимчасом думками коло Гриця, питає себе:

Звінчають ся вони сеї осени, як заповідав їй він, чи будуть ще далї ждати?

„Заки снїг упаде, будеш в моїй хатї — казав він їй сам своїми устами і вона йому вірить. Йому одному на всім світї. Вінок і вода не скажуть їй більше, як він сам. Він своїм голосом і своїми устами, якими цїлував...

„Ти тут хочеш кидати вінок? — обзиваєть ся нараз за нею голос Маври і перебиває раптом лет її думок.

„Н е т у т“! — відповідає знехотя молода дівчина і відвертаєть ся не мило вражена Циганкою, що перебила їй думки.

„Не тут, донцю, не тут“ — підмовляє Мавра, бо ади, тут

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в водї вир і він не дасть добре вінкови поплисти. Все буде ним в однім місцї крутити. Іди трохи дальше та кинь вінок згадавши свого милого, чи поберете ся сеї осени, чи нї".

„Поберемо ся, поберемо ся"! — відповідає Тетяна гордо і додає роздразнено: „Кину вінок, де схочу". І з тими словами відступає від Циганки на кілька кроків. Хотїла кинути вінок нїким неспостережена, сама однїська, тим часом Мавра не дає.

„Кидай, де хочеш, доньцю. Кидай де хочеш"! — каже примиряючо Мавра та проте не рушаєть ся з місця. Се подразнило ще більше уперту вдачу дївчини, що не зносила над собою нїякої власти і вона відступила від Циганки дальше. Ще недалеко відступила, коли її нараз щось мов підтручує невидимою силою назад на те саме місце. Вона вернула і зняла з голови вінок. Далї — не отворивши уст нї на одно слово, кинула вінком з усеї сили коло каміня в воду... Вінок заколисав ся сильно і поплававши кілька хвилин кругом по тихій водї, почав немов кермований невидимою силою з під блискучої поверхнї, сунути ся ледви замітно в перед.

Не далеко.

Тетяна стояла на березї похилившись, з очима широкоотвореними і не рухала ся нї на волосок. З заду за нею чигала вдвоє зігнена Циганка.

Важка хвиля.. мовчаня...

„О! о! о"! — скричала нараз Тетяна і простягла з перелякам над водою руки. Саме до середини доплив її вінок, як тут захопив його вир. Крутив ним якусь хвилину на однім місцї, грав ся. Коли нараз потягнуло його щось в глубінь і Тетяна не побачила його більше...

Мовчки обернула вона своє побілїле лице до старої Циганки, що й собі витріщала ся без руху трівожними очима на воду. Тепер поглянула поважно на дївчину.

„Не посватає тебе сеї осени твій хлопець", — обізвала ся врештї не надумуючись — „не посватає".

Тетяна відвернула ся.

„Ов-ва"! — сказала лише з горда і повела спущеними очима по водї.

„Ов-ва"?? кажеш, доньцю"? — спитала з явним докором Мавра.

„Ов-ва" — відповіла як перше гордо дївчина, мов не своїм вже голосом і відвернувшись від води відійшла...

* * *

Знов минув якийсь час.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Настка пішла з своїми родичами на прощу в далекі сторони і не попрощала ся з Грицем. Їй боліло серце, що він майже ціле отсе літо занедбував її, навідуючись лиш рідко до неї. Та не показувала вона йому свого жалю, а ждала терпливо, доки не звернеть ся знов сам до неї, як уже нераз бувало давнїйше, коли його що небудь розлучало з нею. Щоб його могла ще і яка інша дівчина заняти, їй не приходило доси на думку. Звичайно бувала се доси сама його чудна непостійна вдача, що брала над ним верх і або віддаляла з хати на якийсь час, або силувала до горячої запальчивої праці; тоді й тижнями не заходив до неї.

Та все ж він і тоді навідував ся до неї бодай на хвилину, дві, показував ся, поспитав що небудь, особливо ж як його в роботї захопляла слота, він звертав ся хоч крадьком до неї.

Але сього літа він лише десь та не десь загляне на хвилину до неї вечером, а зрештою в неділю, свято його мов вітром удувало...

Куди ходив? — запитувала себе Настка і чудувала ся.

А може і в загалї не ходив?

Се раз. А по друге, чому вже не говорить їй як давнїйше, де бував, коли вже віддаляв ся?

Вони-ж собі межи собою вже давно по слові і ждуть ще нїби дозволу батьків, щоб відбуло ся весїлє. А саме тепер починає він її занедбувати. Саме тепер. Їй боліло серце, віщувало смуток і бували хвилї, коли вона гірко жалувала ся на його невдяку і байдужість, на чудну вдачу, а іноді переговорюючись з матєрею навіть плакала.

Збирала ся одного разу вже й до ворожки Циганки йти, про якої силу і міць чула лиш мов з казки, та все побоювала ся. А далї й соромила ся. Ворожка, як вона чула, жила десь на самотї на горі Чабаницї в лїсї, отже треба би ще із кимось іншим іти. А вона не мала з ким. А хоча, говорила собі, і піде до неї, то що скаже ворожцї? Що милий спроневірив ся? Вона того напевно не знає. Не раз і не два впевняв її, що її одну лиш любить, її одну на світї.

Та що питати її? Про що розвідувати ся? Що він не любить довго держати ся хати, одного місця? До того вона звикла. Такий вже з роду вдав ся. На те й ворожка, хто знає, чи поможе. Хіба що може йому ким що починено?

Ким?

Не знає.

Дівчиною якою?

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Котрою?..

В селї всї дївчата знали, що вони собі по слові, жадна межи них не стане, хіба би яка молодиця. А молодиць їй не страшно, хоча й кажуть люде, що є між ними і такі, що чоловікам відбирають розум. Та він не боїть ся. Гриць не боязливий. На цїле село він оден нїчого не боїть ся. То ж чого їй до ворожки?

Так роздумувала Настка і — остала ся, не пішла. Лиш коли родичі заговорили про хід на прощу в далеку сторону, вона просила ся з ними. Хотїла Господу помолити ся, за свій гріх покаяти ся, про щастє попросити. І пішла. Не зрадившись перед нїким з товаришок — зібрала ся й пішла.

Грицеви стало нїяково, коли зачув, що Настка пішла з родичами так далеко в чужу сторону, як казали люде, не спімнувши йому про те нї словечком і не попрощала ся.

І стало йому нараз прикро і жаль за доброю, щирою дївчиною, що за цїле лїто не зробила йому нї одним словом докору за байдужність до неї.

Правда, він не все був до неї байдужний, лиш саме в той час, як стрічав ся з Тетяною. Тож лиш тогди він її занедбував. По кождій стрічі з Тетяною він неначе тратив власть над собою, так дуже підходила вона йому під душу. І був би, наколи б був міг, з нею вже давно одружив ся. Вона, — як говорив їй іноді сам, ввесь розум з голови випивала і мов шовком за палець кождим словом обвивала. Однак не бачивши її довше, як ось і тепер через якусь роботу, до якої батько мов прикував, починав тужити за Насткою і відчував виразно, що без неї не може обійти ся. Яка вона добра, яка податлива, як приставала у всїм за ним, а нараз відвернула ся. Тому він сам винен. Сам оден. Вона все однакою бувала. Окрім нього нїкого не любила...

„Грицю“ — грозила саме останнїй раз (пригадало ся йому) усміхаючись жартовливо до нього, не бачивши його довше в себе. — „Відай ти знайшов собі другу Настку, що першу вже забуваєш. Як знайшов, то держи“! - казала, а про те, хоч і каже се, тягне і обіймає його пестливо за шию. — Я знайду собі другого Гриця. Не тілько світа, що наше село, не тілько хлопців, що Гриць на границї. Як хочеш, Грицю — додає і усміхаючи ся заглядає йому в очи, обіймає і голубить, доки не усміхнеть ся він і не прихилить ся, не примирить ся знов з нею.

І так все і завше. Однакова, добра, поблажлива, хитра як та лисичка; тяжко Настку не любити. Завше вона з веселими як небо голубими очима, що не знали гнїву, з устами, що з усміхом витали.

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

А тепер пішла на прощу — слова не сказала, тепер по раз перший в житю здаєть ся відчула справдїшний жаль до нього. Невже ж дізнала ся про „Туркиню“? — подумав з прикрим почутєм, мов очутившись Гриць. — Господи! А коли вже дізнала ся, хоч і не знає звідки, бо як і хто таке розказав би? — то вже лїпше розкаже він їй сам про все. Хоч буде по правдї. Про все переконаєть ся.

А розгнївавть ся вона, він її перепросить. Вона мудра, простить йому і помирять ся, як не раз вже. Вона ж у нього добра, як кавалок хлїба, хоч до рани приложи. З нею все зробиш. Інакше годї поступити. Її шкода. Її жаль лишити. Її давно він любить...

От таке.

Одної жаль лишити, бо вже давно любить, ба навіть звязав ся, другої не годен покинути, серце не за тим; тому нехай самі між собою зроблять лад, як котрій що не по душі.

. . . . . .

Як повернула Настка з прощі, Гриць пішов до неї.

Діждав ся її врештї.

Вийшла проти нього якась мов не та. Висока, годна, та про те марна якась...

Він поглянув на неї і пожалував в душі.

Тому всьому він винен — заговорило в нїм сумлїнє.

А далї обізвав ся.

Чому не сказала, що йде на прощу? спитав витаючись з нею. Може б був і він до них прилучив ся, був би і він пішов. Чому затаїла перед ним, що йде і пішла без нього?

Чи він їй вже байдужий? Не любить його більше?..

Вмісто відповіди Настка розплакала ся.

Вона його любить, як давно любила, але він не щирий. Він вже сторонить ся від неї. Та робить не добре. Нехай по правдї признаєть ся, куди тепер заходить, а вона простить йому, і все буде добре. Але старостів „знай“ — додала поважно — нехай присилає, бо довше ждати її родичі не хочуть. Через того Гриця — кажуть — що гонить за вітрами, вона ще Бог зна як остане з сивою косою. З жалю пішла на прощу, впевняла. „З жалю“. Щоб від нього, та від гріху відмолити ся. Щоб він се знав. Раз на все каже йому се. А тепер нехай сам признаєть ся. На кого думка в нього? Любить яку іншу? Як любить, то най любить.

Гриць тягне її до грудий, до себе і притискає.

„Та хоч я скажу, то що з того вийде?

„Вийде те, що треба, тим нехай не журить ся — відповідає вона. „Ти лише скажи“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„А он“ — каже він врешті — „Тетяну Іванихи Дубихи в третім селі відси — знаєш? З чорними бровами, першу богачку“. В о н а й о г о л ю б и т ь.

Настка побіліла.

„Т у р к и н я“?

„Туркиня“.

Та з золотими півмісяцями в ухах, що бровами мірить?

От та сама, що бровами мірить.

„Т е б е, Грицю, вчіпила ся“? — ледви питає.

„На смерть полюбила“...

„А ти“?

Гриць сміється ся тулячи її знов до себе.

„Обох я вас люблю, обі ви однакі. Одна синьоока, друга чорнобрива. Обі ви дівчата, лиш Настка не Т у р к и н я.

Настка споважніла, як ніколи досі.

„Грицю“! — каже: — „Чи в тебе дві душі, що двох нас любиш, що двох нас сватаєш, що двох нас дуриш? Але знай“!.. — додала і раптом її сині очи аж замерехтіли. „Н а с т к у н е п о к и н е ш. Настку не здуриш“.

„Досі ще жадної я не здурив“! — боронить ся Гриць. — Бо ще до жадної сватів не слав“.

„Але знав дорогу, як казав, що л ю б и ш“...

„Знав, Настуне. І тепер ще знаю“ — відказує він. — Але все шкода Туркині. Буде заводити. Буде проклинати. І мене і тебе. Що нам тут робити?

„Будемо побирати ся“, — каже рішучо Настка і нараз як великий змій обіймає Гриця.

„А Туркиня, Настко? Я-ж її не убю. І вона як ти по правді мене любила“.

Настка спустила очи, захмурила ся і хвилину немов роздумувала над чимось.

„Ти нею не жури ся“ — відповіла врешті. — „Я беру її на себе; сама з нею упораю ся, щоб було все добре, щоб не проклинала нас, ні тебе, ні мене“.

Гриць видивив ся на Настку, що стояла близько перед ним і майже дотикала ся його грудьми. — От вона вже знов була така сама як давно, добра і прихильна, знов знала всьому раду, де він ніяк не знав. Не змінила ся. Мудра була, хоч би і в чім.

„Що ти зробиш з нею“? — спитав врешті несміливо, майже покірно.

Настка розсміяла ся. Відтак умовкши, закинула обі руки за

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

його шию і втопила в него свої сині тепер мерехтячі очи, які він любив і спитала:

„Любиш дуже Туркиню, Грицю“?..

Гриць відопхнув її: „Дай менї спокій, Насте“! — скипів, подразнений нараз чимось в її голосї: — „Роби собі, що хочеш, а менї дай спокій. Раз я все сказав, то тепер дай спокій“...

„А Туркиня?“

„Убий її, як вона тобі в дорозї. Я її не убю!“

„І я нї, Грицуню“ — відповіла Настка і зареготала ся, указавши свої білі зуби. — І я нї, Грицуню“!

„То роби, що хочеш. Ви обі однакі. А мене лишіть“.

„Ми обі однакі“, — кажеш, підхопила вона і тому тобі однаково, кого посватаєш. Здавна я вже твоя... сам дав перший слово, тепер вже не лишиш, мене ти не здуриш...“

„А Туркиня?“ — завернув знов Гриць.

Настка викривила погано уста. „Не жури ся нею, — сказала коротко. — Я її не убю“.

„І я нї, Настуне. Та що з нею зробиш?“ — допитував ся Гриць неспокійно.

В Настки знов замерехтїло в очах, що аж позеленїли і вона як перше розсміяла ся.

Гриць розлютив ся. „Чого знов регочеш ся? Менї не до сміху!“

„А менї до сміху“, — відповіла Настка. — „Ти, Грицю, май розум“— поучала нараз своїм звичайним розважним спокоєм, яким усе брала верх над ним, над його подвійною вдачею. — „Чи ти справдї гадаєш, що лиш ти оден на світї? Що як за тебе вона не вийде, не знайде другого? Господи борони від такого розуму, як твій!“

Гриць умовк.

„Та знайде“ — каже нараз. —„Але будуть проклинати, будуть нарікати...“

„Хто Грицю? Туркиня?“ — питає Настка. — „Невжеж ти її боїш ся?.. Хто буде проклинати?“ — повторяє визиваючо, а заразом заперечує чимось в своїм голосї... заздалегідь тому, що має прийти від нього.

„Іваниха Дубиха“ — відповідає Гриць. —„Вона не жартує...

„Та нехай — каже зневажливо Настка. Від проклонів я нас відібю. Ти менї лиш оповідж про неї, що знаєш“...

Гриць змішав ся: „Що розказати?.. Гарна... і вже“.

„Чи справдї вона така богачка в селї?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„За таку її люде мають. Я не числив її отари овець. Худобу до води також не гнав. Кажуть — перша богачка, то певно богачка".

„Так, так, Грицю — не жури ся" — почала знов успокоюючи Настка. — „Вона і без тебе віддасть ся".

„Та я знаю, що віддасть ся. — Жаль лиш т а к казати"...

Настка випростувала ся,.. а була висока.

„А мене н е ж а л ь?" — сказала се голосом, в якім тремтїли сльози і огірчене, що вже давно накипіло.

„Та як не жаль" — успокоював Гриць. — „Жаль, зозулько. Навіть і себе жаль, що дві полюбив, а жадної ще не маю. Одну брав би, і другої не лишав би. Одну любив би, другу голубив би. Одну сватав би, з другою вінчав ся б". — І з тими словами якось чудно розсміяв ся. — „Що менї робити?"

„По дві не любити".

„То не любіть... ви! Покинь мене, Настко. Чого мене держиш? Як мене покинеш, засватаю Дубівну"...

Настка розплакала ся. „Не боїш ся Бога?" — спитала крізь сльози. „Т е п е р так говориш? Яка в тебе душа?.."

„Станемо колись всї перед Бога. Я, Дубівна і ти. Цить, не плач. Чуєш?.. Я, Д у б і в н а і т и! І він нас осудить. Цить, не плач", — потїшає Гриць і знов тулить дївчину до себе. — „Що я тому винен, що так склало ся? Чи я хотїв сього? Так було суджено, або може менї починено". Остатне слово вимовив усміхаючись, однак Настка не завважала його.

„Чого ходив ти до Туркинї, як мав вже мене?" спитала.

„Бо починила — відказує він. — Перша чарівниця. Гарна на все село. Чорними бровами та очима приманювала, червоними цвітами маку, що ними все затикувала ся, держала... От і ослїпила душу, розум. Що хочеш? На теж я хлопець, на те серце в мене... Цить, не плач! — вмовляє. — „Я ще не помер, як колись помру, станеш вдовицею, тогди заводи, чи там голоси, а тепер ще смій ся. А як не хочеш сміяти ся, то хоч люби по давному, інакше кидаю тебе і йду до Дубівни. Вона не плаче".

Настка задрожала в душі на ті слова, успокоїла ся і утерла сльози.

„Я тебе люблю, Грицю... тиж мій" — сказала. А приблизившись до нього обняла його, як недавно пестливо. — „Ми собі по слові, Грицю... Чуєш?" питає, просить, а очима, що миготять неспокійно, грозить. „Ми собі по слові. М е н е ти не здуриш"...

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Чув вже. Коли скінчиш? скипів нараз Гриць“.—„Я що знав, сказав тобі по правді, а тепер дай спокій. Що хочеш?“ „Щоб я пішов в світ за очи? Менї не тяжко — піду“.

Настка — знов обіймає за шию. „Не в світ, Грицю... як сновида... успокоює... а звінчати ся, Грицуню“...

„Тож звінчаємо ся... але“... і нараз урвав відсуваючи від себе дівчину, якої рішучість знав і бояв ся.

„Нїколи більше до Туркинї не виходь“ — наказує нараз поважно і строго дівчина, пронизуючи своїми ясними очима, що то на сю хвилю з внутрішної боротьби аж потемнїли і додає: щоб ми через неї не побрали ся?.. До неї піде другий. Вона без тебе не згине, вона богачка, Грицю, а я — і урвала. Сльози знов спинили ся в її очах і вона заслонила лице обома руками.

„Не бій ся, цить!“ — втихомиряє Гриць — „Чи я тебе покидаю?.. Не вийду нїколи до Туркинї. Не віриш? — Тому може, що я сказав, що вона гарна на все село? Бо правда, що гарна, правду за пазуху не заховаю“ — каже, а сам з під вуса усміхає ся.

„Не бій ся“..

В Настки знов очи замерехтїли.

„Гри-цю! — погрозила рукою. — Мене ти не здуриш, я се ще раз кажу, а до Дубівної не виходи“.

Гриць відвернув ся мовчки від неї і відійшовши кілька кроків, кликнув: „Бувай здорова!“

Вона не відповіла, але надумавшись нараз прожогом опинила ся коло нього. „Не вийдеш?“

Він оглянув ся: „Не вийду“.

„Треба закінчити, Грицю“.

„Треба“.

„Я вже закінчу. Ти лиш під очи їй не йди, а іншим нежури ся.“

„Я не журю ся!“ відповів він. „Журіть ся ви. Ви всї однакі. Дай менї спокій“... — і з тим знов іде...

„Грицю, я лагоджу рушники“...

„Лагоди на осїнь“...

„Та осінь от вже, тут“.

„Ну, то й гаразд“.

„Інакше, Грицю, втоплю ся, згину!“ — жалуєть ся, грозить Настка“.

„Не бій ся!“—сказав і станув. Ви не гинете. „Скорше я умру“...

„Я не дам, Грицуню“...

„Ов-ва!“ — вирвало ся нараз Грицеви з уст, і в тім замовк, відійшов...

(Кінець буде).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ю. БУДЯК.

Записки учителя.

V. [1]).

З другого-ж дня мої справи з школами пішли повним ходом. Правда, і діла-ж було багато: я вставав годин у сім ранку, а міг одпочити тільки тоді, як лягав спати — годин коло дванадцяти ночи, але такої бадьорости, як тоді, я не почував ніколи. Чим більш було роботи — тим більше бажалось мотати ся і тим веселїйше було на душі. А село сколихнуте у своїм довгім снї, здивоване моєю прихильністю до нього, моєю, хоч і не великою, працею йому на користь, хвилювалось і гуло і слало депутації, щоб я хоч инколи приходив у зборню або дозволяв їм збірати ся в школу і почитав би їм гарну книжку. Всї балачки вертїлись коло мене, коло моїх шкіл.

Таке незвичайне для глухого села зявище страшенно стурбувало мого попечителя-поміщика і других охранителїв „общественной тишины и спокойствія“: воно нїмою, хоч і далекою, погрозою повисло в повітрі над безпешним життєм дука-експлоататора і примушувало їх негайно „принять мѣры“. Справдї, не минуло навіть і тижня після одкриття „вечірньої“ школи, як на мене налетїв інспектор.

До сього часу ввічливий і ласкавий, на сей раз він упав на мою школу мов грім. Приїхав він уже в чотирі-пять годин дня, як уже школярів не було в школї, і, влетївши в клас у великім кожусї і калошах, не подаючи руки, мов я зовсім йому незнайома людина, почав громить мене з усїх гармат!

— Что это вы сдѣлали со школой, милостивый государь? а? вѣдь, это конюшня какая-то, а не школа!... Это чортъ знаетъ, что такое!

Здивований і його репетом і такою офіціяльщиною з його боку, я почав одповідать теж неласково і офіціяльно.

— Не знаю,—кажу — відкіля ви взяли, що се конюшня, а не школа. Тут не прибрано і через тванюку на дворі грязно — се правда; але дїти тільки що пішли з школи, а сторож прибирає вже тодї, як повитоплює в хатах, бо топка у нас соломою і, звичайно, насмітчуєть ся.

— Но вы только посмотрите! посмотрите, что это за гниль, что за сырость вездѣ! Почему это?.. Я так и зналъ, что вы запустите школу, занявшись совершенно постороннимъ дѣломъ!

---

[1]) Далї, див. кн. IV.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Вибачайте — кажу — пан інспектор, що торкаєть ся сирости, то я сам звертав ся до п. попечителя з таким же запитанням: почему? Але він одповів мені, що хоч він і лїкарь, але сказать на се нїчого не може і, жартуючи, радив звернути ся до якого-будь спеціялиста по будівлї школ — до архитектора чи що... Так що...

— Но это безобразіе! это хлѣв какой то! Сразу видно ваше нерадѣніе къ своимъ прямымъ обязанностямъ!.. Вы чортъ знаетъ чѣмъ занимаетесь! вечерницами какими то!.. і т. д., і т. д.

Слово-за-слово, і у нас розпочалась справдїшня сварка.

В кожусї, в здоровенних калошах, за котрими цїлими вальками тягалась калюка, він мотав ся по класї і, махаючи часто у мене перед самим лицем кудлатими мокрими рукавами, „розносив“ і моє „нерадѣніе“ і якісь „занятія, не совмѣстимыя со званіемъ и обязанностями учителя“.

Я знав його грубе, під час навіть звіряче, поводїннє з учителями [1]). Знав, меж иншим, як він у одну школу, бувши незадоволений тамошньою учителькою, влетїв так само в кожусї і калошах аж у клас і, не звертаючи нїякої уваги на учительку, котра була тут же з школярами, притьмом задав одному з учнїв якесь питаннє; а коли той, спрожогу, не розібравши навіть, що у нього питають, не доладу одповів, то він на весь клас закричав. „Какой тебя дурак учит! і т. д. Се так вплинуло на учительку, до того ще людину нервову, що з нею сталась істерика і взагалї виник скандал, котрий п. інспектору удалось затерти. В другій школї, так само, бувши чогось сердитим на учителя, він улетїв у клас під час учення і, розлютований невдатним одповітом школяра і „дерзкими“ поясненнями учителя, позривав і потрощив картини по природознавству (рїжні звірі, птиці, чоловік), котрі висїли тут років з шість - сїм при його попередникови і навіть при нїм вже років з чотирі. „Зачѣмъ эту гадость на стѣнкахъ держать!“ і т. ин.

Знав я — кажу — його поводїннє під час гнїву, і, в свою чергу страшенно збентежений, пішов напролом.

— Що ви в школї вбачаєте конюшню чи хлїв — я не дивуюсь, бо і поводитесь ви так само, як і ті, що завжди живуть у конюшнї. Коли бажаєте що сказать, то скиньте свого кожуха та калоші, зайдїть в кімнату і побалакаєм, а кричать і поводитись як в шинку я не дозволю! Будьте певні — твердо одрізав я йому — що я нї на одну хвилину не дозволю вам того, що ви робили, як культурна людина, в инших школах!

---

[1]) Про такі дрібниці учительського життя, як прийом їх на кухнї, я вже не кажу: з давнїх давен більшість інспекторів поводять ся з учителями гірш, нїж з лакеями, занадто з молодими.

Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Він аж пополотнів і одразу змовк. В першу мить я думав, що він кинеть ся в бійку і аж одступивсь назад. Але в бійку він не поліз — може не був певним у перемозї — а тільки оскаженів так, що стало навіть страшно. Цілим потоком полились з його уст грубі, образливі слова, і я, теж збентежений украй, закричав:

— Коли ви сю-ж хвилину не вийдете з школи — я звелю сторожеви вивести! — несамовито гукнув я.

Але він і сам тодї, як ногу вломив з класу.

— Ну й скажений же пан! — промовив увіходячи сторож, але я нїчого не міг одповісти: я тїпав ся мов у пропасниці.

В першу мить, коли я прийшов до памяти, було бажанне їхать слїдом за інспектором і взять свої документи. Все одно — думав я — при таких умовинах служити неможливо! Шкода кидати дїло тільки що почавши, але... що ж робити! — бить ся не будеш. Та все одно він пришле увольненнє і сам, неможливо, щоб він перенїс таку образу. Так нехай же я краще візьму документи сам, по своїй волї, щоб не дати приводу думати, що мене „викинули"! І я вже почав складати план „кампанїї". Я думав про те, як подам в Округ жалобу на інспекторський вчинок і додам ще й за инші його вчинки, як виїде слїдчий з Округа і забере на місцї ще немало „гарних" відомостей... А там... я вже бачив його позбавленим посади і страшенно радїв, що являюсь нїби то местником за всї його нелюдські вчинки відносно моїх колеґ. Та на другий день був такий дощ, що нїхто з селян не зважив ся везти мене за тридцять пять верстов до міста. На третїй дощу не було, але стояла така тванюка, що дарма було й думати про їзду.

Так минуло з тиждень. Увольненнє, на диво, не приходило, а я, розпочавши знову ученнє з своїми трьома школами, уже рішив не кидати школи навіть у тім разї, як би інспектор прислав увольненнє. Нарочито буду сидїти і ждатиму одповіту з Округа! — думав я, готуючи докладно жалобу в Округ.

Минув ще тиждень, і ще; вже до Різдва лишалось кілька день, а „одставки" не було. Ученнє йшло як і ранїйш, на всї заставки. Підготовка до ялинки, котру я, не думаючи уже бути тут до Різдва, був залишив, — пішла знов повним ходом. Образа моя потроху розпливалась, гидка подія інспектора забувалась, і я думав уже, що він сам побачив усю гидоту свого вчинка і тепер уже, певно, каєть ся. Менї навіть шкода його стало, і я рішив з жалобою в Округ підождать: може й так обійдеть ся, — думав я.

Наступило, нарештї, Різдво. Розпускаючи дїтей на святки, я наказав їм зібратись у школу четвертого дня Свят, коли й я буду вже там, а сам поїхав додому. З приводу ялинки я рішив заїхать до інспектора вже тодї, як поверну ся назад.

Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Третього дня я вернув ся і, не заїзжаючи навіть у школу, побіг мерщій до попечителя, щоб довідатись, як стоїть справа. Попечитель був дома і по тому, як він зустрів мене, видко було, що щось не гаразд.

— Що таке? — трівожно запитав я.

— Та що, ялинки не буде!

— Як то не буде? — перелякано крикнув я.

— Та так, не буде тай годї... Інспектор забороняє... Он бомага одержана... і менї і вам. І знаєте? — запевне був якийсь донос! Се видко з бомаги...

Але я вже не слухав. Схопивши спочатку бомагу попечителеву, а потім свою, я вмить пробиг їх очима і... звісив руки...

„Честь имѣю увѣдомить Вас, милостив. государь, — стояло в бомазї, — что я ни в коем случаѣ (курсив оригіналу, тут і далї) не могу разрѣшить предполагаемаго в училищѣ сборища, устраеваемаго Вашим новым учителем (імя рек). Кромѣ того настоятельно совѣтую Вам, как попечителю школы, обратить сугубое вниманіе на могущія быть попытки к устройству такового сборища негласным путем; в таком случаѣ сдѣлайте все от Вас зависящее, дабы подобное „собраніе“ не состоялось, и о всем происшедшем прошу извѣстить меня немедленно“). Инспектор народн. училищ.

„По дошедшим до меня свѣдѣніям — так починалась бомага, адресована менї — Вы, без надлежащаго на то разрѣшенія, устраиваете в зданіи школы какія то сборища; кромѣ того, на Рождество Вы предполагаете устроить (так же без надлежащаго разрѣшенія) украинофильскій вечер, на котором будут читаться байки (басни: „Жаба й вил“, „Пчела та мухи“, „Вареники“ и мног. др.[1]) и произноситься рѣчи на малорусском же нарѣчіи. Предупреждаю, что подобных незаконных сборищ я ни в коем случаѣ не потерплю, а потому предлагаю Вам, Милост. Гос., воздержать ся“ і т. д., і т. д. „Только жалѣя Вашу молодость и неопытность“—так кінчив він свою „бомагу“— „я вам прощаю и не принимаю болѣе энергичных мѣр, могущих испортить Вашу карьеру, а в противном случаѣ я бы...“ і т. д. Инспектор народн. учил.

— Ну, що? подобаєть ся вам такий гостинець? — запитав усміхаючись попечитель.

---

[1]) Смілість, з якою я без дозволу брав для ялинки українські байки, мала підставу: сам інспектор, за рік перед сим, з задоволеннем слухав читанне Глібівських же байок на „актї“ в школї його району і не робив з сього приводу ніяких уваг.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але одповів я йому цілою бурею. Збентежений украй і забороною ялинки і мотивами тої заборони, я здавалось, збожеволію од злости. І хіба можно було бути спокійним, коли через якийсь безглуздий донос, не провіривши фактів, клали поліцейське veto на таку невинну і таку бажану річ, як ялинка! Се вже переповнило мою чашу. Я ладен був у першу мить наробити такого, що потім довело ся б червонїти не раз; але, трохи охолонувши, я рішив поїхати зараз же на „обясненіе".

— Ну, а як він все таки не дозволить? — озвавсь попечитель.

— Тодї... тодї я кину школу і взагалї ваш повіт! — одповів я.

А на другий день, не кажучи навіть нїчого школярам, котрі рано позбігались до школи, подав ся до міста.

Забороною ялинки я був так захоплений, що навіть забув про свою сварку з інспектором і, прибувши опівднї в город, пішов в інспекторський будинок, по старому звичаю, через кухню. (Ранїйш я бував у нього не раз і, як добре знайомий, щоб не турбувати зайвий раз прислугу, ходив просто через чорний ход. До речі, і сам інспектор був людина дуже нервова, і не жданий дзвонок на парадному лякав його і псував настрій). Роздягнувшись у кухнї, од якої кабинет інспектора був тільки через кімнату, я почув, що пан-хазяїн дома: про се свідчила і абсолютна тиша по всїх покоях, і легеньке шкряботїннє пера в кабинетї. Коли прислуга „доложила" йому, хто саме прийшов, то із кабинету почув ся нарочито високий голос: „Скажите ему, что у меня есть парадний ход, куда пусть и потрудится направиться".

Така дрібниця уразила мене ще глибше, тим більш, що зайти з кухнї на парадне — се значить обійти з вулицї увесь майже будинок (будинок був як раз на розї улицї), не кажучи вже про те, що треба було знов удягатись! Тодї як треба було зробити з кухнї лиш два-три ступнї — і бути в кабинетї. Але нїчого не поробиш, треба коритись. Комедія! одяг ся я, обійшов будинок і через парадне зайшов знов у хату.

— Садитесь, — холодно, як лїд, промовив до мене п. інспектор, показуючи на проти себе місце біля столу, а сам почав знов писати якийсь папір, припинений, очевидно, моїм приходом.

Довго, мабуть хвилин з пятнадцять, ішло писаннє і за весь час він нї разу не одірвав ся од паперу. Удаючи з себе зовсїм спокійну, захоплену важним дїлом людину, він черкав і черкав по білім полї аркуша, мов мене й близько не було. Тільки по ноздрях, що так широко роздувались раз-по-раз у нього, видко було, що за зверхньою байдужістю спокійної людини кипить цїле пекло рїжномаїтних почувань. Не знаю з якою метою він примусив мене сидїти проти його мовчки цїлу четверть години — чи то щоб заспокоїтись самому, чи може щоб дати

Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

почути з одного боку свою „власть“, а з другого — моє „нічтожество“, але у всякім разї сей час пішов менї на користь: я і заспокоїв ся трохи, і приготував ся вести розмову. Нарештї папір був дописаний чорнило вибране, папір і ручка положені на своє місце, і п. інспектор таким же холодним і люблязним тоном промовив:

— Чѣм могу служить?

— Нащо ви заборонили ялинку? Я не розумію...

— А хіба я повинен давать вам вияснення у своїх вчинках?

— Я не кажу сього — вибиваючись трохи з тону, яким я почав був свою розмову — але ялинка така звичайна для народної школи річ і при тому настілько бажана в нижчих школах, що навіть Учебний Округ ставить ся до ялинок дуже прихильно і навіть підтримує морально, а під час і матеріяльно... Тим паче, що в справах виховання дїтей, ялинка...

— Як би там не було — перебив він мене — а я заборонив — і дїло з кінцем... Не розумію, об чім турбуєтесь...

— Але я скільки часу тратив на готуванне, дїти так радїли, ждали Різдва як Бога і... як же то? До того ялинка — така безобидна, безпечна річ, що не дозволять її я не бачу нїякої рації... Се так би вплинуло на дїтей, що...

— Але я заборонив? — трошки піднїмаючи голос, запитав він.

— Так. Але я все ж таки...

— Та ви розумієте, що раз я сказав „нї“ — значить нїяких „але„? А раз розумієте, то чого ви домагаєтесь? Дїло кончене. Кажіть, що вам треба.

Се вже було занадто. З хвилину я не міг нїчого промовити і тільки дививсь на нього як дурний. А потім раптом піднїмаючи голос

— Але мотиви, мотиви? — твердо вимовив я.

— Мотиви-и? — здивовано протяг він — хм... Се вас зовсїм не торкаєть ся... У всякім разї, я нї на хвилину не допущу в довіренім менї районї сепаратизму — упираючи на останнє слово, одрізав він. Так-то, шановний добродію, — зовсїм кригою закінчив пан-інспектор, і потім раптом, одразу скидаючи з себе всю байдужість державного мужа, закричав:

— Чого вам ще треба? Чого ви пристали? Що вам за дїло до моїх розпоряджінь!? Як ви смієте домагатись у мене, вашого прямого і безпосереднього начальника, одчотів, мотивів у тім, що менї угодно буде зробити?! Я сказав — і раптом зірвавсь з крісла — що не дозволю — і не дозволю! Нїяких пояснень! Досить?...

— Помилуйте — майже в тон йому почав я — як ви можете заборонить таку гарну річ на підставі тільки якогось паскудного доносу?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Що тут був донос — я певний, і як же ви, не провіривши, на скільки справедливим був доносчик, одбераєте у школи такий великий, такий бажаний дитячий празник? Ви розумієте, що ви робите?

— Та що ви тут фильософствуєте — зовсїм оскаженівши і тупаючи ногами закричав він — сказав: забороняю — і досить! і решта!

— Се ваше останнє слово? — з погрозою в голосї спитав я.

— Останнє! досить! ідіть!

— Тодї я прохаю вас пошукати моїх документів... Я вважаю неможливим не тільки служить під рукою таких людей, а навіть пробуть один зайвий день!

— Що ви фиркаєте! Що ви ламаєтесь! Нїяких документів!

— Вибачайте — кажу — фиркають коні, взагалї скот, а через се я, вважаючи себе людиною, і повертаю ваш вираз вам... може він до вас краще пристаене...

Що було далї — передать трудно. Нї на хвилину у мене не було сумнїву, що він кинеть ся на мене з кулаками, але він тільки страшенно тупотїв ногами і кричав не своїм голосом:

— Геть-ти! ідіть! нїяких документів! Я ваші документи пошлю при „бомазї“ в Округ!.. Вас позбавлять званія учителя!

— Не дасте?

— Не дам! не дам! не дам!

— То я примушу вас оддать! побачите! Школу ж я сьогоднї ж залишаю! — виходячи кинув я.

— Не маєте права!..

Але я вже був на дворі.

— Повертайте, кажу, Степане (мій хурман) оглоблї.

— Так швидко? — здивував ся той.

— Та треба хапатись, бо... доведеть ся вскрутї й назад...

— Чого?

— А того, щоб уже не вертатись у вашу У-ку нїколи.

VI.

Доки ми будем їхати назад — а дорога не близька — то замість того, щоб оддаватись не корисному взагалї сумови або безсилій злости, розкажу краще за де-які річи, що мають безпосереднї звязки з народною школою.

Чи піднїмали, наприклад, мої У-вцї питання про вченнє рідної мови в школи? Як взагалї ставились вони до сього питання? Ось що цїкаво буде знать читачеви, і я по змозї дам на се докладний одповіт.

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Розуміть ся, було б навіть чудно, коли б селяни — та ще за такий короткий час — зняли таке, величезної ваги питанне: одно, що над проблємами народної школи їм і міркувать нїколи, а друге — і головнїйше — що селяни настільки темний народ і настільки їм на всїх усюдах товкли про росийську грамоту-мову, як єдиний засоб освіти їх дїтей, що про инакше користнїйше навченнє їм певно нїколи і в думку не приходило. Инша річ, коли ми звернемось до моїх балачок з ними на сю тему. Памятаю, коли я звернувсь раз до одного, зовсїм не грамотного, селянина з питаннєм, як на його думку краще учити у школї дїтей, по росийськи чи по вкраїнськи, — він з хвилину здивовано дививсь на мене і несміливо, мов боячись, що я жартую, відповів:

— А хіба є і наша грамота?

— А є; тільки нам забороняють.

— Забороняють?.. і лице його витяглось на мить у надзвизайне дивуваннє, а потім заграло тихою гумористичною усмішкою, котра краще слів казала: ага! догадавсь! тільки меж очима у нього лишилась борозенка глибокої думки, над котрою він буде ще мізкувать не один день, доки не вилле її в просту конкретну форму. (Його син учив ся в мене у школї. Та і взагалї я розпитував переважно батьків моїх учнїв, або людей добре грамотних).

— Воно, знаєте, добре було-б, щоб знали нашої грамоти, коли вона справдї є, — одповів менї другий, — але... куди ж з нашою грамотою (розум. „українською“) поткнеш ся? Адже скрізь, куди не зарвись, тільки росийська грамота потрібна! Навіть у судах наших волостних... свої ж люди, по росийському може пять слів тільки й розуміють, а всї справи ведуть росийською мовою. Трудно, звичайно, зрозуміти, тим паче, що часто упре таке слово, що мабуть і руський не зрозуміє.

— А якби і в судах і у всяких инших інстітуціях, що стоять на нашій землї, справи велись на нашій мові, то тодї як?

— Еге! тодї кожний з дорогою душею! А то... хоч воно й краще наше, а про те... що ви з ним зробите? Та ось, — раптом перескочив він з поважного тону на швидкий і очі його засяяли: — мій хлопець... ви ж знаєте: Петрусь, у другій ґрупі, так раз-поз-раз читає дома ту байку, що ви йому задали... так жінка моя, коли він читав байку перший раз — „Горлиця й горобець“ зветь ся — плакала.

— Чого ж? — сміючись запитав я — там же нїчого жалібного нема!

— Каже: Господи, як то й гарно! — і плаче. А тепер уже вона її на память знає: вивчилась, слухаючи, як малий читає.

— Е, се добре було-б! дуже добре! Тільки якби і руської мови учили разом з нашою, — казав третїй. А на мої слова, що инакше

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і бути не може, раз російська мова вважаєть ся державною, він аж засміявсь:

— Бий його морока, як добре було-б! Але чому ж нїхто так не зробе? Се ж, здаєть ся, зовсїм не трудно! Ви-б же могли й нашої мови навчати.

І так багато. Були й такі, що давали инакші одповіти:

— Як то так? мужичої мови учить по школах? Та вони й дома її добре знають! Ото сказали! Та нащо тоді й школи здались! За для того й учимось, щоб знать мови руської, панської. На нїй же й книжки всї понаписувані.

— А ви бачили кацапів? — запитав я.

— А якже! Скільки їх там у Криму тиняєть ся по заробітках. Я був...

— То по якому вони балакають? по мужичому, чи по руському?

— Звісно, по руському!

— А вони пани?

— Які там у бісового батька пани! Ще може гірші голодранцї нїж ми.

— А по вашому виходить, що вони — пани, бо балакають же по паньському.

— Хм! — дивував ся він: — то якже се воно так?

І коли розтолкуєш йому в чім дїло — він замовкав і йшов собі при нагоді розплутати сю дуже заборсану історію.

Були навіть і такі, що ставились цїлком вороже до сього питання, не бажаючи й слухати нїчого, але сих було так мало і до того ще вони так уперто і безпідставно твердили своє, що колиб я не сподївав ся докорів у „пристрастности“, то й не згадав би про них.

Пізнїйше я буду мати можливість докладнїше спинитись на сїм питаннї, бо матиму і матеріялів відповідних більш, а тепер скажу кілька слів про матеріяльне становище народного учителя. Цїкаво було б ще зазначити відносини попа до школи, але вони виявились, як то вже й казав я багато вище, тільки в тім, що він підписував ся що тижня в журналї (Учив дїтей Закону Божого я і за те цїлком одержував законоучительське жалуваннє. Хоч ми се робили „домашнїм засобом“, бо „лица свѣтскаго образованія къ преподаванію Закона Божія въ народныхъ школахъ не допускаются“ [1]).

---

[1]) Сей параграф і досї в повній силї. На сїм ґрунтї виникає безлїч курйозів. Істнує, наприклад, багато школ по хуторах і великих селищах, де немає церкви, а значить — і попа; посилають туди людину „свѣтскаго образованія“ — бо де-ж набрать семинаристів та епархіялок? Але як же бути з Законом Божим? Не буде Закону — не буде й випуску, а якому ж се учителеви приємно? Ну, і входить учи-

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Плату учитель одержував таку: двадцять один карбованець грошей та кватира — в одну-дві маленьких кімнатки при школі — з опаливом [1]), а пізнїше — й з світлом, але кватири були не при кожній школі і там, де її не було, учитель повинен був наймать кімнатку за свій власний кошт. Можна уявити собі, яке то було житє, коли на одні харчі в місяць виходило 12 — 14 карбованців. Коли порахувати ще прачку, одежу і всякі дрібні росходи, котрих немало у самої найбіднїйшої людини, то виходить, що останніх 7 — 9 карбованців ще й не стане навіть при тій умові, що учитель нїколи не буде їздить в гòрод. Про виписку ж ґазети чи журналу, хоч і дешевих, нїчого й думати. Добре, як ти учителюєш в своїм селї і маєш до сього родину, де зможеш недорого прохарчуватись, в противнім же разї тобі доведеть ся так економить, що, врештї, зекономиш собі найчудовіший катар. Погана економія на таких обмежених харчах, якими живе учитель; взагалї се найгірша своїми наслїдками економія, але вона істнує, має повні права громадянки, і нею широко користуєть ся вся голота взагалї і народнї учителї з окрема. Всяка хоч трохи освічена людина знає про се, як знає і ті чудесні наслїдки, до яких доводить голоту така економія, а через се я й не буду довго спинятись доки що на матеріяльнім становищі всїх учителїв. Скажу для більш-менш повної характеристики про себе. Ще під час свого скитання по світу, нужда навчила мене все робити самому, і не будь у мене такої чудесної учительки — я запевне абоб здихав з голоду, або ж ходив би голим. А ось тепер то мої знання й придались як не можна краще: я сам шив, сам прав, латав і білизну й чоботи, навіть страву готував собі сам. Вишивав — цяцькував — собі сорочки тодї, коли мав найбільше вільного часу — і коло печи, доки варилась моя небагата страва. Тільки таким чином я міг не тільки прожить, а навіть і довги (карбов. з 100 чи й більш) виплатить. (Довги я завів під час своєї хвороби).

Коли матеріяльне становище старшого учителя було дуже кепське, то яке ж воно було у „другого учителя“, так званого „помічника“, котрий одержував не більш-не менш, як дванадцять карбов.

тель в згоду з яким будь сусїднїм попом (иногї верстов за 8 — 10), щоб він їздив підписувать журнал... і лїчив ся законоучителем при сій школї; за се він одержуватиме повне жалуванне, а учить дїтей буде учитель. І мирять ся. І почувають себе добре. І закон лишаеть ся законом про закон.

[1]) Річ іде про тодїшнї часи (1898—1899); але й до теперешнїх часів одмін майже нїяких не зроблено, так що відомости тодїшні цїлком годні й на тепера. В деяких повітах, положим, накинуто карбованців по 3—5 в місяць (Полтавський, Константиноградський, Миргородський і инші повіти). За те в других і досї учителї одержують по 18, 16, а то і по 14 карбов. (повіти Роменський, здаеть ся, Прилуцький і инші). Звичайно річ іде про школи земські, де матеріяльні умовини багато кращі, нїж то в школах, скажем, церковно-приходських, або школах грамоти.

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і п я т ь д е с я т ь коп. і казенной кватирі не мав?! А меж тим він мав такі ж самі права як і старший учитель і нїс працю хто зна чи меншу.

— Наймали б, людожери собачі, — казав один такий „помічник“ по адресї земцїв: — фельдфебелїв або унтерів, хай би учили дїтей по школах! А то: „учитель повинен буть інтелїґентним, повинен стоять на рівнї сьогочасної культури і педаґоґіки!“ а що вони, кабани годовані, зробили для полїпшення житя учителя?!.. Ех!..

Вернув ся я до дому уже ввечері і поїхав просто до попечителя, щоб сповістити його про результат поїздки. Він розповів менї, що дїти і навіть дорослі селяни, майже цїлий день навідувались до школи, дивувались моїй одсутности і розпитували, де я... Що повинен був почувати на моїм місцї учитель?! Вся злість, що збіралась у мене довгий час проти інспектора, одразу вилилась тут в такій різкій формі, що попечитель злякавсь, коли б зо мною не було погано.

В гострих словах я розповів йому результат своєї поїздки і своє рішеннє. Він довго, — але більш для форми — уговоряв мене передумати і не кидать школи, „де так гарно стоїть справа. Показував менї гостинцї і книжки-подарунки для ялинки, і ще більше розятрював мій біль.

— Жалко, жалко все таки, що ялинки не дозволено, — не раз повторював він, але його „жалко“ було так начинено глибокою, не вміло схованою радістю, що менї трудно було втерпіть, щоб не сказать йому образливого слова. „Ех, ти!.. кабаняча душа! — подумалось менї.

— Але чом же в и мовчите? — в голос уже напустив ся я на нього: — Ви ж попечитель, ви ж значна особа в повітї — як ви не протестуєте? Се ж чорт зна що! Поїдьте до інспектора, чи то листа пошліть, але вкажіть йому, що се вчинок надзвичайно гидкий і не має, крім того, під собою нї крихотки законних підстав! Навіть погрозіть йому! Що ж се таке, справдї?..

Але він тільки здвигував плечима і плїв:

— Що ж я? Хіба я указ йому? Се дїло цїлком його і мене не торкаєть ся. І він має повне право сказати менї: „не ваше дїло!“. Що я йому таке? Я тільки попечитель У—кої школи... і т. д.

— Так ви ж хоч книжечки роздайте, — майже скрізь сльози, дивлячись на його гладку, пухлу фіґуру: — хоч що-будь лишить ся дїтям замість ялинки... Бо я не можу... Я завтра ж рано виїздю... Бувайте здорові... Бажаю вам доброго...

Виявилось, що донос на мене посилав... мій попередник. Йому страшенно, як видно, хотїло ся знов вернутись сюди, де у нього була садиба, жив тесть, що давав невелику матеріяльну запомогу, і взагалї, де він уже обжився; але так як його звідсїль викинуто, то він і хотїв при-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

служитись п. інспекторови. Він був тут якось перед Різдвом (та й на Різдво) і од свого сина, котрий ходив до мене в школу в старшу ґрупу, розвідав усе, що в мене робить ся. „Викинуть — десь думав він про мене — сього „україноφила“, а мене знов залишать на старім місці.

Як довідавсь я тоді ж таки, сей шановний колєґа років з десять був у одної пані, тутешньої поміщиці, за лакея і так добре справляв свою службу, що вона, в подяку „за усердіє“, зробила його учителем і „пристроїла“ в сім же селі.

До речи, одна дрібниця.

Ще в осени, коли я прибув сюди в школу, то застав ще жінку його в шкільній кватирі (інспектор так швидко витурив його, що він навіть вибратись не встиг). Діло було пізно вечером. Розмовляючи з нею про се-про те, я звернув увагу на велику фотоґрафичну ґрупу учителїв — учасників бувших перед тим у Х — лї педаґоґічних курсів. Цікаво було роздивитись на своїх колеґ і може будучих знайомих. Меж иншими менї кинулась у очи одна на стільки характерна для лакея-підлизуна фізіономія, що я аж не вимовчав:

— Ну й пика ж — кажу — чистий лакей! Не скажу, щоб приємно було мать такого колєґу.

— Котра? — спитала вона.

Я показав. Вона трохи замялась і почервонївши, промовила:

— Се мій муж...

Добре я вгадав, і швидко довелось менї побачити влучність мого вгадування... а може й плату за нього...

Так скінчилась моя служба в Х—ому повітї.

На другий день рано я виїхав з У—вки. Кілько душ дїтей таки прибігло в школу і захопили мене ще дома. Страшенно здивовані, вони допитувались, чи буде таки ялинка і куди я так рано збіраюсь, а як я одповів, що ялинки не буде і що навіть мене у них уже більше не буде — вони дивувались ще більше і не знали, жартую я, чи кажу правду. Коли ж я став прощатись і не втримав слїз — картина вийшла не дуже весела. Та я швидче сїв на санки, і швидко село чорною плямою лишилось далеко позаду... Бажалось плакати, плакати на весь голос, як плачуть малї дїти, і викричати весь біль, що назбірав ся до краю, але... на передку санок сидїв мій хурщик і вже й так не раз оглядав ся до мене... Тяжко...

А сонце так і бризкає цїлим потоком проміння, а сонце так і скаче кожною золотою дротинкою по сїяючому снїгу, так і сміють ся, так і дрїжить кожна сніжинка ріжноколірним промінням райдуги, мов самоцвітами посипає шлях всесвітньому красуну, всесвітній радости — сонцю·

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Тільки сонце панувало над усим! І велика йому дяка! воно трохи розтопило мій біль...

Я поїхав.

В ту ж зіму душ з вісїм кращих учителїв залишили Х — ий повіт: поводжіннє інспектора увірвало терпець не тільки менї [1]).

Тижнїв зо-два сидїв я на хуторі у знайомого — недалеко од Х.—і ждав документів. За сей час я послав ще листа інспекторови, де казав негайно вислати їх і зазначував куди, але документи не приходили і я аж тодї рішив уже послать в Округ жалобу. Виложивши в нїй докладно про всї відомі менї вчинки інспектора, я поїхав на почту здавать. Там знайомий чиновник дав менї пакет на моє імя — то були документи. Так моя жалоба й лишила ся на віки.

А ще тижнїв через два один піп закликав мене на посаду учителя в церковно-приходську школу, і я поїхав туди.

Гадаю, що читач не буде на мене ремствувать, що я його познайомлю хоч трохи з школами церковно-приходськими. До речи я був тут не довго.

(Кінець буде).

---

[1]) На скільки сей інспектор, був не гарною людиною, видно хоч би з того, що навіть Земське Собранне — нащо одного поля ягоди — і те висловило йому з сього приводу своє незадоволенне. Чи його увільнено, чи він сам кинув сей повіт, але на другий рік його тут не було. Пізнїйше одержав він таку ж посаду десь на Волини чи Поділлї, де через рік чи півтора і помер (вчадїв). Та і взагалї більшість інспекторів, як то я взнав пізнїйше, не кращі, а під час — той гірші.

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

МОРЕ.

У степах безкраїх
Рідної країни
Снились менї моря
Синього картини.
На вітрах пекучих
Маревом леліли
Обрію морського
Грані стуманїлі.
І з степів до моря
Линув я душею,
І його стихію
Уважав своєю...
І тепер, о море,
Я тебе вітаю
І в вітальню пісню
Я тобі складаю:
Здрастуй, синє море!
Бю чолом тобі я!..
Бю чолом, велика,
Вільная стихіе!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вітаю тебе я, одвічне світило,
На березї моря вітаю нїмім!
Уже ти пів неба огнем обхопило,
Хоч ще не зявилось над морем блїдим.

У млї передсвітній стою над водою.
Нїкого немає... І тільки чайки
У тихім повітрі летять надо мною,
Мов квіток рожевих зовялі листки.

Так плинуть безслїдно життя самітного
Зневірені мрії, все кволе, слабе...
Ось приснули стріли зза моря блїдого...
О сонце блискуче, витаю тебе!

Вєть ся чайка срібногруда
Море бухає, кипить.
Човен наш напяв вітрила
І за вітром геть летить.

Жвавий берег ледве мрієе...
Мить — і зовсїм пропада.
Навкруги тепер лелїє
Тільки небо та вода.

Тільки небо мовчазливе,
Тільки море говірке...
О, яке воно вабливе
І грізне воно яке!..

Неначе коханець, що чарами впив ся,
Бескет, весь червоний, над морем лежав.
Він чолом байдужним у море дивив ся,
А ноги безсилі він хвилям оддав.

І хвилї ті ноги йому цїлували,
До лона ясного собі пригортали,
І кожна хотїла, щоб чув її він.
І всї припадали йому до колїн,
І в море невтішні назад опадали.

На скелї над морем, висока, тонка,
Красуня-тополя стояла струнка.
Що вечора, в инший одходячи край,
Їй сонце казало: „здорова бувай!“

Раз двоє коханцїв зійшлись на шпилї,
Недужнії дїти чужої землї.
Їм море співуче скувало серця,
Зєднало їх сонце без шлюбу, вінця.

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Зійшли ся в останнє вони на шпилі
З журбою й коханнєм напоєній млї:
Жене їх недоля в ті темні краї,
Де буря снїгами заносить гаї.

Там жде їх хороба, похмурії днї...
І плакали гірко, тужили вони.
І вже не вернулись... Там згинули з віч.
Завяла на скелї й тополя в ту ніч.

На березї моря знайшли їх тїла:
Їх хвиля уранцї землї оддала.
Судив і карав їх людський поговір.
Зєднала навіки могила між гір.

А сонце так само тополю віта...
Стоїть вона струнко, та тільки не та:
Не чути розмови журливих листів.
Їх вітер без слїду по морю розмів.

Шатром блакитним обгортає
І гори й море небозвід.
Перловим гребнем хвиля грає
За чорним велетнем у слїд.
І дим хвилястими клубками
В ясній блакити ростає,
Мов невдоволеннє моє
Блїдим життєм, нудними днями.

Усе дарма... Оттак як дим,
В житейськім морі все ростане.
Надія щастєм знов поманить,
І я піду, піду за ним.
Але я знаю, що нїколи,
Нїколи вже, душа сумна
Моя не буде так ясна
Як се блакитне неба поле.

І уперті, і веселі
Хвилї йшли, і в берег били,
І погрозою гремїли,
Добираючись до скелї.
Тільки скеля не боялась:
За піщаною косою

Хвиль перлистою красою
Горда скеля любувалась...
І були ті хвилї синї,
А під берегом зелені,
І сміялись, мов шалені,
На підводному камінні.

Дивлюсь на море — і тільки бачу,
Як хвиля грає.
Зажмурю ж очі — для мене в ньому
Глибин немає.
Я всї їх бачу, і їх насельцїв,
І їх рослини.
Так само треба глядїть в таємні
Життя глибини.

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Рибалка.

Ой як нудно в систім полї
Борозни топтати,
Краще в морі на роздолї
Сїти закидати.
Краще в морі, в буйній хвилї
На човнї гойдатись
Та до дна ясного мілї
Нишком приглядатись:
Чи не йде, бува, гуляти
Риба табунами?

Чи нам горе горювати,
А чи буть панами?..
Ой покину плуга в полї
Та піду до моря
Пошукати щастя-долї,
Чи зазнати горя.
Як загра, забє зелене,
Встане, засмієть ся,
То у мене, мов шалене
Серденько забеть ся.

Лежу над морем і сумую.
Неначе хвилї думи йдуть
Одна по одній, і гнїтуть,
І мучать душу самітную.

Життє минає день по дню.
Уже кінець я пробачаю,
І йду до його, й не спиняю
Себе... бо знаю: не спиню.

А я й не жив ще. Все збірав ся
Робить щось гарне, щось святе...
Щось надзвичайне... А проте
Ввесь час в дрібницях розпливав ся.

І ось тепер — не скеля я,
Що проти хвиль стоїть незрушно,—
Роспавсь піском я малодушно...
Пісок же теж, що і земля:

Огню не викреше із його.
Життє ж що часу вимага
Огню й огню. Бо дорога
І іскра сяєва ясного.

О море, деж його знайти,
Того огню, огню святого?..
Куди і як іти по його?..
Скажи менї, як знаєш ти!

Хвиля стихає все далї і далї,
З сиво-мутньої зробилась ясна
І розмахала помалу вона
Всї мої думи й печали.

І, мов величний орґан, вона грає
Гимн свій вечірній Тому,
Хто у проміння і тьму
Світ весь і душі людські одягає.

Generated on 2015-07-05 14:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ІВ. БОНДАРЕНКО.

З історії національного питання.

К. Маркса Zur Judenfrage.

Відомо, що марксісти аж до останнього часу вороже дивили ся на всякі національні питання, визнаючи тільки дві нації — буржуазію та пролетаріят. Тільки останніми часами, під тиском життя, де-які поодинокі марксісти, а разом з ними й окремі гуртки та орґанізації міжнародньої соціялдемократії, переважно там, де мешкає (або животіє) пригноблена національно людність, покинули старе традиційне нехтуваннє національної справи й відповідно до того поробили такі чи сякі зміни в проґрамі і в тактиці.

Одначе марксісти — то не Маркс: добре відомо, що ще за свого життя йому доводило ся, та й не раз, казати: „я не марксіст“ (moi je ne suis pas marxiste). Не раз і не два Марксови доводило ся робити докори своїм вірним прихильникам за їх непевні, як на його думку, політичні виступи. Згадаймо хоч би неґативне відношеннє Маркса до ґотської проґрами 1875 р., що зєднала була дві фракції ґерманської соціялдемократії в єдину „Соціялістичну робітничу партію“ [1]). З Маркса була велика індівідуальність, в якій бренїли ріжнородні акорди, у всякім разї своєрідні, ориґінальні.

Та хоч би й не вбачати різнації між Марксом і марксістами що до загальних пунктів теорії й практики, все ж цїкаво придивитись, чи консеквентно йшов за своєю теорією її творець, чи не було в його дїяльности таких виступів, які примусили б нас трохи замислити ся над абсолютністю й катеґорічністю його фундаментальної соціольоґічної теорії, що й досї, як і 40—50 років тому, становить міцну підвалину великого соціяльного руху (розумію теорію клясової боротьби). Та й по-за сим варто зазначити ті одміни й додатки, що, під тиском життя, пороблено школою Маркса, і дати таку чи иншу відповідь що до соціольоґічної вартости отих додатків.

Питаннє про те, як ставив ся Маркс до національних проблєм, розщеплюєть ся, принаймнї, на 3 питання: 1) яке місце займає в Марксовій соціольоґії національне питаннє взагалї, 2) як рішав Маркс ті біжучі національні проблєми, що випихало на історичну арену національне життє його рідної країни, тоб то Ґерманії, і нарештї 3) як ставив ся Маркс до національних проблєм инших народностей.

---

[1]). Mehring, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. IV², стор. 87.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Історія духового розвитку Маркса примушує нас почати з розгляду думок його, що торкають ся останнього пункту. Річ у тім, що свій погляд на національне питанне взагалї Маркс висловив разом з Енґельсом тільки аж р. 1848 в знаменитім „Комунїстичнім Манїфестї". Та ще за довго до сього, сказати б, катехизису економичного матеріялїзму і соціялдемократії, її, мовляв, Magna charta, Марксови довело ся зачепити окрему національну проблему, а саме — жидівську [1]). Року 1844 побачила світ його статя „Zur Judenfrage" (В справі жидівського питання). Але попереду треба сказати кілька слів про ті історичні умови, за яких зявила ся отся статя.

Ґерманія саме в той час перебувала лиху добу сваволї автократично-феодальнаго ладу, який запанував у нїй після визволення з-під наполеоновської кормиги. Нїмцї почували себе тепер вільними і незалежними від чужоземця. Здїйснило ся бажанне палкого ентузіаста Фіхте, який кликав колись до боротьби за волю, за національну непідлеглість. Та вже Фіхте перед смертю передбачив, що „з того дива не буде пива". З Наполеоном, сїєю дитиною великої французської революції, зник з тевтонської землї й той залїзний деркач, яким він повимітав був усяке феодальне сміттє. Тепер настала пора, коли знов мало не на всїм просторі, де жили Нїмцї, запанував споконвічний „істиннонїмецький" лад, і першу скрипку в сїй задушливій музиці грала Австрія, а за нею підтюпцем чимчикувала стара фортеца юнкерства і абсолютизму— Прусаччина, „Кому кому, кажуть, а куцому достанеть ся". Ролю такого куцого, як читач може вже й догадав ся, грали Жиди. Всї ті полехкости, які Жиди одібрали були за часів наполеонівщини, тепер мало не скрізь покасовано, і хоча, звісно, по країнах, на які розпадала ся Ґерманїя, становище Жидів не скрізь було зовсїм однаковісеньке, але взагалї кажучи, Жидїв позбавлено тодї багатьох елєментарних прав громадянєьких. Як водить ся, ґерманські уряди, як і частина громадянства, обстоювали традицію, тоб-то вимагали юридичного пригноблення для Жидів. Що ж до прихильного погляду на жидівське питанне, то треба сказати, що в тодїшнїй Ґерманії з багатьох причин прикре юридичне становище Жидів не викликало проти себе в широких масах поступових великого обурення, і оборонцї юридичного пригноблення Жидів мали здебільшого вільну руку ширити свої погляди. Соціял-демократ нїмецький Ф. Мерінґ пояснює таку байдужність до лихої жидівської долї почасти тим, що жидівство мало брало участи в загальнім полїтичнім й культурнім життї тодїшнім, — мовляв, задубіло в своїм „ветхім деньми" світогляді,

[1]) Вживаю „Жид", „жидівський" то-що, звісно, не юдофобства ради, а українства. В нашій мові слово „Жид" зовсїм не має того образливаго значіння, як у московській, і через те й не може бути рації міняти його на чуже—„єврей".

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

а більш культурні елементи, що рвались до світу, тим часом кидали жидівство (напр., Берне, Маркс). Та певнійше, що тоді, як казав р. 1819 сам Берне, що написав взагалі прихильну до Жидів брошуру, „Жиди та дворянство (Adel)... були двома останніми підпорами феодалізму". Берне радив Жидам порвати сей ганебний звязок.

Одно слово, Жиди майже виключно були грошовитими людьми, фінансистами, які допомагали пануючим верствам під час їх грошових злиднів. Жидівського пролетаріяту не було в Ґерманії. Само собою, що Жиди, тоб то жидівська фінансова, торговельно-промислова буржуазія, підтримувала буржуазно-ліберальний рух, хоч би там що казав собі Мерінґ.

В справу жидівського питання встряв відомий тоді ліберальний експрофесор теольоґії і літератор Бруно Бауер. Він написав дві статї (р. 1843) і з приводу сих статей Маркс висловив свій погляд у закордоннім ефемернім виданні (р. 1844), що звалось — „Нїмецько-Французький Щорічник" (Deutsch - Französiche Jahrbücher).[1]) Статя ся написана досить важкою мовою і взагалі „круто", але може менї пощастить переказати її зміст більш чи меньш зрозуміло. З богатьох причин вона варта того, щоб на нїй спинити ся, незалежно від її спеціяльного значіння.

Бруно Бауер дав таку постановку жидівському питанню. Жиди домагають ся громадянського і полїтичного визволення, емансіпації Се значить, що вони мають на метї здобути від держави ті самі права, які мають в сїй же таки державі не Жиди. Через що ж держава зараз їм таких прав не дає? Через те, каже Бауер, що вона християнська держава, тоб-то, стоячи на ґрунтї християнської віри, консенквентно мусить обороняти свій прінціп, отсей самий релїґійний ґрунт. Християнська держава й не може инакше робити, бо як би вона дала Жидам права, вона тим самим признала б, що її ґрунт, той прінціп, який вона визнає, — прінціп непевний, у всякім разї не абсолютний, і що таким побитом християнство—то релїґійні забобони. Як би християнська держава чинила так, як хочеть ся Жидам, вона тим самим зрікла ся б віри в абсолютну істину християнства, вона б признала, що й без благодати християнської віри людина може бути таким самим добрим громадянином, як і та людина, на якій лежить „печать дара Духа святого". Уявимо на мить, що держава, християнська держава, зрікаєть ся свого прінціпу, визнає за Жидами всї громадянські права. Держава одкинула, значить, релїґійні забобони що до абсолютної цінности християнства. Жиди свого досягли. Але, досягши свого, вони, Жиди, чи зрікли ся так само, як і держава, своїх забобонів що до жидівської віри? Нї, не зрікли ся. Вони саме через те й домагають ся для себе рівних прав, скасування обмежень, що визнають себе за Жидів, тоб то належать до жидівської віри. Як би во-

[1]) Ефемерне виданнє, бо тільки одна книга й побачила світ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ни не визнавали себе за Жидів, вони просто зрікли ся б своєї віри, і край. Не було б тоді нїякого жидівського питання. Та, коли так, то можна запитати: та чи ж має право Жид вимагати од других, од християнської держави, щоб вона зрікла ся своєї віри, коли сам він не зрікаєть ся своєї? Звичайно, не має.

З усього сього Бауер робить такий висновок: поки держава зостаєть ся християнською, а Жид Жидом, обоє так само нездатні дати волю, „емансіпацію“, як і здобути її. Таким побитом, релїґійна протилежність між християнською більшістю людей, яку заступає держава, і жидівською меньшістю робить те, що емансіпація жидівства неможлива. Що ж у такій пригоді дїяти? Відповідь проста: треба знищити той корінь, з якого поросло з одного боку християнство, з другого — жидівська віра. Сей корінь — релїґія. Треба визнати за обома сими вірами тільки — ріжні ступіні розвитку людського і стати на цїлком науковий ґрунт. Тільки винищивши сей корінь, людськість здобуде справжню емансіпацію. Бауер ще так вияснює свою думку. Нехай і так, що держава дасть полїтичні права Жидам. Але ж як після того можуть Жиди, зостаючись і на далї в своїй вірі, виконувати свої громадянські обовязки? Жидівська віра вимагає, напр., святкувати суботу, а державі треба, щоб громадянин сидів у суботу в палаті депутатів. Виходить постулят: або будь громадянином без віри, значить, ходи по суботах до палати, або зоставай ся в своїй дотеперішній релїґійній окремішности, зоставай ся Жидом. І Бауер справдї буквально так і каже: „коли нема нїякої привилейованої релїґії — нема взагалї релїґії; одберіть у релїґії її виключну силу — і нема її більше“.

Одно слово, між полїтичною емансіпацією і релїґійними переконаннями чи забобонами істнує велика суперечність, і справжня полїтична емансіпація можлива, на думку Бауера, лиш тодї саме, коли громадяне відкаснуть ся геть од усякої релїґії.

Тепер дамо слово Марксови. Маркс підступає до питання з цїлком супротивного боку. Бауер усю вину в суперечности між полїтичною волею та релїґією складає на релїґію. Для Бауера релїґія — то самостійний фактор життя. На думку ж Маркса, не в релїґії тут сила, а в життї громадянськім. Се правда, міркує Маркс, що релїґія різнить людей, але з сього не виходить, що нам треба звертатись до людей із закликом: „зрічіть ся вашої релїґії“. Вони не зрічуть ся доти, поки істнує причина, що витворює релїґійні переконання, релїґійна обмеженість людей. „Ми кажемо, що вільні громадяне зрічуть ся своєї релїґійної обмежености (Befangenheit), скоро зрічуть ся своєї світської обмеженности“ [1]). Одно слово, релїґійні питання Маркс обертає на світські.

[1]) Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx etc. Stuttgart 1902 I 405.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В чім ж виявляєть ся та „світська обмеженність“ громадянства? Корінь її, на думку Маркса, полягає в різнації приватних інтересів людей. Хоч люде і здобувають собі політичну емансіпацію і держава може одкаснутись, як держава, від державної релїґії, та проте між людьми й на далї зостаєть ся ота різнація приватних інтересів. Політична емансіпація може дати людям тільки те, чого від неї можна сподївати ся. Не більш того, бо вона — не справжня, цілковита л ю д с ь к а емансіпація. Добре відомо, напр., що Сполучені Штати південної Америки давно добули собі повне відокремленнє держави од церкви, проте релїґійне житте там визначаєть ся своєю жвавістю, силою.

Держава може одсахнути ся не тільки від релїґії. Вона може, як держава, в де-яких випадках, зрікти ся прінціпа приватної власности. Приклад бачимо в тих державах, де заведено вселюдне виборче право, де, значить, надано виборчих прав і тим, що не мають нїякого маєткового цензу, нїякої власности. „Хиба, питає Маркс, ідеально приватну власність не скасовано, коли і той, що не володіє нею, став законодавцем для того, хто володіє?“ [1]) Проте ми добре знаємо що політичне нехтуваннє приватної власности (з вище наведеним розуміннєм) анї трошечки не касує приватної власности взагалї.

Одно слово, маємо з одного боку, на думку Маркса, державу, політичну форму єднання людей, а з другого боку ріжноманїтність особистих інтересів людей, що складають державу. Инакше сказавши, маємо державу, де панує, мовляв Геґель (Hegel) „загальність думки“ (die Allgemeinheit des Gedankens), бо держава усунула од себе релїґійні суперечки, то-що, а на другім боцї зостаєть ся громадянство, котре пронизане до краю еґоїстичними, ворожими одно одному інтересами, в тім гуртї і релїґійними. Се небо і земля, се спільне, родове буттє (держава) і буттє індівідуальне, особисте, від родового відокремлене (громадянство). Ото ж і конфлїкт людини, як сторонника окремої релїґії, з своїми співгромадянами, з иншими людьми, як членами громадянського товариства, є властиво результат ростїчи, розєднання між політичною державою і громадянським товариством. [2]).

Держава, як політична форма, може, як сказано, відокремити себе від де-яких сторін громадянського життя, не втручати ся, напр., в релїґійні справи, визнавати права політичні за власниками і тими, що не мають власности, не признавати привилєїв, звязаних з родом людини, його освітою. Проте в життї сї різнації релїґійні, економичні, ґенеальоґічні зостають ся й на далї. Той хто походить від „білої кости“ пишаєть ся своїм „благородством“, своєю „noblesse“ перед тим, у кого в жилах не

[1]) Op. cit., 407.

[2]) Пор. стор. 408 і passim.

Generated on 2015-07-05 14:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тече ні краплї титулованної крови, хоч і той, і другий мають однакові полїтичні права. Про економичний антаґонїзм нема чого й казати. Як там, так і тут, ми спостерегаємо дуалїзм між індівідуальним і громадянським, краще сказавши, державним. Релїґійна різнація ґенеальоґічна, економична, буває від того, що хоч люде й живуть у громадї і признають потребу за державним, „родовим буттєм", та ще не так далеко вони посунули ся в своїм розвитку, щоб позбути ся отих особистих, еґоїстичних інтересів, які стають за основу громадянства. Коли держава відокремила ся од релїґії, а люде проте зостають ся релїґійними, то се треба пояснити, каже Маркс, тим, що люде ще дивлять ся на державне життє *не як на своє природне, істинне життє*; вони бачуть в сїм державнім життї тільки випадкове істнованнє. Справжнє життя, гадають собі люде, — там, по той бік сього життя, на тім свїтї. Навіть, більше того, додає Маркс: релїґія се дух сьогочасного громадянства, вона саме і відбиває собою оте ганебне відокремленнє одної людини од другої, що таке характерне для громадянства.

Полїтичні революції останнїх часів, каже Маркс, напр., велика французька революція 1789 р., зробили велике дїло що до полїтичної емансіпації. Революція 1789 р. проголосила права людини (droits de l'homme) і права громадянина (droits du citoyen). Отже перші права, права людини — воля робити кожному те, що не шкодить другим, значить, воля віри, слова і т. и. — не виступають, на думку Маркса, за межі еґоїстичної людини, людини, що замкнула ся в собі в свої приватні інтереси, в свою приватну волю. Навпаки, в „правах громадянина" — участи народу в керуванні державними справами — виступає „родовий", спільний інтерес людности.

Таким побитом, наслїдком полїтичної революції буває те, що держава істнує сама по собі, громадянство само по собі. „Полїтична емансіпація — се не що инше, як те, що людина з одного боку перетворюєть ся на члена громадського товариства, на еґоїстичного, незалежного індівіда, а з другого боку — на полїтичного громадянина, на моральну істоту".

Який же вихід знаходить Маркс із такого прикрого становища? Як збути ся отієї суперечности між державою та громадянством, між спільним — колєктивним і особистим — еґоїстичним? Спосіб рятунку випливає простїсенько з вищенаведеного: треба намагати ся, щоб зникли особисті, еґоїстичні інтереси, якими підпірають ся і релїґійні різнації та суперечки, і тодї скрізь матимемо єдність: громадянство щезне в державі, колєктивне запанує над еґоїстичним. Маркс сю думку висловлює трохи абстрактнїше: „аж тодї, коли дїйсна індівідуальна людина прийме в себе абстрактного громадянина держави (Staatsbürger) і, як

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

індівідуальна людина, зробить ся родовою істотою (Gattungswesen) в своїм емпирічному життї, в своїй індівідуальній роботї, в своїх індівідуальних відносинах, аж тодї людина спізнає й орґанїзує свої forces propres (власні сили) як сили громади,... аж тодї настане людська емансіпація“ [1]).

Який же висновок що до жидівського питання робить Маркс із своїх міркувань? Як можна вже догадати ся, він не проти полїтичної емансіпації Жидів, бо він взагалї не принціпіяльний ворог хоч би й такої емансіпації. Він тільки додає до сього, що така емансіпація не повна. „Ми не кажемо разом з Бауером Жидам: ви не можете бути полїтично емансіпованими, раз не емансіпували ви себе радикально від жидівства. Навпаки, ми кажемо їм: через те, що ви можете бути емансіпованими полїтично, не зрікаючись цїлком і безумовно від жидівства, через те саме полїтична емансіпація не є людською емансіпацією. Коли ви, Жиди, хочете бути полїтично емансіпованими, не емансіпувавши себе самих, яко людей, [2]) так у сїй половинности і суперечности винні не тільки ви, але суть і розуміннє (in dem Wesen und der Kategorie) полїтичної емансіпації“ [3]).

Коли б Маркс обмежив ся в своїх поглядах що до жидівського питання наведеними і по змозї простїше переданими нами думками, ми б мали тодї дїло з загальними міркуваннями Маркса про відносини між державою і громадянством, між державою й релїґією. Чи справедливі, чи нї сї міркування, чи стосують ся вони до пізнїших творів Маркса, чу суперечать їм у всякім разї, ми мали б рахувати ся з його фільософією права, з справою релїґійних та й инших усяких різнацій у громадянстві взагалї.

Та Маркс не спиняєть ся на сїм загальнїм оглядї питання. Йому не досить сказати, що всяка полїтична воля мусить бути неповною, а, значить, такою мусить бути й та воля, за якої Жиди дістають собі рівні права з иншими, не Жидами Йому хочеть ся ще сказати, в чім він бачить суть, зерно жидівської віри. Другий розділ статї „Zur Judenfrage“ присвячено сьому питанню. І тут знов він підступає до схарактеризування жидівської віри не з релїґійного боку, а з боку цїлком світського.

Вище було говорено про те, що релїґія, як і приватна власність, і ґенеальоґія се не що инше, як прояви еґоїзму, різнації між людьми, тої різнації, що служать великим і єдиним гальмом, єдиною перешкодою окремій людинї злити ся до-краю з „родовим“, спільним. Але Марксови сього не досить. Він не задовольняєть ся тим, що сказав перше про релїґію взагалї. Йому ще треба пізнати, „який окремий елємент гро-

[1]) Op. cit. 424. [2]) Курсив мій. [3]) Op. cit. 415.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мадський треба перемогти, щоб знищити жидівство". На віщо ж се йому треба? Невже ж того, що сказав Маркс попереду про реліґію взагалі не досить, аби вирішити і жидівське, і всяке инше конфесійне питанне? Марксови не досить, бо він визнає „окреме становище жидівства на нашім рабськім світі". Хоч такий поворот являєть ся для нас трохи не сподіваним і навіть зайвим, але підемо далі за Марксом. Отже тут стріваємо такі думки, до яких сьогочасна соціялїстична і взагалі поступова преса нас не призвичаїла. „Пошукаймо таємниці Жида не в його реліґії, пошукаймо таємниці реліґії в дійснім Жиді. Яка світська підвалина жидівства? Практична потреба, пожадливість (Eigennutz). Який світський культ Жида? Гандель (Schacher) Хто його світський Бог? Гроші" [1]).

Кожний антисемит підписав ся б обома руками під такими словами. Та Маркс не стоїть на поглядї звичайного, мовляв, „плоского" антисемитства Він дивить ся глибше: „орґанізація громадянства, котра скасувала б основні причини гандлювання, тоб-то, можливість ганделю, зробила б Жида неможливим" [2]). Се, очевидно, значить, що тільки в людській кооперації, на соціялістичних підвалинах заснованій, щезне гандель, а разом з ним розвієть ся, як „поганий чад" [3]), жидівська реліґія. „Буржуазна громада,—каже трохи далі Маркс,—витворює з власного черева Жида". І християне переняті тим самим духом, культом грошей, величанням Мамони. І жидівська реліґія має своєю підставою „практичну потребу, еґоїзм". Але ся підстава разом з тим і підстава громадянства взагалі. „Бог Жидів зробив ся світським, став за світового Бога. Вексель — се справжній Бог Жида. Його Бог се лиш мара векселю (d. illusorische Wechsel)".

Маркс не бачить у Жидах окремої нації. „Химерична національність купця, взагалі грошової людини". Маркс не признає можливим розвиток реліґії жидівства, бо світогляд, який випливає з практичної потреби, — се обмежений світогляд і задовольняєть ся нечисленними тезами, які не потребують розвитку [4]).

Та не краще й християнство, на думку Маркса, бо воно ж „перетворило ся в жидівство". Як саме перетворило, Маркс сього не доводить виразно. Коротенькими катеґоричними тезами він тільки зазначує, що „християнство самою тільки формою перемогло жидівство", що „християнство, як закінчена реліґія, теоретично закінчило самовідчуженнє людини від себе самого і природи". Кому відома історія духового розвитку Маркса, той в останній фразї

---

[1]) Aus dem lit. Nachlasse, I, 425, 426. [2]) Ibd. [3]) Вираз Маркса.
[4]) Op. cit, 429.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

помітить думку, позичену у нїмецького критика релїґїї, зосібна християнства, саме в тім, що релїґія примушує людей шукати і бачити краще не тут, серед людей, на землї, в єднанні людей, а десь там, в фантастичних мріях релїґійної думки. Все, що люде і природа мають доброго, все се переносить ся на Бога, яко першу причину всього. Таким побитом людина, що кохаєть ся в релїґійних вигадках, зрікаєть ся сама себе, самовідчужає себе Богови.

Коли, каже Маркс, християнство і жидівство стоять зараз на однім ґрунтї громадськім, на основі еґоїзму, практичної потреби, то й не диво, що й досї громадянство не жидівське не змогло переконати Жидів в нїкчемности їх релїґійної сути, і тільки тодї, коли громадянству пощастить знищити суть жидівства, гандлювання і його основні причини, — „Жид стане неможливим, бо його свідомість не матиме більш обєкту,.... бо конфлїкт між індівідуально-тїлесним буттєм людини і родовим буттєм буде знищений“. [1])

Щоб знов підкреслити провідну думку всїєї статї, Маркс кінчає її такими енерґічними словами: „громадянська емансіпація Жида — се емансїпація громадянства од жидівства“ [2]).

Талановитий історик ґерманської соціял-демократії Фр. Мерінґ, тепер завзятший соціял-демократ, а колись антисемит, уважає статю Маркса за найкраще й досї з усього, про жидівську справу писаного [3]). Така думка Мерінґа цїлком виправдує потребу більш-менш докладного розгляду сієї статї. Ми переказали головні тези марксового писання. Спинимо ся трохи на нїм, щоб докладнїйше розглянути як вихідні точки, так і висновки, з них пороблені.

Насамперед кидаєть ся в вічі культ держави, апотеоз державности. Держава — се втїленнє, здїйсненнє спільного, мовляв, „родового“ буття, де зникають особисті різнації, що роздирають громаду на окремі гуртки. Тим часом громадянство, як рівняти його до держави, показуєть ся тим табором, перенятим особистими інтересами, в якім панує вічне розєднаннє, споконвічний індівідуалїзм. Держава безперечно

---

[1]) Weil der Konflikt der individuell-sinnlichen Existenz mit der Gattungsexistenz des Menschen aufgehoben ist (Op. cit., 431).

[2]) Die gesellschaftliche Emanzipation des Juden ist die Emanzipation der Gesellschaft von Judenthum.

[3]) Mehring, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie, I², стор. 176. Stuttgart. 1903. От його буквальні слова: die unabsehbare Literatur, die seitdem über die Judenfrage entstanden ist, geht mit keinem (!) Gedanken über Marx hinaus, bleibt vielmehr durchweg hinter seinem Aufsatz zurük. В московському перекладї Мерінґа (вид. Т-в Гранат, СПБ.) се місце викинуто. Дивно менї таке відношенне до капітальних праць...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

куди вища, на думку Маркса, від громадянства, і я ще не всї його вислови що до сього переказав [1]). Правда, Маркс в однім місцї каже, що держава, державна власть, й істнує саме через те, що істнує громадянство з усїма його суперечками; правда, що в другім місцї він пророкує, що незабаром між людьми має щезнути індівідуальна різнація і люде не будуть „відокремлювати од себе громадської сили в формі полїтичної сили“. Та такі тези мають тільки ту вагу, що ще більше підймають значінне отого „родового буття“, яке поки-що здїйснене в державі й яке має безмежно запанувати саме тодї, коли „конфлїкт між індівідуально-тїлесним буттем людини і родовим буттем буде знищено“, тоб-то простїше: коли „громадянство“ щезне в „державі“, чи як там зватиметь ся тодї ота форма єднання людей, де окрім „родового буття“ анїчогісенько не буде. У всякім разї і тепер, каже Маркс, „полїтична держава відносить ся до громадянського товариства так саме спірітуалїстично, як небо до землї“, бо там, в державі, панує ідеалїзм, а громадянство животїє в матеріялїзмі [2]).

Сей культ держави Маркс подїляв з богатьма своїми сучасниками, які виховали ся на творах ґенїя нїмецької фільософії Геґеля. Для Геґеля держава вища від сїмї, вища від громадянства. Хоч держава історично й пізнїйше на світ народила ся, але, на метафизичну думку Геґеля, вона є першим початком спільного життя. На державу зовсїм не треба дивитись, як на простий спосіб для забезпечення й захисту людей, каже Геґель; навпаки, вона — цїль, вища од усїх цїлей, самоцїль. Держава, по Геґелю, се загальна воля, яка носить у собі, підтримує й орґанїзує приватні інтереси, й через се вона — моральний орґанїзм. Геґель ставить державу на таку височінь, що надає державі божественний характер. Навіть, рівняючи державу до церкви, Геґель оддає перевагу, мовляв, „пальму первенства“ державі, бо церква — інстітуція фанатична, нетолерантна, а держава визнає права громадянські й за людьми, які стоять по-за рямцями пануючої релїґії [3]).

Наступники Геґеля, що переняли його сістему, його методу, хоч би до яких напрямків думки належали, всї однаково переняті отим безмежним культом держави. Історія 40-х років у Ґерманії свідчить, що се захопленнє ідеєю держави досягло такої міри, що де-які зпоміж геґельянцїв, як от Роте, завзято обстоювали навіть такі мрії: коли держава

---

[1]) Я нїяк не можу згодити ся з Мерінґом, котрий пише: „тим часом, як Геґель поставив державу над громадянством, Маркс находить, що навсправжки громадянство стоїть над державою“ (Geschichte I², стор. 175).

[2]) Der politische Staat verhält sich eben so spiritualistisch zur bürgerlichen Gesellschaft, wie der Himmel zur Erde (op. cit., 408).

[3]) Hegel. Grundlinien der Philosophie des Rechts, § 257.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

моральне тїло, коли вона царство моральности, то вже держава не може терпіти поруч з собою, чи окремо від себе церкви, як релїґійної громади; держава не може бути ані протилежністю релїґії ані підлягати церкві; церква з усїм своїм культом повинна до краю щезнути, розпустити ся в державі. Простїше, думку Роте можна так передати: як держава звелить думати про Бога, так воно й повинно бути.... [1])

І Бауер, і Маркс, властиво кажучи, стоять на однаковім ґрунтї, коли обмірковують жидівське питанне. Вони обидва геґельянцї, значить, однаково вірують в „єдиного Бога", тоб то державу. Обидва вони заклопотані тим, як би позбути ся, як би усунути з кону життя все те ріжноманїтне, барвисте, що має претензію на самостійне істнуванне. І той, і другий однаково вороже ставлять ся до релїґії й борють ся за те, щоб її не було, бо се ж стоїть на перешкоді повному пануванню держави, а значить і повній „емансіпації" людей.

Але між Бауером і Марксом та ріжниця, що перший простїйше підходить до питання. Він бачить у релїґії тільки релїґію, тоб-то систему таких чи инших вірувань. Маркс не обмежуєть ся сим. Він добіраєть ся „до коріня". Він ставить релїґію серед инших ще багатьох прикмет, що такі характеристичні для сучасного громадянства й відбивають на собі суперечливість, якою воно пронизане наскрізь. Сї ознаки громадянства — релїґія, приватна власність, ріжниця освіти, ґенеальоґічні примхи і т. и., і т. и. Над усїма сими прòявами громадського життя панує зараз, як каже Маркс в другій половинї статї, дух гандлювання, тоб-то буржуазний дух. Релїґія теж, очевидно, відбиває на собі ту різнацію між людьми, що витворює отой буржуазний дух. Коли зникне причина, коли розвієть ся дух буржуазности, зникне і наслїдок: релїґія, приватна власність. Маркс не каже, чи зникнуть разом з тим і ріжниця освіти, ріжниця природного розуму, ріжниця естетичних смаків, ріжниця розумових і взагалї психічних настроїв у людей. Про се, на превеликий жаль, нїчого у його нема, а я не маю права живосилом накидати йому своїх думок, хоч менї здаєть ся, що ad maiorem gloriam держави, чи „родового буття", треба б зважити ся й на такі висновки, бо инакше не буде повного сподїваного знищення „конфлїкту між індівідуально-тїлесним буттєм людини і її родовим буттєм, не буде повного монїзму, а шкідливий дуалїм, навіть плюралїзм...

Чи багато певного і правдивого має такий погляд Геґеля і геґельянцїв на державу? Нема чого довго розводити ся з тим, що для теперішнїх часів, коли стільки пережито людською думкою, що не вгаваючи бєть ся над розвязаннєм найпекучійших проблєм життя, державна теорія

[1]) Die Anfänge der christlichen Kirche und ihre Verfassung. Див. К у н о Ф и ш е р, Гегель, пер. Лосскаго. СПБ. 1902, півтом 2, стор. 431.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Геґеля і ті висновки, що з неї поробили геґельянці, не має для нас ні наукової, ні моральної вартости. З боку історичного культ держави, погляд на державу, як на моральний орґанізм, як на втїленнє вищої добродїйности, чи моральности властиво можна вважати не чим иншим, як цїлком буржуазною ідеольоґією, що „законно“ заступила місце ідеольоґії середнїх вікiв що до церкви. Се до певної міри ідеольоґія середнєвіча, тільки перелицьована.

За часів середнєвіча, темних, як ніч беззоряна, люде вшанували церкву, як орґанїзацію, що сполучає до купи геть усїх людей, хоч би в якій державі вони жили. Церква була носителем усього найкращого, найвищого, чим жила тодішня людськість. Люде тих часів — бідні, як і богаті, темні, як і освічені — вбачали в нїй єдину ясну зорю серед темряви життя, серед самоволї феодалів, серед безупинної анархії і „кулачного права“. Вони вірили, що ту зорю ясну, те гасло єдине дав людям великий Творець світу, що послав був на земні муки свого Сина. Той тогобічний, небесний світ — хиба може бути нижчим од нашої недолї, де панує щоденщина, матеріялїзм? Коли дух вищий за тїло, коли небесне, духовне вище од світового, матеріяльного, то церква вища од держави — сього породження гріха, суєти людської, матеріяльних потреб. Моральний орґанїзм — церква, не держава; церкві, не державі ся повновласть належить. І держава, справдї, хилила своє чоло перед церквою. Її заступники, папи, з погордою дивили ся на заступників держави, бо почували під собою твердий ґрунт — загальну віру в те, що той, хто має дїло з небом, незмірно вище стоїть од того, хто порядкує матеріяльною буденщиною. Держава, як і все, що могло бути зброєю в руках церкви (наука, умілість, фільософія), роблять ся прислужницями церкви (philosophia est ancilla theologiae); держава робить ся полїцийною силою, яка виконує накази церкви що-до еретиків. Церква одбірає од держави розгляд і керуваннє всякими справами, які хоч трохи торкають ся питань совісти (шлюб). І разом з тим безоглядна боротьба церкви з самостійною, оригінальною думкою, що може скаламутити тихі, прозорі води спільного релїґійного життя, і разом з тим жорстоке нищеннє індівідуальних нахилів окремої людини, що без упину шукає нових шляхів до світла правди, нової віри пильнує. Та хиба се є жорстокість? „Побожність-то, не жорстокість“, каже бл. Єронїм. Навпаки, толєрантність до єретиків вважала ся за жорстокість до людей, яких може спасти єдина церква, в якій не може бути, бо не повинно бути нїякої різнації, нїякої думки єретичої...[1]).

Ренесанс і реформація руйнують величний будинок середнєвічного

[1]) Найкращу характеристику середнєвічного світогляду дає Eucken, Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung, Stuttgart, 1887.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

світогляду. Держава де далі набірає ся сили, тим часом як економічні зміни руйнують підвалини феодалізму й католицтва. Нові верстви культурні і політичні дожидають своєї черги, щоб виступити на історичній аренї. Буржуазія, що потроху починає захоплювати в свої руки продуктивні сили громадянства, робить ся разом з тим найдужчою політичною й культурною силою. В реформації відбуло ся бажаннє нових верств, переважно буржуазії, посунути трохи в бік середньовічну церковщину, щоб дати трохи більше простору „гріховному“ елементу, світським інтересам, державі. Буржуазія — се головна сила, що сприяє всїма способами зросту держави й допомагає їй в її споконвічній боротьбі з феодальним розбратом і анархією.

І разом з тим, як міняють ся інтереси широких мас, міняють ся й погляди сих мас. Ідеольоґія відбиває на собі думки нових поколїнь, що зросли на новім культурно економічнім ґрунтї. Релїґії не скасовано; для буржуазної маси вона й на далї зостаєть ся „вельмишановною бабусею“ [1]). Але для неї місце вже не на покутї, бо прийшов хтось дужий-дужий і увічливенько попросив її посунути сь трохи. Той хтось — то була держава.

Держава робить ся обєктом пошани, богом, перед яким усї вклоняють ся. Держава вже перестала бігати на послугах церкви, сама церква вже їй услуговує, бо держава взяла її згодом під свою оруду й не хоче, щоб церква задарма користувала ся з „дарунків“ держави. Коли церква на припонї у держави, вона мусить хвалу воздавати тому, хто годує її, гудити ворогів держави, „внутреннихъ“, так саме, як і „внѣшнихъ“... Хиба ж од такого становища далеко до того, щоб не побачити в державі „моральний орґанїзм“, втїленнє всього найвищого, „небеса“, мовляв Маркс? Геґель і геґельянцї тільки жерцї бога-державного, тільки заступники державної ідеольоґії, яка потроху зростала з розвитком держави й її „щироприхильного“ помічника, — буржуазії, бо сю ідеольоґію, сей культ державности витворила переважно буржуазія протягом кількох вікiв, і ідеольоги буржуазії зодягли свого бога-державу в пишні шати фільософії й науки...

Перші ідеольоґи пролетаріяту, що зросли в Ґерманії на духовній стравї нїмецької клясичної фільософії, насамперед на геґелївській фільософії, перехопили у Геґеля і той культ держави. Не сучасній державі

[1]) Влучно захарактеризував відносини до релїґії новітної буржуазії французької, часів імперії Наполєона III, Щедрін в однім з своїх творів: як на думку сїєї щедринської буржуазії, то може Бога й нема, але „на всяк случай. рука не одпаде, коли перехрестити пупа...“ Або, як казав батько покійного проф. М. Стороженка: „треба молити ся Богови, бо добре, як його нема, а як є?!“ (із спогадів проф. Линниченка, читанних в одеській „Просвітї“).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вклонили ся вони, не державі феодально-самодержавній Фридриха Вильгельма III чи IV, не державі европейського держиморди Метернїха, а прінціпу держави як держави, як єдиної орґанїзації, де панує таке дороге їм, таке улюблене спільне, „родове буттє".

Трохи згодом Маркс не буде ставити так гостро одно проти одного державу і громадянство. Навпаки, він висловить в „Комунїстичнім Манїфестї" (р. 1848), а потім того в „Zur Kritik der politischen Oekonomie" (р. 1859) повну залежність форм державних від громадянсько-економічних форм, гостро виставить примат громадянства. Та він нїколи не скине з себе того специфічно-геґельянського духу, якому все, що є найкращого, найморальнїшого, ввижаєть ся здїйсненим, зреалїзованим в гуртовім, спільнім, „родовім буттї".

Роте, як ми бачили, не бувши соціялїстом, а тільки геґельянцем, кохав мрію про повне знищенне церкви, як окремої орґанїзації. Бауер, теж не соціялїст, не міг нїяк звязати полїтичної емансіпації Жидів з прінціпом державности. Соціялїст Маркс, хоч і підведе инші підвалини, проте знов таки нїяк не може визнати за прóявами різнації в громадянствї — хоч би й такими, як от релїґійні одміни, — нїчого иншого як шкідливе „індівідуально-тїлесне буттє", сього споконвічного ворога „родового буття". І він пророкує, що коли щезнуть супєречливости буржуазної громади, звязані з гандлюванням [1]), то розвієть ся і всяка ідеольоґія буржуазности, всяка релїґія. Знов запанує, очевидно, єдність думки в единій державі, чи то пак в єдинім „родовім буттї". Чи ся єдність думки не той самий тільки перелицьований, ідеал середнїх вікiв?

Не треба бути прихильником релїґії Талмуда, чи релїґії Христа, чи якоїсь иншої, колишньої або майбутньої релїґії, щоб не бачити в такім трактованню релїґійної проблєми, взагалї проблєми особистої совісти, чогось такого, що нїяк не йде в лад із сучасними настроями, мріями й сподіваннями. Річ не в тім, чи буде й на далї істнувати Талмуд чи Євангелиє, чи Коран. Річ навіть не в тім, чи шукатимуть люди після того, як запанує „родове буттє, тоб-то сподіваний громадський лад, соціялїстична кооперація, чи шукатимуть люде собі підпори десь в тогобічнім світї, чи шукатимуть вони Бога? Нехай не шукатимуть. Та все ж люде не перестануть намагати ся, щоб здобути істину, чи то про околишню природу, чи про свою власну, — не перестануть, поки зоставатимуть ся людьми. А коли так, то годї покладати ся на єдність думки. Навпаки, можна сподівати ся, що саме тодї запанує на полї людського життя великий бій думок, і тим більший од сучас-

[1]) Краще було б сказати „з капіталїстичним буржуазним ладом", але тодї Маркс саме почав студіювати французьких соціялїстів і ще не витворив цїлком своєї пізнїшої термінольоґії.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ного він буде, що в добуванні істини візьме участь велика сила тепер пригнічених індівідуальностей, і кожна з них внесе своє розуміннє, свій дух в розвязаннє великих проблєм буття... Бо тільки ж у сій вічній, безперестанній різнації, у вічній боротьбі за недосяжний ідеал істини і краси можна бачити принадну красу, непереможну силу життя, і природа людини, яка од віку несе в собі коштовне насїннє святого незадоволення, служить порукою тому, що гераклитове πάντα ῥεῖ (все тече, міняєть ся) нїколи не перестане бути гаслом і символом людської дїяльности. От чому холодом і морозом середньовіча віє не тільки від справжнього продукту сих темних часів, які витворили свою теорію „родового буття", тоб-то теорію церковщини, де зникає світське, теорію теократії, де індівід — нїщо, а церковна єдність з рабством держави — все. І не тільки від буржуазної теорії що-до держави, яка буцїм то є моральний орґанїзм, бо теорія ся в своїй закінченій формі не що инше, як та ж сама середньовіківщина на виворіт. Але такий саме подих крижаний чуєть ся і в тій теорії марксового „родового буття", яка виходить тільки „поновленим і з одмінами" виданнєм буржуазної теорії держави.

Нї церква, нї держава, нї „родове буття" не можуть бути м е т о ю людини. Се тільки с т у п і н ї р о з в и т к у історичного, які проходять люде, щоб заспокоїти свої потреби; се тільки зброя, с п о с і б, яким люде хочуть здобути собі можливість жити більш-меньш по-людському. Мета, цїль людей не держава, не „родове буттє", мета в тім, щоб ж и т и п о-л ю д с ь к о м у, тоб-то так, очевидно, щоб се життє по змозї менше нагадувало ж и т т є з в і р ю к и, напр. мавпи, чи вівцї. Коли ми на такий погляд станемо, то для нас одразу стане ясним велике значіннє того чи иншого державного ладу, такої чи иншої орґанїзації громадянства, як продукційної ґрупи: і державний лад, полїпшеннє якого домагаємо ся, і орґанїзація економічних сил, про яку мріємо, се тільки способи, щоб поставити кожну окрему людину в такий стан, в якім їй, людинї, дано було б змогу жити як можна вищим од звірюки життєм. А чи будуть при тім люде однаково дивити ся на питання совісти, на „вещь въ себѣ", на природу і т. и., чи між людьми пануватиме що до сього різнація поглядів, — до сього нїякій державі, нїякій орґанїзації „родового буття" нема нїякого дїла. Орґанїзація економічних сил — се тільки спосіб знищити ті перешкоди, що стоять на шляху до того, щоб люде жили по-людському. Орґанїзація соціялїстична — се тільки спосіб визволити людей від ярма боротьби за матеріяльне, за той, мовляв, насушник, бо ся боротьба приковує людину до землї, примушує жити більш звірячим, нїж людським життєм, бо вона не дає змоги повним цвітом розгорнути ся тій дорогоцїнній искрі, що

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тліє ледве помітно поки що в душі під попілом буденщини, часом паскудства. Треба роздмухати ту искру, що нагадує про небо, до якого од віку тягнеть ся душа людини. Єдиним способом до того може бути така орґанізація людського громадського життя, за якої над головою кожної поодинокої людини не висітиме Дамокловим мечем щоденщина, боротьба за насущник. Коли переможемо землю, побачимо чисте, прозоре, блакитне небо...

Менї нема чого довго розводити ся над висновками Маркса що до самого жидівського властиво питання. Так кидаєть ся в вічі повна безнадїйність тих висновків, що хиба тільки колишнїй антисемит, а тепер соціял-демократ Мерінґ може вбачати в тій статї найкраще з усього, що писало ся про сю справу. Невже ще треба комусь толкувати, що Маркс одну клясу жидівської нації, клясу торгової буржуазії взяв за цїлу націю, хоч ще й за його часів почала ся і між західньо-европейським жидівством діференціяція на буржуазію і пролєтаріят? Хиба треба довго розводити ся і з доказом того, що жидівська нація пережила була в своїм минулім, на своїй вітчинї далекій, стадію натурального господарства, коли нїякого „гандлю“ не було? Хиба є потреба обґрунтовувати думку, що Маркс занадто вже просто дивить ся на релїґію Талмуда, як і взагалї на релїґії? Бачити в релїґії жидівства саму тільки „мару векселя“ неможливо навіть і з тією умовою, коли визнавати за теорією історичного матеріялїзму значінне доброго історичного методу. Сучасність показує, як ускладнило ся тепер жидівське питанне, яке давно вже вийшло з рямок конфесійно-полїтичного питання, про рівноправність. Сіонїстський рух, що складаєть ся зараз із ріжних струмочків, соціяльно часто цїлком протилежних, захоплює видимо все ширші маси европейської жидівської людности, незалежно од конфесійних поглядів ріжних гуртків соінїзму. Маємо перед собою справжнїй національний рух, в якім сполучили ся ріжні настрої серед представників бідолашної нації, починаючи від шукання елєментарної безпечности й кінчаючи високим запалом ідеалїзму, що не боїть ся обвинувачення в утопії...

Маркс не визнає в Жидах нації. Він прохоплюєть ся раз „химеричною національністю Жида, яка є національністю купця“. Невже й тут треба ще доводити повну безнадїйність сього погляду? Жидівська нація була і є. Вона складаєть ся з ріжних кляс. Кожна кляса має відповідно до свого економічного стану свої прикмети, свої потреби, свою соціяльно-полїтичну ідеольоґію. Але разом з тим можемо спостерегти й такі прикмети, які спільні тією чи иншою мірою всїм клясам. Тут маємо й більш чи менш спільну історичну традицію, і де-які риси псіхольоґічні: жвавість, нервовість etc. Чи сього всього не досить для того,

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

щоб складати націю? Може, скажуть, треба мати спільну територію, якої теж бракує? На мою думку, національні прикмети не щось абсолютне, що раз на завжди складаєть ся з таких чи инших ознак, бо для того самого народу в одну історичну добу може бути доброю національною ознакою одна спільна для представників того народу прикмета, а в другу історичну добу знов друга. Колись і у Жидів була одна мова, одна територія, поки вони не роспорошили ся по всім світї. Більшість північних Американців, що склали в XVIII столїттї свої Сполученї Штати, були одної мови з Анґлїйцями Европи, але вони мали свою власну територію, інтереси якої одріжнялись од інтересів метрополії, з якою вони до того часу були звязані, і спільність мови не стала їм на перешкоді відсахнути ся від Анґлії, що своєю еґоїстичною полїтикою так їм наприкрилась.

За-для повного розцвіту нормального національного життя повинна бути, звичайно, і спільна мова, і сполучена територія. Сіонїзм і намагаєть ся досягти сього усякими плянами, які часто дуже й дуже відрізняють ся один одного. Нам нема дїла до тих плянів і до всїх суперечок, що на ґрунтї національного руху виникають поміж жидівством. Я хочу тільки зазначити, яка непевна, занадто спрощена думка Маркса що до жидівського питання, як багато що до сього бракувало йому справжнього історичного проґнозу, передбачення нових проблєм, які незабаром мали виникнути на полї европейського життя.

„Теорії та ілюзії гинуть, факти зостають ся“. Коли не розвіяла ся вкрай марксова „теорія“ що до „родового буття“, в якім нїби то не повинно бути анї крихти індівідуальних різнацій, можемо засвідчити повний крах його „ілюзії“ що до жидівської проблєми.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЛЕОНИД ПАХАРЕВСЬКИЙ.

Своє щастє.

Під кінець мая Петро Петрович приїхав до батька в Аврамівку зовсім зморений.

Біганина по уроках за цїлу зіму до краю стомила його: треба було одпочити.

Син убогого діякона — Петро Петрович, вибившись на студента медіка, мусив робити за десятьох, аби хоч перебити ся в великім місцї своїми руками. Плата за уроки мала. Доводило ся набірати ся їх по самісїньку шию, а тут ще звичайна важка праця в унїверситетї, біганина по авдіторіях, клїнїках — все се за чотирі роки студентського життя зробило з його хвору на нерви людину. Найбільше дала ся йому в знаки остання зіма: нїяк не щастило роздобути путящого заробітку і через се доводило ся голодному й холодному сидїти над товстими лїкарськими підручниками. Насилу Петро Петрович добув екзамени і опинив ся в царстві роскішного весняного розділля.

Немов та лялька, обліплена зеленим листом, оповіта пахощами квіток стала перед ним його рідна Аврамівка. Вийшов на ворота старий діякон і довго та пильно оглядав сина підсліпуватими очима.

Сумні були їх перші розмови. Росказував о. Петро, як пухли з голоду взімку Аврамівцї та й усї околишнї люде по селах, як чорною хмарою сновигала по-над хатами голодних, недужих страшна примара смерти од усяких пошестей, як за кілька місяцїв на ще новому кладовищу аж тїсно стало од свїжих гробків, як з тугою на серцї змучені люде позирають тепер на свої гарненькі нивки, боячись, щоб часом ізнов не посохли вони, не покривдили ще раз...

І багато ще невеселого почув Петро Петрович од батька.

Сидїли, пили чай під давньою грушою в садочку, серед пахощів свїжої рослини і під тишу надвечірньої доби проймали ся обидва — такі близькі зараз та рідні — лїрічними лагідними бажаннями. Обидва, знесилені, так дуже бажали собі того тихенького, одрадісного спочинку. О. Петро марив про те, як через рік, коли його Петро стане вже лїкарем, він подасть ся за штат і доживатиме віка коло сина, одпочине після тридцятидвохлїтнього бідування. Та й Петро Петрович зажурив ся, замовк і, сьорбаючи

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чай, тїшив себе тією думкою, що один тільки ще рік, одна зіма голодування, а там піде на краще.

Якийсь час помовчали. Згодом батько став казати, що сього року вже напевно зародить хлїб, бо втїшно зеленїють людські нивки і, дасть Бог, зіма не така вже страшна буде, як та, що минула і посиротила багатьох на селї.

Син слухав і нїчого втїшного не вмів сказати батькови. Він якось одвик од людей за час свого бідування в гòродї, не знав, як балакати з ними, і раз-у-раз був на одинцї з своєю душею, з невеселими думками. Великий гòрод, де несправедливість, ворожнеча і велика свїтова кривда дужче кидаєть ся у вічі, нїж у маленькій Аврамівцї, і обурює, пече огнем серце, навчив Петра Петровича бачити навкруги саме за себе люте, холодне, немилосердне. Він забув навіть сміятись, не вмів радїти.

Нові заміри не раз прокидали ся в йому, пекли кров, пригнїчували його всього, та опанувати їх він не знав як, бо не було в його духовної сили. Самі за себе нерви й нерви! Наставав біль, нїміло од його серце, і тодї робило ся дуже важко самотньому Петрови Петровичу...

І от зараз, слухаючи теплі батькові розмови, він і радий би був щось таке сказати йому, своє, рідне, давно наболїле, — та не знав, як почати...

Зовсїм звечеріло. В садку стало поночі. Одна по одній, неначе всміхаючись до двох утомлених людей високо над землею, засвічували ся привітні зірки. Журно і разом так легко-легенько було на душі. Усе важке, болюче зсувало ся з серця і воно тихенько просило собі щастя, спокою.

II.

Постелили ся один за одним довгою смужкою великі лїтнї днї. Петро Петрович нї до чого не брав ся. Він одпочивав. Баба Явдоха, що вже мало не десять років давала порядок дияконовій господї, відколи поховав він свою дружину, подавала щодня самовар, обід, вечерю. Сїданнє до столу розбивало довгу днину на кілька смуг, серед яких минало затишне житє в дияконових свїтличках.

Петро Петрович никав по хатї, по садку такий самий зажурений, як і приїхав. Думок було багато і хотїло ся чогось дійти, на чомусь таки спинити свої міркування.

„Животїти отак непотрібною кузкою довго-довго та й піти в пітьму?“

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Хіба усї так істнїють? Чи може нїкого не печуть такі уїдливі думки? Може то я тільки такий"...

„Нужденні ви, паничу, — казала отсе недавно баба Явдоха Петрови Петровичу".

Се слово не виходило йому з памяти.

„Нужденний!"

І він ходив, думав, думав і не міг уявити собі хоч одного з усїх, кого він знав добре, справді веселим, з ясною душею. Йому здавало ся, що всї, кого він бачить з усміхом радости на лицї, там, глибоко в душі своїй, такі, як і він, самотні, тужливі, сїрі, а то тільки так, для людського ока, кладуть золотий сміх на своє обличе.

„Всї однакові".

І ото вже наче й заспокоїть ся на тій думцї, що всїм однаково, і треба мовчати і робити-робити до пропаду. А далї знов нема йому спокою.

Петро Петрович пригадує все своє таке ще молоде житє і дивуєть ся, що мало знав людей так близько, щоб побалакати з ними по душі, що нї одного друга не мав з-поміж товаришів та з рідні. З батьком не вміє побалакати про своє горе, а сестра Юля ще дуже молода, ще дитина і він так зрідка бачить ся з нею, бо вчить ся в иншому містї.

„Анахорет".

Ще один день іде, другий насуваєть ся такий самий, там ще третїй.. далї й далї...

Прийшов лист од сестри Юлї. Прочитали його вкупі з батьком. Юля написала, що скінчила вже свою науку в єпархіяльній школї і просить вислати за нею підводу на вокзал; приїде вона з подругою, сиротою, якій нїкуди подїти ся влїтку.

Підводу послано. Поїхав „придворний" дїд Мусїй, що возив своїми конятами і Петра Петровича, і старшу його сестру покійницю Маню, і о. Петра в город за жалуваннєм двічі на рік.

— Отсе, Петре, може баришня саме в час приїде? Поженимо вас може? — пожартував батько, бо радий був свіжій людинї.

— Може бути, всього може бути, — озвав ся Петро Петрович, зовсїм не про се думаючи.

— От, щоб справді була весела, може б ти розворушив ся трохи, а то неначе старий став.

III.

Приїхали нові люде. Обидві трохи блїді після екзаменів і не однакові на вдачі. Юля — повновида, млява, байдужа якась, а Оля —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

її подруга — худенька, непосидяча. Очі в неї цікаві, сірі. Одразу з приїздом Олі, або Ольги Родіоновни, як вона не любила, щоб звано її, в діяконових хатах нїби повеселїйшало. Чути було сміх, жарти, спів, а то й так говірку обох дівчат. За днів два вона стала своя в сих хатах.

Петро Петрович узяв ся був, як і до приїзду їх, никати цілісінький день по садку та по світлицях з похнюпленою головою, та нїчого з того не вийшло. Вже другого дня, як приїхали, Оля примітила се і спитала його:

— Чом ви не тішитесь весною? Їй-бо, так гарно тепер у вас, а ви все в хатї. Ви мабуть, — та й стала. У вас горе якесь?

Йому стало наче нїяково, почував, що червонїє і нїчого не одповів Олі. Петро Петрович не звик, щоб з ним так балакали дома.

— Нї, справдї... ви тільки не сердьтесь на мене. Я... я не вмію мовчати, коли кортить щось сказати. Їй-бо, ви вже не майте на мене ока.

— Та що ж... Се нїчого. Се дуже добре.

Він ще дужче почервонїв. Хотїло ся б попрохати, щоб вона раз-у-раз отак балакала з ним, сказати їй щось дуже ввічливе, щоб не вийшло грубо, але не знаходило ся нїяк підхожих висловів. А Оля вже розговорила ся.

— От я дивлюсь і не можу надивитись, — так любо та мило у вас в Аврамівці. Їй-бо! Річка з таким чистим-чистим пісочком, і луги такі зелені, і садків багато, а ви всї сидите в хатї. Казала я Олї, та вона втомила ся, одпочиває, а ви все ото блукаєте самі і нї до кого не заговорите. У вас щось єсть на душі? Ви тужите?

Петра Петровича здивувала щирість у її голосї.

— Нї, то я так звик, — тепер уже спокійно дивлячись у вічі Олї, одповів він.

— Ви, мабуть, самотою живете в Харькові і все над книжками? А от нас держали в єпархіяльній школї всїх у гуртї, ми звикли до балачок, пустот. Знаєте що?

— А що? — він серйозно поглянув на Олю.

Вона голосно засміяла ся дзвінким сміхом.

— Нї, нї... ви не так солїдно, не лякайтесь. Я хочу піти з вами подивити ся на село. Підемо? До річки, в степ? Або знаєте що? Рибу ловити? Я бачила отам у сінях вудочки...

— То я торік ходив по рибу. Я люблю сидїти над водою. Тодї спокійно на душі. Треба тільки наготовити...

— То підемо?

— А ви ж устанете раненько, Ольго Родіоновно?

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— А то ж як! Отсе добре, що ви згодились, а то Юля поки зсунеть ся з місця...

Оля сміяла ся, довго і весело розмовляла з Петром Петровичем, коли посїдали вони в садку, на перелазї, над левадою, звідкіля пахло росяною травою і болотом. Вона оповідала про своє житє в школї, про школярські пустоти, про те, як вона любить весну, квітки, річку...

Наставав вечір. Було в повітрі вохко і лагідно. Петро Петрович слухав Олїну говірку з легкою душею і почував, що й сам захоплюєть ся теплою любовю до надвечірнього неба, червоновидих хмарок, до зелених верб, до пахучої трави...

Оля замовкла. По той бік левади два дївочих голоси затягли пісню. Одна співала високим голосом, друга вела низьким. Заслухались. Пісня урвала ся. Стало тихо.

— Дивно менї — озвав ся Петро Петрович — скільки я вже чув отсю саму пісню, а нїколи не помічав, що вона така чудесна.

Оля нїчого не сказала. Вона поклала голову на тин і утопила очі в незмірній далинї синьо-сїрого неба.

— От скоро й зірки позасвічують ся, промовила вона згодом, не одриваючи од неба очей.

IV.

Другого дня о. Петро побудив раненько Олю й Петра Петровича, навязав їм харчів у вузлик, і „рибалки“ подали ся на річку.

Од води ще йшла пара, коли вони перехопили ся через греблю і по той бік ставка, од поля шукали затишнїйшого місця. Довело ся одійти далеченько од села, бо беріг ближче до греблї геть чисто заріс очеретом. Йшли спершу мовчки. Петро Петрович оглядав бережки, а Оля все оглядалась на село, яке здавало ся їй дуже милим по той бік води. Ставок наче пригортав ся до хаток, а вони маком засїялись по-під горою і ховали ся далї в долинї.

— Отут і сядемо.

Петро Петрович поклав на траву усї рибальські причандали і почав насажувати на гачки червяків.

— Нї, ви гляньте, як хороше! А ви байдужісїнько сидите отут! Їй-бо, дядьку Петре, ви не вмієте жити!

— Та що ж там таке? І хто се тут „дядько Петро?“ — весело спитав Петро Петрович, не одриваючись од своїх гачків.

— Ха-ха... Се ви — дядько Петро. Їй-бо, не сердьте ся, бо вам до лиця бути дядьком.

— А то ж чом?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Борода в вас така... нестрижена і чуб, як у дядьків і... і потім я не вмію величати вас Петром Петровичем!

— Менї однаково, аби вам, тїточко Олю, було веселїйше.

— Нї, нї, нї! Я просто — Оля. Так і звіть. Прошу вас, їй-бо! Та встаньте-бо, гляньте, яка краса. Хати вмивають ся в водї. Димок над ними сивий стелеть ся... А сонце? Сонечко, здрастуй, доброго здоровя, сонце!

Петро Петрович підвів ся. Він дивив ся на сонце, на село, неначе серпанком оповите, дивив ся на воду, на небо нїжно-сїре, на Олю, що аж пашіла втїхою, молодощами, — і сам почував, нїби стає молодшим, жвавійшим...

— А й справдї гарно, — озвав ся він поглянувши навкруги підсліпуватими очима.

— А тепер до роботи! І Оля потягла Петра Петровича за руку до облюбованого ним місця.

Позакидали вудки в воду та й сидїли обоє якийсь час мовчки, не одриваючи очей од поплавків. В Олї першої клюнуло. Вона смикнула і витягла карасика.

Свіжо-сріблята рибка перелетїла на гачку, вибліскуючи на сонцї, що все дужче та дужче кидало од себе промінням.

— Ну й славнюне, — не вдержалась вона і почала вихваляти карасикову вроду.

Петро Петрович аж розсердив ся був зразу. Риба й так не йшла на його гачок, а тут ще Оля розгомонїла ся.

— Тихо, тихо, Ольга Родіоновно... ну... Олю, хай уже буде й так, тільки посидьте, хоч хвилину.

Вона засміяла ся, затулила собі рота рукою та й занишкла, розглядаючи карася, який ще тріпав ся на траві.

— Отаке мале, а таке славне,—знов озвалась Оля, бо нїяк не могла подолїти свою радість. Згодом вона кинула карася в воду.

Петро Петрович аж вудлище залишив, — такий узяв його сміх.

— Ха-ха... Осе то рибалка... Та він і в водї не житиме тепер...

— А я не можу...

— А на віщо ж пішли по рибу?

Оля помовчала і подумавши сказала:

— Я не буду вже ловити рибу, не хочу.

— Се ж сантіментальність!

— Нехай собі й сантіментальність. Може коли иншим разом. а зараз не хочу. Менї хочеть ся бігати, ворушитись, співати. Боже

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мій, яке воно справдї хороше житє! Дядьку Петре, ви тільки гляньте!

— Я бачу.

— Ет, що ви там бачите! Я... я не знаю, чи то тільки я така дурна, чи всїм отак хочеть ся жити? Кругом тільки й чуєш, що, мовляв, краще б на світ не родитись... А я не така. Мене он шість років держали в школї, неначе в острозї, і тепер я опинила ся на волї і світ не той менї став, усе бачу вперше, нїяк не дам собі ради... і вам докучаю. Ви тільки зрозумійте...

Петро Петрович зовсїм забув за своє вудилище і сїв так, щоб зручнїйше було йому слухати, що каже Оля. Оля на мить спинилась і повела на його очима.

— Вам смішно, правда? Бо-зна-що кажу я вам?

— А нї трішечки. Я б раднїйший, щоб ви разураз отак балакали зо мною.

— Ну, то... Що я казала? Ага. Менї, знаєте, дивно, що всї ви, стільки прожили на світї, а жити не вмієте. Їй-бо! От я-б, коли б можна було, обняла ся з сонцем, хмарками...

Вона одразу замовкла і соромливо всміхнулась.

— А, знаєте, дядьку Петре, що я дурноверха зробила зараз, як приїхала?

— Подали ся в садок.

— І під березою припала до землї, і цїлувала траву, довго, довго... Вона така менї була тодї хороша.

Оля лягла на траві на спину і дивила ся вгору зачарованими очима. Вона дивувала Петра Петровича такою любовю до природи, до кожної стеблинки. Він хотїв зясувати собі псіхольогію сїєї дївчини.

— Олю, ви сирота?

— Еге. Я батька не памятаю. Він був батюшкою. Його вбили коні. Понесли і вбили шарабаном. А мама померла, як я була в першій клясї.

— І шість років ви не бачили світу.

— Сироти і на вакаціях зоставали ся там. Боже, яка була нудота, а поїхати нїкуди: рідні в мене нема. Десь єсть брат у других. Він служить на залїзній дорозї, в Сібіру і забув, що я живу на світї. Нїкого близького в мене нема. Я звикла вже до сього. Якось проживу й сама, аби тільки воля була жити, а робити я вмію. Буду проситись сюди, в аврамівську школу за вчительку. Хоч Юля буде близько...

— А сили вашої вистачить?

— Який ви, дядьку Петре, чудний! Я не хочу думати, як там колись буде. Не здатна буду вчителювати, — візьму ся за щось

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

инше. Дітей учити я люблю. Та в мене аж через край тієї сили, на все ви стачить. Їй-бо! Яж нїчого ще не робила, не жила ще зовсїм

— Ви дуже радісно дивитесь на все.

— Така вже я вродила ся.

— І ви справді не боїтесь життя?

Оля підвелась, сїла і пильно, пронизуюче, подивила ся на його.

— А ви от боїтесь? Угадала? Нї, я не така. Я хочу йти вперед. Далї, далї. Мене дуже цїкавить житє: і горе, й радощі будуть, і все сплететь ся вкупу, буде звати ся моїм житєм, моєю долею...

— Вам добре буде жити на світї.

Петро Петрович промовив се дуже сумно. Неначе задрість до білявої Олї, молодої, здорової людини увійшла йому в душу і разом з нею прокидало ся тепле почутє до сеї дївчини.

— А вам? — спитала Оля здивовано.

— Я не знаю. Нїчого я не знаю. Навряд, бо щастє само не даєть ся в руки.

— Ну, то беріть його на гачок. Їй-бо, дядьку Петре, ви якийсь такий... млявий. Людинї не можна думати, що вона непотрібна нїкому. Ви ж учитесь на лїкаря і стільки роботи в вас буде! От я тільки й жду, коли б уже взятись до дїла.

Вона випросталась і стояла осяяна роскішним сонцем, дужа, струнка, молода.

Петро Петрович тїшив ся нею, бо була вона йому в сю мить дорога, потрібна, як повітрє, як сонце.

— Ви, Олю, викуєте собі своє щастє і зробите щасливими инших. У вас єть радість життя... Се саме потрібне...

— Може...

Оля замислилась, але тільки на хвилинку. Зараз вона махнула рукою, неначе на щось одважувалась, і знов стала весела.

— Я їсти хочу, дядьку-Петре! І почала вивязувати з хустини хлїб, тараню то що.

Петро Петрович не зводив з неї очей.

Побігли незвичайні для Петра Петровича днї. Він зовсїм ожив, не никав уже самотою по садку, по світлицях. Мало не ввесь час він був укупі з Олею, з сестрою, помагав їм чистити вишнї, варити варенне, наносив сухеньких трісок, зривав вишневий лист.

Кілька разів по неділях усї їздили в хутір варити кашу. О. Петро й собі приставав до молодого гурту і радів разом з ними.

Олю він любив уже, як рідну, і за те найбільше, що цїлющої води вона влила в його сумну та невеселу господу.

Одного разу він застав Олю саму в садку над варенням і розбалакав ся з нею.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ну, Олїчко, доброю ви невісткою комусь будете! А може менї? Сказав се й усміхнув ся. Оля не почервонїла, а просто й серйозно одповіла йому.

— Як Бог дасть.

Вона й сама почувала, що се так і буде, але „дядько Петро“ ще нїчого не казав їй... Вони, як і ранїйше, ходили вдвох у проходку, багато про що балакали, сперечались, але „дядько“ нїяк не договорював ся до сього, наче не насмілював ся. Тим часом, щось радісне і чисте, як весняне небо, жило в Олїній душі і давало їй втїху життя. Вона ждала.

Ждав і Петро Петрович. Минула весна. Поспів хлїб. Настали жнива, і він чув, що в грудях йому колосить ся, наливаєть ся, стигне незнане чутє. Попідводили свої зажурені голови, позвозивши хлїб, люде на селї, одживали після гірких днів голодної зіми, - - і Петрови Петровичу, дивлячись на їх, легче стало. Не було дуже сумних очей. Були такі хвилини, що він увесь би світ обняв, сміяв ся б до неба, до дерева, — таке щастє жило на душі в Петра Петровича.

І він сказав таки про се Олї. Вийшло се дуже звичайно. Одного разу йшли вони по-над річкою. Сїдало спочивати сонце. Віяло холодком. Оля йшла серйозно і очі дивили ся поважно з під брів.

— Знаєте, Олю, я звик до вас, як до рідної. От треба буде їхати до унїверситету, а розлучати ся з вами не хочеть ся.

— На віщо ж розлучати ся? — Неначе з ляку спитала вона.

— А треба ж учитись.

— Так... треба...

— Ви любите мене?

Вона мовчки схилила голову.

Петро Петрович нагнув ся і поцїлував її в руку. Обоє були спокійні, бо знали, що так і мусить бути.

— Я поїду на останнїй рік до унїверситету, а ви тут зостанете ся учителькою. Батюшка казав, що проситиме за вас. А там ми й повінчаємось.

. . . . . .

О. Петро був дуже радий, що так стало ся. Радїла й Юля.

Навіть баба Явдоха, завжди сердита та неприступна, аж сльози пустила з радощів, що в „батюшки“ буде така гарна невістка.

І своє маленьке щастє всміхало ся Петрови Петровичу любо та пишно і робило його дужим, радісним, потрібним для життя.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

З Гоголівських свят в Москві.

Двічи святкувала Москва сеї весни Гоголівські днї.

Перший раз в мартї, в купі з цїлою Росиєю святковано роковини уродин. В Данилівськім монастирі над могилою відправлено парастас, депутації клали вінки та говорили промови. Між ними була і українська промова українських студентів. Часописи помістили відповідні статї про творчість Гоголя, а театри урядили ювілейні вистави.

Але головне святкуваннє відсунено на квітень, на відкриттє памятника великому артисту. Задумано се святкуваннє досить велично. Закликано до участи европейські наукові інстітуції та поодиноких поважних дїячів науки і лїтератури; майже всї відкликнули ся на заклик. Тільки Поляки зовсїм відклонили ся від участи. Казали, що се була демонстрація против заборони Полякам святкування свого лїтературного ювілею, столїтнїх роковин Словацкого, і на Гоголю се окошило ся зовсїм безпідставно.

Задумане святкуваннє виповнено не зовсїм так, як його уряджали. Досї ще не закінчена справа з трібунами для публїки; будовали їх технїки міської управи, а полїція признала сї трібуни непевними. Через те коло самого памятника набрало ся публїки більш нїж думали і не можна було заховати звичайний порядок та виконати вповнї церемоніал піднесення вінків депутаціями. В великім натовпі губили оден другого члени депутацій, тратили свою чергу. Богато було ще иньших подробиць, наприклад недоладний текст юбілейної кантати — або інцідент з роздачею білетів на відкритє памятника.

Трапила ся пригода і з самим памятником. Коли ще його готували і відомі були лише не зовсїм вдатні репродукції з модели, тодї вже говорили, що памятник не вдав ся. Ще більш різко стали гудити памятник, коли він з модели став дїйсністю, коли скульптура з обстанови ателє була перенесена на Арбатську площу і опинила ся в певних відносинах до загального вигляду місцевости, будинків та Пречистенського бульвару. На якийсь час се була тема для розмов і суперечок поміж артистами та критиками штуки, потім се перейшло і до ширшої публїки і проходячи вечерами по бульвару поуз памятника, я нераз чув, як припадкова публїка критикувала памятник виразами „Русского Слова“ та иньших ґазет.

Свято відкриття орґанізували разом московська міська управа та „Общество любителей россійской словесности“. Міський уряд улаштував

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ґавт для депутацій 27 квітня. Оба імператорські театри — Великий (оперний) та Малий — (драматичний) дали ювілейні вистави: три платні для загальної публіки та два безплатні для шкільної молодіжи. Ставили оперу „Майська Ніч“, Ревизора та дуже рідкий „Театральный разъѣздъ“. Ювілейні засідання улаштовало 26-го в актовій салі університета „Общество любителей росс. словесности“ вкупі з самим університетом; друге і третє, 27 і 28, саме „Общество“. Воно ж впорядкувало і концерт 27-го вечером, де була ювілейна кантата, оперні арії та деклямація уривків з прози Гоголя.

З засідань найбільш поважно пройшло перше, 26-го квітня. Після вступних промов від орґанізаторів засідання — університета (промова ректора) і „Общества“ (промова тимчасового голови) вислухано ще три промови професорів університета та привитання від академії петербурської, академії паризької і европейських університетів. З великим запалом витали Муромцева, бувшого голову першої Думи, з свіжим враженнєм недавньої тюремної кари. Трубецкой викликав своєю промовою бучні оплески майже цілої публіки. Він ужив відоме порівняннє у Гоголя Росиї з тройкою і перейшов з того до недавніх подій та сумних вражінь сьогочасної дійсности. Частина публіки з перших двох рядів була незадоволена таким дісонансом в загальнім академічнім тонї промов. Третєю була довга і спеціяльна промова Сперанского.

Привитання було читано на засіданнях 27 і 28-го. Голова засідання читав від кого привитаннє, публіка витала оплесками кожне нове привитаннє, далї читало ся саме привитаннє і публіка знов оплесками висловлювала своє співчуттє. Таким чином перші оплески були висловом пошани або співчуття до самої інституції, університета, наукового товариства, окремого дїяча, що прислав привитаннє. Витали оплесками підряд, але легко було почути ріжницю, як відносили ся до привитання від якого небудь учебного округа в порівнянню, наприклад, з привитаннєм фінляндського університета. З великою симпатією зустрічено було і привитаннє від львівського Наукового Товариства ім. Шевченка.

Поки нема обіцяного видання промов і привитань, не можно зробити загальної характеристики, лише можна висловити деякі уваги.

В росийських промовах і привитаннях, як відкинути зовсім офіціяльні, завжди почувало ся сумне почуттє дійсности, більш ясне в одних, заглушене у иньших. Зібрали ся святкувати память великого письменника, але не могли увільнитись з під тягару сумних вражінь, не могли зовсім почувати себе по святочному. Не могли так почувати ні Муромцев, що недавно відбув кару за виборзьку відозву, ні Трубецкой, що як раз перед тим боронив в сенатї справу одеських професорів. Носили ся трівожні чутки про ревізію Московського університету і се все

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не могло надати святочного настрою. Говорило ся про суспільну вагу творчости Гоголя, про його фіґури та типи, і почувало ся, що се минуле не вповні відійшло, не вповні забуте.

Привитання західно-европейських гостей мали більш спокійний характер. Вони підчеркували ідею споріднення літератур завдяки взаємним літературним впливам, єднання народів завдяки взаємним культурним впливам. Оден за другим підносили сї гости в промовах і привитаннях, як шанують великого письменника, як шанують росийську літературу, як вчать ся росийській мові, як привчають ся читати в ориґіналї росийських письменників. І більш або меньш ясно проводила ся гадка, що праця великих дїячів літератури виходить за межі їх рідного краю і звязує ріжні народи в культурнім єднанню. І всї висловлювали велику пошану велетню росийської літератури, і великому славянському народу, що дав такого велетня. Богато висловлено комплїментів, починаючи від Брандеса і кінчучи галицькими москвофілами.

Найбільш, здаєть ся, постарали ся французькі гостї. Се була немов демонстрація французьких сімпатій до великої Росиї, демонстрація вивчення росийської літературної мови. Перший виступив з привитанням від паризької академії Мельхіор-де-Воґюе і прочитавши французьке привитанє на закінченнє сказав величеньку росийську промову про свої відносини до росийської інтелїґенції, про свої сімпатії до „матушки Россіи“. Його прикладом шли і инші французькі делеґати, деякі говорили промови на росийській мові. Публїка витала їх дуже бучними оплесками і навіть викриками „Vive la France“. Немов оден з епізодів alliance franco-russe.

Богато промов... Досить шаблонових, але були і ориґінальні... Коли я слухав їх одна за одною, менї цїкаво було, чи відчувають в творчости Гоголя українське походженнє, чи відчувають український тон його перших творів, чи відріжняють українське і росийське в творчости письменника. І приходить ся сказати — нї. Говорили про крізу, перелом, основну ріжницю між двумя половинами життя і дїяльности Гоголя, але — беручи з боку пісхольоґічного: яскравий, живий „солнечный“ талант виявив себе вповні в творах з українського життя, а потім зустрівив ся з сумною, непривітною дїйсністю росийського життя і надломив ся, не встояв. Констатовано перелом лише пісхольоґичний. Гоголь, на сю гадку, зовсїм належить до росийської літератури, як росийський письменник українського походження. І серед численних привітань та промов одинокою, здаєть ся, лишила ся заява в привитанню від Товариства імени Шевченка про тїсний, нерозривний звязок великого Українця Гоголя з українським життєм його часу, глубокими українськими симпатіями і історичними споминами.

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ІВ. ФЕДОРЧЕНКО.

„Безъ воспитанія“.

Червоні очи клїпали безтямно, мов у дурня. Ніс, що забіг трикутником вперед і трохи на кінцї закарлючивсь, нагадував колїром сливу. Паршива голова, облямована по за ухами ріденькими пасмами сивуватого волося, загрузла між горбаті плечі, одягнуті рудою свитиною, ковнїр одстобурчив ся геть на спинї. Запалі, зброздненї щоки тремтїли, як ослаблена шкура на бубнї, а ріденька цапина борідка тряслась, як осиковий лист. На лицї була випечатана безнадїйна байдужість і пришиблена тревога. Дивив ся прямо против себе і кепсько все йому до тяму приходило. Рядом сидїла його баба. Злою певно була за молоду. Одвернулась од дїда. Її зморщене лице нагадувало печене яблуко. У очах був гнїв, а уста склались, мов до плачу готовили ся. Кисла була, що молоко поблизу́ скисло-б. Пряма, як кілок, суха, трохи похилена через свій високій зріст, в білій свитинї зі зсуненим геть низше шиї ковнїром і з великим навоєм хусток на голові, які, треба було гадати, мусїли гріти її в той час, як босі ноги несамовито мерзли і синїли від осїнього холоду, вона у всїй своїй істотї тримала і ледви здержувала за міцно сцїпленими устами вибух прикрих докорів, які мали зливним дощем посипатись, зі всею міцю зневаги, на паршиве тїмя пригнобленого дїда. Була втїленнєм грому, бурі і грізної свари.

Не даром дїд раз по̀ раз ковтав плач, яким обливалась його стревожена душа.

А баба, лютуючи про себе, думала:

„Таке дрантє, не чоловік! Не заступивсь. Навмисне з ним пленталась такий шлях до суду. Знала, що дурень, рота не зуміє розкрити. Мала сама викласти судям, що і як, бо то ж і мене так само дотикає... Ще гірше, нїж його, пянюгу. А він, щоб йому тріснуть, і словечком не одізвавсь. От і програли дїло. От і здихай тепер під чужим тином. Коли я з тобою виступила перед суд, то ти, дурню, повинен був розперезати свій розум і сказати, що так, мов, і так: я не здатний, не річистий; нехай жона моя за мене обстоїть. О! а я б уже знала, що і як казати. А то сказали: „стань, бабо, з боку, бо то дїло не твоє, а твого мужа“. Той, дурень мій, хоч би тобі пару з уст... Я тілько що зважилась рота розкрити та, уклонившись, як годить ся, судям, мала почать вести розмову, що

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дозвольте, мовляв, мині виступити і докладно розказати все, бо мій муж мало смисленний, та не вспіла того, як підійшов пан з золотими калачами на плечах, та й підпер бабою стіну. А, щоб ти луснув! Що я тепер, бідна головонько, робитиму? От програли діло, та хоч бери та й плач, хоч до Бога руки знімай, хоч на колію лягай — нехай тебе машина ріже. Що ж то за порядки такі в сих панських судах? Се ж прямо розбій! Жінці не можна стати до суду поруч із чоловіком! Адже перед престолом Божим ставали поруч на рушнику! Адже разом у купі добро наживали! А як прийшлось до діла, то ти, бабо, на бік! А як дід мій кеп? А як дід мій малоумний? А як він мокра курка!? То кому ж за власне добро обстояти, коли не жінці? Що то я йому не вінчана, чи що? А моє ледащо, трясця б йому в печінки, хоч би тобі муркнув: стоїть, мов теля облизане, горба надув, губами жує, а з носа от-от як не капне. І де в мене очи були йти за такого гидкого? На світ би не дивила ся. І скілько вже я його не поповчила: всі качалки потрощила на йому, а він все їдно, — ще дурнійший став. Постривай-но моє золото! згадаю я тобі: до нових віників памятатимеш".

І баба міцно та многозначучо сціплювала губи, аби в „присутствіи" не розсипати перел свого красномовства.

Дід мляво поводив кругом очима, не зважуючись дійти ними там, де стовбичила біла спина його подружя. Затуплений погляд мов набирав ся зваги просити десь ратунку. На підборіді, що забігло геть вперед і випиралось з під верхньої челюсти, і на горлі перебігали подібни до ковтання судороги. Брови розполяглись недбало. Сидів поруч баби і гірко думав.

„Ну, от тобі й присудили. Тілько втратили ся. Казав бабі: не треба, нічого не вийде, а вона своє: позивайсь, тай позивай ся. А тепер ще й теє... попобє. Ну, скажемо, продав я племінникови землю... аж дві з половиною десятини... і ґрунт, і оселю всю. Ну, взяв двісти рублів, але коли ж то було! Вісім років вже є. Ну, умовились ми в волости, щоб він і мене і бабу до смерти воспитував, до храму божого на свічки давав, а по смерти поховав би, як Бог велить. А тепер приходить на позов тай подав сúдови папери. А єднорал і каже: Нема в них нічого про воспитаніє твоє, діду, і твоєї баби. А чи ж я тому що винен? Умова була така в волости, і так повинні були все вписати в папери. Се ж при людях було! Я ж паперів не писав! Але він бере один папір, вичитує, що я, Антон Рябець, запродав Опанасови Рябцеви свій наділ і ґрунт за двісти рублів на вічність; бере другий, вичитує, що

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

наче б то я та йому віддав моє добро в аренду на дванадцять лїт. І справдї: нема нїчого про воспитаніе, нї про моє, нї про бабине. Я кажу: земля тепер варта більше, як двісти, так я хочу її назад. А той, старший, тілько головою замотав: „нельзя“ каже. А ті, що поруч з ним, регочуть ся. А старший знов: Коли продав, то назад одбирати нельзя; то вже такий закон. Добрий закон! як в паперах не вписано про воспитаніе, то що ж нам з бабою? здихати? га? А ми ж при людях вмовляли ся і про воспитаніе, і про все те, що у мене там виписано. То ж, коли в його паперах не виписано, то в мене виписано. Питають: де? А я одвічаю: в прошенії. А вони знов у регіт. Кажуть: те ще треба доказати. Ну, я ж вам і доказую, кажу, до того, що там написано. І люде при тому були. А вони кажуть: Іди, дїду, до дому. А я що ж? хіба піду? Еге, найшли такого. Сяду от-тут і чекатиму, поки не пересудять дїло по мойому“.

Але постать його не говорила про таку рішучість. Баба теж сидїла, мов птах на гіляцї, готовий злетїти. І обом їм було тут так чу́жо, і обом їм хотїло ся кудись відсїля хутко геть, і разом було бажанне чогось дочекати ся. Вона мов кислого чогось закоштувала. Він клїпав счервонїлими очима і намагав ся щось сухе проковтнути.

В тюрьму з доброї волї.

— Нї, ви уявіть собі, що то в нас за люде такі є. Ви, добродїю Степане Пилиповичу, все от розказуєте, який то народ нинї мошенник став, що йому навіть на шаг не можна віри няти. Ну, а як ви скажете про такий випадок, який менї лучив ся не далї, як от се весною.

— А що? а що? розкажіть, Сидоре Трихомовичу, — запросили ми всї гуртом.

В їдальнї стало тихо. Сидір Трохимович, наш господар, капітан місцевої команди мов збираючи думки, заглубивсь очима кудись і автоматично колотив ложечкою чай в склянцї, а ми замерли на своїх кріселках круг великого стола серед напруженого чекання. Воно й не дивно, бо Сидір Трохимович мав великий хист оповідача і часто забавляв нас своїми дотепними побрехеньками.

— Ото на зелених святах, — почав Сидір Трохимович — сиджу я та дивлюсь, як моя команда грає в крокет. Коли підходить до воріт високий середних лїт дядько й починає боязко розглядати ся кругом.

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Чого тобі, дядьку, треба? — питаю.

— Та, бачте, — каже, здіймаючи шапку, — до їх благородя, до начальника тутешнього, щоб на висидку взяв.

— На яку висидку? — кажу. — Так ти ж не туди попав. Коли тобі треба на висидку, то йди в тюрму, або в арештний дім.

— Та був я, ваше благородє, так не хотять брати. Діло в мене таке заплутане. Сам ото я із села Литівки. Ну от-се на Вшесте ділились ми сінокосами, та і вийшла проміж нами сварка. Кричали-кричали, лаялись-лаялись, а далі давай битись. І як воно так трапилось — святий його знає; прямо, скажу вам, ніяк я тут не пригадаю, як воно скоїлось. Тілько так штовхнув я свого кума Микиту Супоню, може знаєте, під ложечку, і штовхнув так собі, злегенька, а він і впав; впав та й витяг ся, і ногою не дриґнув. Ну, коли таке діло, мене зараз в холодну, а тогді — до слідувателя. Ну, ото слідуватель розпитав свідків, хто там був, розпитав мене, а тогді й каже: „Мушу тебе посадити під арешт до суда, бо ти убийця, то щоб часом не втік". — „Куди там, кажу, я тікатиму? В мене жінка, діти, хазяйство. Та й від кари чого там тікать? Коли вбив, то треба спокутувати прогріх". — „Е, каже, хто там тебе знає, який ти, а тобі загрожує каторга, я тебе повинен замкнути до арешту". Ну, що ж, думаю собі: коли так, нехай буде й так. Написав ото слідуватель бумаги тай послав мене з стійчиком до волости. Стійчик, значить, несе бумаги і я з ним іду. Прийшли до волости, а тут баба моя прочула — перекázав їй мабуть хтось, — прибігла, принесла два золотих грошей, хлібця, сальця трохи та сорочку. А в волости ото, як розписались за пакет, пішла перепалка: кого не покличуть, щоб мене вести до повіту, ніхто не хоче, бо пора така, пане, що роботи кругом аже ген поти, а тут ійди, марнуй час. Переночував я там в холодній під замком; у ранці кличуть мене і кажуть, що от, мов, сьогодні підеш. Старшина, значить, і каже: Іди, ось тебе поведе дід Гнат. А дідови Гнатови мабуть років буде коло ста — вельми старий і до ніякої роботи вже не годящий. І наказує мині старшина: Гляди мені дорогою не балуй ся; ось тобі казенний пакет, поклади за пазуху і держи обережно, не згуби, а то дід Гнат такий, що й себе згубить; так ти і за ним наглядай. Ну, пішли ми. Йдемо біля монополькн, а дід Гнат і пристав: Купи тай куп півкварти; я каже, старий, недужий, підкріпляюсь, а то ніяк не дійду. Що ж мені робить? Купив, пожалів старого. Вийшли на шлях, дійшли ми ото до річки, а пройшли вже мабуть з половину дороги. Пійшли, сіли в холодку під вербами, там випили ту плящину, попоїли сальця з хлібом, а дід Гнат і ка-

Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

же: „Зомлїв я, старий, зовсїм. Засну я трохи отут у холодочку бо й не підведусь нїяк". Поклав шапку під голову заснув, а я сиджу та млїю од спеки, бо сонце, мов навмисне, аж шкварчить — так пече. Терпів я отак та мучив ся мабуть з добру годину, вже й на сон мене клонило; але як згадаю про казьонний пакет, то й сон пропаде: страшно, щоби його не загубити, або не помняти. Нарештї не витримав; бо от-от засну, роздяг ся, склав гарненько одежину на березї, а зверха поклав пакет. Тілько що влїз ото в воду та ледви пірнув, коли де не візьметь ся вітер, схопив той пакет тай занїс геть на серед річки. Ну, а я не пловець, не вмію, значить, плавати; йшов я в водї доки міг, щоб дістати пакет, а там бачу що що далї, то глибше, повернув назад, а його й понесло десь геть за водою, там він десь і згиб. Вилїз я, розбудив дїда Гната, а той як прочумав ся та розшолопав, що я йому кажу, плюнув менї з пересердя межи очи: „Падлєц ти, каже, старого не пожалїв", сїв тай плаче. Я коло його панькаюсь, я його ну вмовляти, а він: „Геть, каже, під три чорти; не хочу йти з тобою, вернусь до волости та все там розкажу, а ти роби, як знаєш". Я його вговорюю: Ходїм, дїду, до повіту", та де дам: понурившись тай потяг назад, а я остав ся нї в сих. нї в тих. „Лишенько думаю, собі, що тут робити? Вертатись до волости, там тобі такого всиплють, що до нових вінників не забудеш". Розкинув я думками тай подав ся сюди. Приходжу до тюрми, кажу: Так і так, од слїдувателя того, що в Межиричі, на висидку присланий, до суда, значить. Кажуть: Давай бумагу. Нема, кажу, утонула. Ну, як нема, то іди під три чорти, одповідають; без бумаги нельзя. Господи! стою собі тай думаю, щож мінї робити? Пішов до арестного дому, а там той пан мене в шию, і не балакав навіть. Я звідтїль до ісправника. Вислухав він мене, тай каже: „Тут вас, вражих синів, до сто-біса охочих на казьонний хлїб. Пішов геть! Оттут мене, ваше благороде, такий сум обгорнув, такий сум, мов хмара. Куди мінї, нещасному, думаю собі, дїтись? Два дні кришки в ротї не було, роботи не найду, бо я підозрілий, хоч лягай та вмирай. От се до вас, ваше благороде! І милуйте, і жалуйте". Та і впав до ніг.

Капітан замовк і оглядав усїх своїми круглими очима, вважаючи на вражіннє, яке зробило його оповіданнє.

— Ну, і що ж далї? — запитав один із нас.

— Що ж, — відповів капітан, мінї було робити з непризнаним арештантом? Узяв його в команду, дозволив харчуватись із кітла, бо там завше щось остаєть ся, а за те велїв йому виконувати обовязки двірника. Страх, який він радий був. А там, на мій

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:37 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

запит до слїдувателя, прийшов дублїкат його постанови. Кличу я мого дядька до себе тай кажу йому, що ось мов, твої бумаги; тепер уже тебе в тюрму приймуть, не бій ся. „Збирай ся, кажу, та з отсим солдатом і підеш. Я вже не дам, тобі пакета бо знову загубиш, — солдат понесе“. Боже, коли б ви бачили, який він радий був, а що дякував, то навряд, чи хто ще так міг би дякувати. „Дай, Господи, каже, вам, паночку, єдноралом стати; пошли Боже, і вам, і вашій дружинї, і дїточкам вашим і того, і пятого, і десятого. Щоб, каже, і вам така добра душа на дорозї життя в лихій пригодї трапила ся, як отсе ви мінї“. А яка там, правду кажучи, моя добрість? Ті харчі, що мій дядько їв з котла, він у десятеро одробив.

— Нема чого тут дивуватись, одізвав ся Степан Потапович. Тут нема нїякої чесноти, а тїлько крайня обмеженість і некультурність. Будь то Жид, або Нїмець, він, запевне, не пішов би так, ваш отой чесний дядько, шукати собі з доброї волї арешту, а за ним і каторги. Бо й Нїмець, і Жид зуміли б і втекти, і заховатись від кари, і найти собі заробіток, а наш народ—сущий віл: скажи йому: „шию!“ то він сам тягнеть ся до ярма.

В їдальнї розпочали ся знов дебати на тему народнїх прикмет. Присутні, зєднані оповіданнєм Сидора Трохимовича в один гурт, знову розбились на дві партії, яких лїдерами завше були сам господар і його супірник Степан Потапович.

Д. ЯРОШ.

О зорі ви ясні, о зорі прекрасні
Розважте ви смуток тяжкий
Щось лазить у грудях, як злиднї по людях
І давить аж видих важкий.

Давно вже не сплю я у зоряні ночі
Та все я дивлю ся на вас
Чому так прекрасні, ви зореньки ясні,
А завжде байдужі до нас?

Чого ви веселі як море лютує
Як стогне і плаче земля,
Чого ви блискучі в години пекучі
Як жре нас неправда-змія?
. . . . . .

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ІВАН ОГІЄНКО.

Як селяне читають і пишуть по вкраїнськи.

(Матеріали до питання про вкраїнський правопис).

Питаннє про правопис — одно з пекучих питань нашого культурного життя. Багато писалось за його, багато знимало ся всякої балачки, змагання. В питанні про правопис рідко коли згоджувались, рідко коли єднались наші вчені, — здебільшого кожний тримав ся свого власного правопису. Дезорґанізація виявляла ся тут, як нїде в іншій справі. Для цїлої вкраїнської справи, для розвитку українства і для кращого його поширення, — таке становище ненормальне, навіть дуже шкідливе, і кращі сини України завжди з сумом і болем писали й балакали про се пекуче питаннє за правопис. „Правопись наша, мов мученица яка, терпить всякі метаморфози“ — ще в 70-х роках писав відомий фільольоґ О. Партицький.

Питаннє про правопис — старе питаннє. Давно знимало ся воно, і давно — ще за початку розвою української граматичної лїтератури, себ то з 30-х років минулого столїття — набуло собі гострої форми. Особливо сказати се треба про Галичину, — там питаннє за правопис десятками років тягло ся в гострій, пекучій формі, люде поділялись навіть на ворожі стани в сїм питаннї, бо питанню про правопис там надали навіть полїтичного значіння. І тільки останнїми роками в Галичинї ся гострість питання про правопис трохи ступилась, бо нарештї там поєднались на одному правопису, який заведено і по школах і в лїтературі.

У нас, в Україні росийській, питаннє про правопис особливо болюче. При нашій дезорґанізованости, при нашій вдачі вважати за правдиві тільки свої думки, чужі — за хибні, стало ся те, що ми нїяк не полагодились в справі правопису. Правда, у нас бракує живчика сеї справи -- у нас нема української школи. Була б така школа — повинен був би бути і якийсь сталий правопис. Як додати до сього ще й шкідливі наслїдки заборони вкраїнської мови, що порвали повільний розвій питань сеї мови, стане зрозумілим, чому питаннє про правопис набуло собі у нас таких шкідливих рис, особливо останнїми часами, коли стало вільно писати рідною мовою.

Раз у раз, коли пишуть про правопис — чи коли боронять, чи пропонують той чи інший правопис — завжди покликають ся на наш

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„народ", і ставлять питаннє на ґрунт зрозумілости чи незрозумілости такого правопису народови. Бо й справдї, коли бажано, щоб українська справа ширилась, щоб українська самосвідомість зростала й вкорінялась на народньому ґрунтї яко мога глибше, ми повинні подбати, щоб той скарб духовний, який маємо в себе, проторював собі широкий шлях на село, і не тільки щоб той скарб був на селї, у народа, але щоб тому ж народови дано було ключі від того скарбу, щоб з нього він міг і користуватись. При якім небудь труднім правопису, коли в нїм і межéний (середнїй) читач бреде, як по нетрах, годї сподїватись, щоб нас зрозуміли на селї, годї марити, що з духового скарбу нашого скористуєть ся й народ.

Отже таким чином сама наша справа, саме бажаннє бачити добрі наслїдки наших праць вимагає від нас, встановляючи той чи інший правопис, не забувати й на народ. Не забувати на ті мілїони наших менших братів, що живуть серед обставин, де тільки нищить ся своє рідне, де завжди прищіплюєть ся щось чуже, мало йому зрозуміле...

Сим лїтом, бувши на селї, ми пильнували довідатись, як читають і пишуть по вкраїнськи наші селяне, що їм читати й писати лехше, що труднїйше, які написання їм розумні, які нї. Дослїди свої ми робили над селянами містечка Брусилова, Радомиського повіту (на Київщинї), над селянами всякої освіти, над школярами, над тими, що були в школї і над тими, що вивчились грамоти самотужки.

Чимало з тих селян, що ми давали їм українське письмо, книжку рідною мовою вперше мали в руках. Читають з запалом, радїють і смiють ся, найбільше дїти, коли вичитають яке небудь справдї українське слово (граблї, сорочка, Великдень і т. и.). Загальне вражіннє від читання — читають так, як написано, читають на росийський лад, бо змалку звикли до одного росийського правопису.

Українське **и** здебільшого читають по росийськи — за *і*; інколи самі чують, що виходить щось не те, що треба, і поправляють себе, слово в друге читаючи вже вірно; „лихо" перше читають *лі*хо, потім *ли*хо. В словах незрозумілих або малозрозумілих *и* завше читають за *і*, але в простих, коротких словах за наше *и*: власт*і*вост*і*, ж*и*то. Хто вже трохи читав по вкраїнськи, плутає страшенно, читаючи *и* то за *і*, то за *ы*: сосн*і* сохл*и*, порот*і*меш, і т. и.

З **і**, звичайно, жадної мороки, — всї читають його як слїд; тільки учнї, що трохи шупили граматики, диву давались, як се може бути *і* перед голосівкою, напр. в словах відро, звід, і т. и., коли в школї їх учено не тому. Дехто з учнів казав, що *і* треба ставити там, де в росийській мові маємо *ъ*, бо учитель їх навчав, щоб ставити *ъ* там, де в українській мові чути *і*.

Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Що до **ї** (=йі), то його спершу читають за *і*, але хутко догадують ся, в чім річ, особливо в простих словах, і читають правильно — вже з голосу: *їм*, *їсти*, *їжак*, але потім: *їм*, *їсти*, *їжак*. Фразу: „іду, а не їду" читали так: „іду́, а не *іду́*" і поясняли, коли ми питали, що се означає: „хочу йты, та не йду"... Треба зазначити, що коли *ї* стоїть з початку слова, — сливе кожний читає його за *і*: *їм*, *їсти*, *їжак*, *їх*; але коли *ї* стоїть наприкінці слова, або на ньому наголос, тоді читають його здебільшого вірно: *краї*, *свої*, *Україне*ць, *Україна*. Взагалі, хто не мав в руках української книжки, тому дивні були сї дві крапки над *і*, і мене частенько цїкаві питали, що се за ознака така, що „так густо крапок зверху"; а оден хлопчик, дійшовши при читанні до слова „її", зупинив ся, довго пильно придивляв ся і нарештї прочитав „її" за *п*...

Написання **йо** в словах: його, йому і т. и. читають здебільшого відокремлюючи *й* від *о*: й—ого, й—ому. Але хоч трохи звиклий до вкраїнської мови читає зразу: його, йому.

Е здебільшого читають по росийськи, себ то за *є* (Ѣ): *дєвять*, *пєрший*, *дєрєвяний* і т. и., але хутко догадують ся, в чому тут сила, і в друге, особливо прості слова, читають вже вірно: *горе*, *церква*. Хто звиклий до вкраїнської книжки, той читає легко *е* вірно.

Букву **э** читають сливе всї за росийське э: *раннэ* лїто, *синэ* море, *пізнэ* жито; але частенько, чувши, що виходить щось не те, самі себе поправляють; прочитали *торішне* і поправили себе; „треба — торішнє". Хто зовсїм не знав вкраїнської книжки, той зупиняєть ся на сьому *є* і довго його розглядає, дивуючись, чого б йому задом стояти, і не знає, як його вимовити, і вимовляє нарештї здебільшого з слуху: *яэ*... э... *яєчко*.

Нашу літеру **ґ** читають одразу за *г*: *ганок*, *гудзик*; дехто, кого в школї вчено читати *г* за *ґ*, читають: ґанок, ґудзик, але вони читають і ґора, довґо.

Діфтонґ **дз** здебільшого не вимовляють, і читають або відокремлюючи *д* від *з*: *гуд-зик*, *д-звонар*, або просто за *з*: *гузик*, *звонар*.

Перейдемо до змякшення звуків через **ь**. Написання *сьо*, *льо* читають інколи вірно — в словах простих, коротких: *льох*, *сьогодня*, але буває, що й довго думають над таким написаннем і досить плутають: *лі-ох*, навіть читали *лых*; *сі-огодня*, *сь-огодня*. Слів довгих і незрозумілих сливе що й не прочитали і завжди плутали: ль—оґіка, археоль-оль-óґія.

Таких написань, як *лє*, *нє*, *тє*, сливе нїхто не прочитав вірно навіть з тих, що вже трохи читали рідною мовою, змякшення першої з двох однакових шелестівок нїхто не робив; „ллє" завше читали *льле* або *льлє*, деколи *ле*, *лє*; „розілле" читали: розілъле, розілълє, розіле; тільки випадково, догадавшись, оден хлопець, прочитавши „розілъле", додав: По нашому, мабуть, треба розілле'...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

От ще приклади читання: останьнє/е, питанъне/е, житъте/є, і т. и.

Подвійні звуки читають, як написано: от-там, жит-тє, деколи читають їх за оден звук: жи*т*є, пита*н*е; оден селянин слово „ві*дд*ав" прочитав за „ві*д*ав" і пояснив його, коли спитались, що́ се, так: „бачив".

Написання з **ф** теж здебільшого читають так, як написано: *ф*урман, *ф*арба, але інколи селяне читали, особливо по другому разу: *х*урман, *хв*арба. Бувало, що прочитають *ф*урман і добавлять:

— По нашому треба б *х*урман.

Що до-**ться** в дієсловах 3-ої особи тепер. часу, то його читають так само, як написано: брика*ється*, хова*ється*; інколи читають *ця*: сни*ця*, здає*ця*. Коли примушуєш закрити книжку й сказати те слово, що прочитав, то здебільшого повторюють с *ця*: хова*ється*, питає*ця*. Бувало, що прочитають здає*ться* і додають:

— Мабуть се треба здає*ця*.

На **апостроф** (') здебільшого не звертають нїякої уваги, і читають, обминаючи його: пю, бю, десять, пять замість п'ю б'ю, дев'ять, п'ять; в полум'ї читають — в полуми́, дерев'яні — деревяні, в'яз — вяз. Написи з ъ чи ь перед голосівкою в таких випадках читають прорізно, вірно: пъю, бъю чи пью, бью. Бувало деколи, що читач на апострофі зупиняєть ся і питає, що се таке; оден селянин, дійшовши до слова „п'ять", зупинив ся і спитав, куда відносити *п* — чи до попереднього слова чи до наступного. Слово „зіб'є" мало хто прочитав вірно; здебільшого його плутали, довго думаючи: зіб... зіб.., зібе́, а що воно значить — нїхто не сказав. Слово „з'їсти" так само плутали і читали: з... з... зісти́. А слово „з'їхати" читали навіть „зіха́ти", і так читали навіть селяне, що вже трохи призвичаїлись до вкраїнської книжки. Взагалї, в словах невеличких, простих на апостроф не звертають нїякої уваги, читаючи, і коли кажеш повторити прочитане слово, повторюють здебільшого: п'ять, п'явка п'ю, б'ю; коли слово з апострофом велике, мало зрозуміле, читаючи страшенно плутають і так прочитають, що й самі не розуміють, що воно.

Звернемось тепер до так званого іноді „*галицького*" правопису. Ми давали селянам де що написане сим правописом, аби спостерігти, як вони таке писаннє читають.

Окреме *ся* від дієслова здебільшого плутає читача; читають перше без *ся*, потім читають се *ся*, а тодї вже переказують все вкупі: „рішало ся" читають: рішало ся, а потім: „рішалося". Хто не вмів хутко читати, бувало, що той перед *ся* зупиняв ся, кашляв, а потім починав з сього *ся* читати далї; де хто кидав читати перед *ся*. Вираз: „зявила ся гадка" читали: „зявила" (павза) ся гадка" і повторювали: „ця гадка". Де хто читав *ся* за *вся*. Проте чимала частина селян (сливе

Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

третина тих, що нам читали) написи з окремим *ся* читали добре, припасовуючи його до дієслова; правда, спершу мнялись, плутали, але хутко розуміли, в чому тут сила, і читали як слід, а коли просив прочитати одне дієслово, читали його вкупі з *ся*.

Більша плутанина була, коли доводилось читати слова, де по губній шелестівці стоїть мяка голоска без апострофу, як от написи: пє, пю, бє, бєть ся і т. и. Селяне читали тільки так, як написано, тому частенько не розуміли читаного слова; слово *пє* читали: *пе*, *пє*, а не *п'є*, слово *бю* читали *бю*, а не *б'ю*, і коли питав, що сї слова значать, відповідали хибно. Слово „бурян" читають не „бур'ян", а „бу́рян" і поясняють — буря. Слово „зїзд" довго не могли зрозуміти, що воно значить. Написи з ъ чи ь по губних читали одразу і одразу розуміли, що читають: *пьє*, *бьє* читали зраву *п'є*, *б'є*. Той саме хлопець, що казав, нїби „бурян" се „буря", коли читав се слово написаним так: „бурьян", то прочитав і зразу зрозумів його вірно.

Що до ї з двома кропками по мяких шелестівках, то з ним нема нїякої мороки — його читають просто за і, не звертаючи нїякої уваги на дві кропкі. Хіба коли хто спитає, чого се так написано, та ті, що вже трохи читали по вкраїнськи, пробували читати *ї* за йотоване *і* в словах *тїло*, *сїно*, себ то: *тйіло*, *сйіно*, але зараз бачили, що з сього виходить щось дивне, і читали тїло, сїно — тіло, сіно.

На жаль, нам не довело ся зробити спостережень, які написи селяне читають розумнїйше: чи „здає ся" чи „здаєть ся" і т. и., се б то: чи з *ть* в 3 ос. однини часу тепер., чи без його. Ми зробили тільки одне спостереженнє. Дівчинка 10 років прочитала слово „здає ся" і так само його й переказала; коли спитав, що воно значить, пояснила: „здає щось, здавать здачу"; напис „здаєть ся" прочитала так, як написано, але переказала і зрозуміла „здаєця".

Скажемо ще декільки слів про той правопис, що інколи подибуємо його в окремих одиниць, — се написаннє *я* через *йа*, *ьа*, *ю* через *йу* і т. и. Зразки такого правопису знаходимо в VII книжці „Літерат. Наук. Вістника" за 1908 рік — в споминах В. Антоновича. Всї, кому тільки давали читати се місце, всї довго придивлялись, довго думали, а вже потім читали; оден тільки учень, добре звиклий до вкраїнської мови, читав вірно сливе що відразу. Написи *йа* ще так-сяк шурупають; про те читали *йа* і так: *ай*, *а*, *йа*. *Йак* читали: *йак*, тільки два рази — *як*.

Труднїйше справа була з написами *сьа*, *всьакий*; їх читали: *са*, *сіа*, *сь-а*, *вс-акий*. Слово „*житйа*" читали дуже трудно: *житъ-я*, *житъ-й-а*; оден учень, що добре читає по вкраїнськи, зовсім відмовив ся прочитати се „житйа", а другий прочитав се слово - „*житня*". Слово „*прьамуваннъа*" читали „прамувань-а".

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Напис *йу* теж трудно читали; *свойу* читали свой-у; селянин оден зовсім відмовив ся прочитати се слово. „Свойе“, „майе“ читали лехше, проте все таки дехто відокремлював *й*: свой-е, мой-е.

Напис „йійі“ (=ії) тільки оден прочитав вірно, всї ж інші або відмовляли ся читати, або плутали і не розуміли, що вони читають, се *йійі* читали здебільшого: *ій—і—ій—і* (sic!), або *ій*.

Таким чином, як ми бачили, селяне наші читають так, як написано — буква до букви, і тільки інколи догадують ся, що „по нашому“ треба-б було не так читати, як написано. І коли-б наш правопис сьому більше відповідав, багато-б розумнїйше читали книжки селяне своєю рідною мовою, може і охотнїйше читали-б. В простих невеличких словах ще так-сяк справляють ся, подумавши, але слова довгі, мало їм зрозумілі — завжди плутають, ламають і не розуміють, що вони значать.

— Трудно якось читати по нашому, — завжди скаржать ся селяне. — Не звикли, мабуть, ще ми до таких книжок...

При читанні завжди помічаєть ся великий вплив росийського правопису. Річ цїлком зрозуміла — селянин навчаєть ся грамоти тільки в школї росийській, з росийських книжок, з росийської азбуки. Книжки рідною мовою (як мало їх по селах!) він здебільшого й на очи не бачив, і спокон віку звик, що книжки пишуть ся тільки „панською“ мовою. Буває, що рідні слова, читаючи, частенько перекручують на росийський лад: слово „дївчинка“ читали „дєвочка“, „читання“, — „чтеніє“ і т. и.; особливо се помічаєть ся, коли читач перейшов школи і хоче читати хутко — „по верхах“. Та і взагалї, нам довело ся спостерігти, що хто менше учив ся у школї, той краще читає по українському, краще вимовляє рідні слова, і той погано читає по росийськи; навпаки, — хто вчив ся більше, — той скорійше ламає рідну мову і по вкраїнськи читає погано.

Читаючи по росийському, читають мало розуміючи і здебільшого, особливо дїти, не проявляють нїякого почуття до того, що читають: тягнуть, позїхають, кашляють, взагалї — наче відбутки відбувають. Зовсїм не те помічали ми, коли давали читати книжку рідною мовою: роскажемо, як читати, і дитя радїє і смієть ся, читаючи, робить інтонації, зупиняєть ся на знаках розділу і т. и., взагалї робить вражіннє, що воно *розуміє, що читає*, і потім гарно переказує, звичайно, коли статя простенька, що рідко трапляєть ся, як що читають по росийському.

Звичайно, читає селянин так, як написано, і коли не знає правопису, частенько хибить в наголосї: „розілле“ читають „розі́лъде“, бо не знають, що се таке, а коли слово зрозуміють, читають вірно: „розілле“. Особливо хибно наголошують слова малозрозумілі, великі. Ми давали чи-

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тати й росийські статї разом з українськими, і мусимо зазначити, що наголос ламають далеко більше, читаючи по росийськи, нїж по вкраїнськи. Частенько буває, що прочитає селянин рідне слово і зробить не там, де слїд наголос, а вимовивши слово, здебільшого його зараз і поправить і вдруге читає вже вірно. Не помічали ми сього за селянами, коли читали вони по росийському.

Коли хто хибно прочитає слово, той хибно й зрозуміє його, або й зовсїм не зрозуміє; ся незрозумілість слова частенько залежить від правопису, від того, що читаючи, не прочитають як слїд. Слово „з'їхати", як ми вже вище писали, читали „зіха́ти". І т. и.

Звичайно, коли мова вкраїнська по школах викладатиметь ся, коли нею вчитимуть селянських дїтей, тоді й книжка нашою мовою буде йому рідною і селянин не стане лякатись нашого правопису, бо до його треба звикнути. Проте на шляху до сього повинен бути і кращий правопис — простїйший і зручнїйший.

Подивимось тепер, як уже сам народ означає на письмі свої рідні слова, як він пише по вкраїнськи.

І тут, як і при читанні, загальний висновок буде такий: скрізь дуже відбилась росийська школа, скрізь помічаємо вплив росийського письма. Дитя чи дорослий селянин завжди віддають на письмі рідні слова звиклим, росийським правописом, бо іншого вони не знають, рідного правопису їх в школї не навчено. І коли слово просте, таке, що на його достачає відповідних росийських буков, селяне пишуть одразу, не задумуючись: дыня, косы, хмара і т. и. Не те буває, коли слово, що його пише селянин, не можна російськими буквами цїлком віддати на письмі: тодї селяне думають довго, багато роспитують, повторюють слово і частенько пишуть не те, що їм треба писати. Кажеш прочитати написане — селянин читає і сам впевняєть ся, що вийшло щось не те, що йому написати казали.

— А хто його знає, як його написати се слово, — міркуючи, кажуть в таких випадках. — Нас сьому не вчили...

А то буває додадуть:

— Се слова уличні, мужицькі, їх і писати нїнащо...

Ми робили свої досліди по діктантах, що писали нам селяне рїжної освіти: учнї, — починаючи з перших років шкільної освіти і кінчаючи тими, що скінчили початкову школу, — і дорослі селяне, як ті, що вчились у школї, так і ті, що грамоти дійшли самотужки.

Школярі здебільшого пишуть просто на росийський зразок, мало пильнуючи віддати на письмі слово так, як його він каже. Уважнїйше становлять ся до сього дорослі селяне — вони вже пильнують написати слово так, щоб прочитавши його, було те, що писати хотїли. Малогра-

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мотні просто зрікають ся писати трудні з правопису слова, а коли і пишуть їх, то мало путнього з їх писання виходить.

Українське **и** завжди зразу передають через *ы*: р*ы*ля, с*ы*то, ч*ы*ст*ы*й. Тільки інколи, під впливом російської мови, пишуть *и* (=і), коли воно є і в відповіднім слові російськім: кн*и*жка, п*и*рог, тр*и*.

Наше **і** завжди означають письмом через російське *и*: н*и*с (ніс), т*и*ло, п*и*сок (пісок), ш*и*сть, в*и*с*и*м, і т. н.

Написання **йо** і **ьо** передають здебільшого через *ё*: дёхоть, лёхъ, ёго, ёму, або через е, звичайно читаючи його за *ё*: д*е*хоть, л*е*хъ, *е*го. Деколи писали: дьёхоть, дьехоть. Хлопчик, що трохи читав по вкраїнському, написав одразу: дьохоть, його,йому.

Що до вкраїнського **е**, то його здебільшого пишуть так, як слїд: пос*е*ред, д*е*рево, т*е*бе, н*е*се, клыч*е*, д*е*сять. Проте частенько писали тут і російське *э*: з*э*л*э*ный, с*э*м*э*ро, д*э*, н*э*бо; особливо *э* писали тодї, коли ми казали написати слово конечне так, як його вимовляють.

Кінцівку дїєсловів—*ться* завжди віддавали письмом через *ця*: пас*ця*, печ*ця*, нес*ця*, дер*ця*. Проте школярі старших ґруп деколи писали: тягне*тся*, починае*тся*, сипе*тся*.

В зазначених вище випадках, себ то коли треба віддати письмом українські *и*, *і*, *ьо*, *йо*, *е*, *ться*, ми не завважали, щоб було надто трудно віддати їх на письмі, бо їх лехко означити відповідними російськими буквами: *ы*, *и*, *ё*, *э*, *ця*, що здебільшого і роблять селяне; в сих випадках пишуть одразу, не обдумаючи, пишуть, видко, просто по звичцї.

Не те зовсїм буває, коли треба віддати на письмі такий звук, що його бракує в російській азбуцї. Ґут той, хто пише, завжди мнеть ся, довго думає, проказує собі слово, перепитує його декільки разів і буває, що відмовляєть ся написати таке трудне йому слово.

Українське **ї** здебільшого означають одразу, не думаючи довго, через російське *и*: сто*и*ть, Украи*и*на, *и*мъ (=їм), *и*сты (їсты). Але хто пише уважнїйше, той пильнував віддати наше *ї* як небудь інше, не через *и*: *й*мъ (=їм), *й*сти (=їсти), *ій*сты, *и*съты. Хлопчик, що вже бачив вкраїнську книжку, писав так: сто*і*ть, *і*сти, по одному разу: сто*ї*ть, *ї*сти, Украї*н*а. Бувало, що деколи відмовляли ся написати слова: їм, їду, стоїть, — трудні, мовляв, — хоч довго над ними думали і довго проказували їх собі. Слово *її* де-хто писав *ии*, *ії*, *ии*, де-хто одмовляв ся писати. Вираз: „їде на возї“ писали: *и*де на вози“, а „іде в хату“ — *и*де въ хату“, проте „иде“ в першім виразї читали „їде“, в другім „ідѐ“.

Наше **є** здебільшого теж не вагаючись віддають в письмі через російське *е*: я*е*чко, гуля*е*, нема*е*, сі*е*шъ, сво*е*. Тільки деколи зупинялись і думали; оден школяр написав так: *йаэ*чко (українську книжку він бачив, і мабуть знав трохи про *є*, та тільки написав його через *э*).

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мякий співзвук здебільшого зазначують тим, що ставлять по йому ь; слово „зілле“ писали так: зи*ле*, зи*ль*е, зи*лле*, зи*ль*; ще приклади сього: про*ль*е, *ле*ця, *ль*лецця, *ль*ецйа (sic! оден раз), *ль*ъця, ра*нь*не лито, ра*нне*, ра*не*.

Мяхкість співзвука перед голосовою (по вкраїнськи тут ставлять апострофа, або й нїчого не ставлять) визначаєть ся через ь чи ъ; слово „пір'є“ писали, здебільшого довго думаючи, так: пи*рь*е, пи*рь*е, пі*рь*е, слово „п'ять“: *пь*ять, оден раз п*йа*ть (sic! той саме учень, що писав ле*йа*); „п'явка“: *пь*явка, *пъ*явка; ще приклади: *бь*е, *бъ*е, *бь*еця, *пь*е, *пъ*е. Оден селянин написав: здоровйе. Школяр першої ґрупи писав так: пире, пять, бе, убе, пе.

Українське **ґ** в письмі віддавали здебільшого лїтерою *г*. Щоб написати слово з *ґ*, завжди довго думають, проказують собі те слово, сміють ся, крутять головою і частенько відмовляють ся його написати. Слово ґанок писали завжди *г*анок, оден раз *к*анок; труднїйша була справа з словом „ґудзик“; його писали, добре подумавши: *г*узикъ, *к*узикъ, *кг*узикъ.

Особливо трудно означити письмом наш діфтонґ *дз*. Нам доводилось часто бачити, що між письменними селянами буває так, що вони загадують, як загадку, як задачу — написати яке там слово з *дз* або з *ґ*; селяне переконані, що таких слів вірно написати не можна. Коли ми казали написати слово „дзвін“, „ґудзик“, то селяне наперед нам казали, що тих слів написати не можна, і писали їх тільки тодї, коли ми наполягали на се. Слово „дзвін“ писано так: звинъ, зьвинъ, зъвинъ, і деколи, хто вже трохи шупив вкраїнської мови, писав: дзвин; „ґудзик“ (його в м. Брусилові, де роблено сї записи, вимовляють — ґудз*і*к) писали так: гузикъ, гузьикъ, кг*уґ*зик (раз). Ще приклади: *з*воняця, *з*юба, *дз*юба, *з*юрчыть. Слова дзюба, дзвін дехто зовсїм відмовив ся написати, і відмовлялись писати їх навіть ті, що вже читали по вкраїнськи і досить вірно писали.

Діфтонґ **дж** писали здебільшого через *ж*: горо*ж*у, ра*ж*у, го*ж*у.

Оттак віддає письмом свої рідні слова селянин, що вкраїнського правопису не вчив ся. Звичайно, він віддає їх так, як його взагалї вчено в школї, школї російській, він визначає їх в письмі знаками мови російської. А знаків тих, як відомо, не достачає, щоб ними цїлком написати наше слово. І буває, глузують люде з школяра (звичайно для втїхи), що скінчить школу і не вміє написати простого слова „ґудзик“.

— Не довчив ся ти мабуть! — кепкують люде зо збентеженого хлопця, що всїма силами пильнує написати се слово, але далї „гузика“ не йде.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Щоб закінчити нашу статю, скажемо ще декільки слів про навченнє нашої мови. Читають дїти, чи дорослі селяне здебільшого по першій — другій вказівцї. Звичайно, спотикають ся спершу, але хутко розуміють правописну мудрацію і читають добре, спотикаючись тільки в трудних формах правопису.

Теж саме треба сказати і про навченнє письму. Хоч тут справа й не йде гладенько з першого-другого разу, проте теж селяне хутко привчають ся і пишуть доволї вірно. Звичайно, трудні форми правопису не дають ся одразу, їх людина виучує поволї, з упливом часу.

Давали ми й списувати з українських книжок; головнїйші хиби тут — заміна українських звуків росийськими, заміна доволї часта: зам. *и* писали *ы*, зам. *і*—*и*, і т. и.

От ті спостереження, які ми записали, працюючи коло самого народу, переважно коло дітей. Ухиляємось від загального висновку, — хай його читач зробить собі сам. Подаючи свої замітки, сподіваємось, що вони не будуть зайвими при порішенні питання про правопис: хай будуть вони голосом народу в сїй справі.

ПЕТРО ТЕНЯНКО.

Радість хлїбороба.

О, воскреснїть ви знов, мої мрії святі,
Оживіть, бо живе моя нива;
Одяглась вона в ризи рясні, золоті,
І яка вона гарна, зваблива!

Моя нива чудова, богата, як рай,
До землї колоски нагинає.
О, сей рік вона дасть менї гарний врожай...
Мене доля сувора ласкає.

Я доволї їй працї важкої оддав,
І невпинно горбом своїм гнув ся,
Власним потом та кровю її поливав
І з старечої сили я пнув ся.

Я молився тобі ниво, ти щастє ясне,
Я тремтїв, я горів у бажаннї;
Ти розвіяла горе моє навісне
І кохаєш мене в раюваннї...

Так воскреснїть-же знов, мої мрії святі,
Оживіть, бо живе моя нива;
Одяглась вона в ризи рясні, золоті,
І яка вона гарна, зваблива!

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

КНУТ ГАМСУН.

ПАН.

I.

Останнїми днями менї з думки не йде безкраїй день нордлянського лїта. І я сижу отут і думаю про його й про хатину, де жив я, і про той лїс за хатиною, і хочу написати де-що, аби швидче час пробіг та щоб зробити собі тим втїху. Час сунеть ся страх як помалу і не сила моя примусити його бігти так швидко, як хочеть ся менї, хоч і нема в мене нїякісїньких турбот і живу я на диво весело. Все чисто менї до вподоби, тай хіба то старість — отих моїх тридцять років. Кілька днїв тому прийшло менї здалеку два пташиних пера, від когось такого, хто зовсїм не позичав їх у мене; еге, два зелених пера в аркушику переписного паперу з короною, залїпленому облаткою. Менї аж любо було глянути на сих два з-біса зелених пташиних пера. Тай взагалї я а-нї трошки не страждаю, хіба от тільки часом закрутить злегенька в лївій нозї, — наслїдки давньої рани од кулї, що бо зпа коли вже загоїла ся.

Я памятаю, що два роки тому час плинув на диво швидко, куди швидче як отсе зараз, і лїто тодї пробігло для мене зовсїм непомітно. Було се два роки тому, року 1855. От і бере мене охота написати про се для власної втїхи. Тодї, здаєть ся, стало ся менї щось таке, або ж все те приверзло ся менї. Тепер забув я чимало такого, що перебув тодї, бо я з того часу мало що й думав про се все; але я добре памятаю, що то були зовсїм ясні ночи. Багато дечого стає перед мене в чуднім виглядї; на рік було, як і слїд, дванадцять місяцїв, але ніч обернула ся в день, і нїколи не видко було зірок на небі. І люди, серед яких я обертав ся, були якісь незвичайні та не схожі на тих, кого я знав до того часу; инколи досить було одної ночи — і відразу виростала й наливала ся уся їх дивна краса. Тут не було нїяких чар, але я не зазнавав такого нїколи в світї до сеї пори. Нїколи.

У великім, білім домі, там внизу, край моря, спізнав я людину, що звоювала на деякий час усї мої думки. От тепер я вже не думаю про неї разураз, нї, я геть з голови її викинув. Але я думаю зовсїм про инше, про крик птахів моря, про полюваннє в лїсї, про ночи мої, про ту теплу лїтню пору; а в тім, я ж і познайомив ся з нею тільки випадково і як би не та пригода, то й жадного дня не стреміла б вона менї в думках.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З моєї халупчини видко менї було все те мережево островів, острівків та шхер, було видко клаптик моря, краплю синюватого верхогіря, а за хатиною стояв лїс, одвічний лїс. Я повен був почуваннєм радости й вдячности, коли вбирав у свої груди пахощі коріння й листу, сите диханнє сосни, що пахне наче мозок. Тільки в сїм лїсї зазнавав я великого спокою душі: душа моя набірала рівноваги й ставала душою. День-у-день блукав я по горах, разом з своїм Езопом, і нїчого вже не бажав, аби тільки й далї що-дня отак тиняти ся, хоч лежав там ще снїг і вохкий вже лїд, вкриваючи собою мало не всю ту землю. Єдиним товаришем менї був мій Езоп. Зараз у мене Кора, а тодї був Езоп, пес, що я його потім застрелив.

Нераз у вечері, коли я вертав ся з полювання в свою хатину, приємне почуваннє хатнього затишку розливало ся геть по всїм моїм тїлї, одбивало ся на нїм теплим внутрішнїм дрїжаннєм, — і тодї я брав ся гомонїти до Езопа про те, як то нам було хороше. — Ну от, тепер ми затопимо і зажаримо собі дичини, — казав я, — що ти на се скажеш? І коли, зробивши те все, ми обоє кінчали свою їжу, Езоп умощував ся на своїм місцї за грубкою, а я закурював люльку і лягав на нари спочити, прислухаючись до невиразного гоміну лїсу. Чути було, як легко-легенько ворушить ся повітрє. Вітер віяв на хату, і я міг добре чути, як там-десь далеко в горах вистукували тетері. А все инше вщухало.

І не раз засинав я там, де лїг, в одежі, так, як ходив удень, і прокидав ся аж тодї вже, коли морські птахи захожували ся кричати. Як тодї трапляло ся менї дивити ся в вікно, то видко було звідтіля великі білі будївлї торгового містечка, вімбари Сірілунда, крамницю, де я брав хлїб, — і я ще не вставав де-який час, здивований тим, що лежу тут, у халупцї, на півночи Новреґії, на пролїску. А тут і Езоп уже починає стрїпувати ся своїм худим, довгим тїлом. Нашийник брязкав, Езоп позїхає й махає хвостом — і я зриваю ся й звожу ся на ноги по трьох отих годинах сна, цїлком бадьорий, ладний обняти своєю радістю все, все.

Отак минала не одна нiч.

II.

Нехай собі йде дощ, скаженїє буря, — дарма! Не раз буває так, що непомітна радість найде на тебе і в негоду, і підеш ти далеко блукати з своїм щастєм. Ти випростуєш ся й дивиш ся просто перед себе, часами смієш ся потихеньку і озираєш ся навколо. Про що ти думаєш? Про блескуче скло в якімсь там вікнї, про сонця промінь на склї тому, про краєвид з струмочком, а може й з блакитною смужкою на небі. Нїчого більшого й не треба.

Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В иншу пору й надзвичайні навіть події не мають сили прогнати твою байдужну кволість. На бенкеті в хоромах ти можеш сидіти спокійно, байдужно, а-ні на що не зважаючи, бо власна душа людини — то джерело і смутку й радощів.

Я згадую один день. Я зійшов до моря на беріг. Напав мене дощ і я сховав ся в одчиненій повітці для човнів, та й сів там переждати. Я щось-таке наспівував, але без жадних радощів й утіхи, аби час швидче плинув. Езоп зо мною був. Він сів й став слухати. Я кидаю наспівувати й собі прислухаю ся. З-надвору чути говірку, хтось надходить. Випадок, звичайнісінький випадок! Двоє мужчин і дівчина прожогом вбігли в повітку. Вони кричали одне-одному, регочучи: „Мерщій! Отут сховатись можна від дощу!“

Я підвів ся.

На однім мужчині була сорочка з білим, некрахмаленим передом, що, як на те, геть змокла на дощі і настовбурчила ся, як мішок; на тім мокрім переді була самоцвітова шпилька. Взутий він був у довгі, з гострими носками черевики, які були ще досить елеґантні з вигляду. Я привітав ся до сієї людини. То був д-їй Мак, крамар. Я знав його по дрібній крамниці, де брав хліб. Він навіть кликав якось мене до себе в гості, але до сеї пори я ще не одвідав його.

— О, знайомі! — сказав він, углядівши мене. — Ми йшли до млина, і довелось вернути ся. Отсе так погода, правда? Ну, то коли ж ви завітаєте в Сірілувд, пане лейтенанте? Він познайомив мене з маленьким, в чорній бороді, добродієм, що був у сій компанії, лікарем, який жив при філіяльній церкві.

Дівчина підняла вуаль до половини обличчя й почала півголосом гомоніти до Езопа. Я звернув увагу на її кофточку. По підбійці й петлях видко було, що вона перелицьована. Д-їй Мак одрекомендував і її: то була його дочка і звали її Едвардою.

Едварда поглянула на мене крізь вуаль і все шептала ся з собакою, читаючи те, що стояло в неї на нашийнику:

— Т-а-ак, тебе звуть Езоп, ти... Докторе, хто-то такий був Езоп? Я тільки й памятаю, що він писав байки. Аджеж він був Фріґієць. Ні, я не знаю.

Дитина, дівчина-школярка. Я поглянув на неї. Була вона висока на зріст, але з несталими ще формами, років пятнадцяти, шіснадцяти, з довгими, смуглявими руками без рукавичок. Вона, мабуть, дивила ся сьогодня ввечері в лексікон про Езопа, щоб на всякий випадок мати відомости.

Д-їй Мак питав мене, як йде моє полюванне. Чого я найбільше настріляв? Я можу, коли схочу, взяти один з його човнів; треба тільки

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сказати йому. Доктор не промовив й слова. А як вони ішли собі, я помітив, що доктор трохи кульгає й спірається ся на ціпок. Я подав ся до дому, з таким самим лінивим настрієм, як і перед сим, і наспівував з нудьги. Ся пригода у повітці ні так, ані инакше не змінила мого настрою; найкраще я затямив мокру, як хлющ, на грудях сорочку д-їя Мака і на їй шпильку з самоцвіту, таку саму мокру і зовсім не блискучу.

III.

Під моєю хатиною був камінь, високий, сірий камінь. Здавало ся, мов би він любить мене як друг; він мов би дивив ся на мене що-разу, коли я йшов повз нього, і впізнавав мене. Я залюбки ходив проз той камінь. Ранком виходючи з дому, я ніби лишав там вірного друга, що дожидатиме аж поки я верну ся.

А там угорі, в лісі починало ся полюваннє. Инколи я вбивав щонебудь, а то й так нічого...

По-за островами стелило ся море, огорнене важким супокоєм.

Я не раз стояв, дивив ся на його з гір, тоді як вилазив високовисоко. Тихими днями кораблі ледве-ледве посовували ся вперед; часом було так, що днів три я бачив той самий парус, маленький і білий, як чайку на воді. Але часами, коли налітав вітер, далекі гори майже зникали, зривала ся непогода, буря з південь-заходу, — видовище, при якім був я тільки глядачем. Все стояло в тумані, земля і небо зливали ся в одне ціле, море гойдало ся в хаотичнім вітрянім танку і схоже було на людей, на коней, на прапори, що хилить їх вітер. Я стояв у захистку скелі і думав про всілякі річи; душа моя була напружена. Хто його знає, гадав собі я, що тепер отсе доведеть ся менї побачити, і яке постелеть ся менї перед очима море? А може побачу я нараз глибину мозку землї; побачу, як там йде робота, як кипить там усе-чисто! Езоп не міг всидіти на місцї; часами він піднїмав морду й нюхав повітрє, страждаючи від непогоди, і чутливі його ноги дріжали; я до нього не балакав, то от він лїг межи ніг моїх і втопив, як і я, очи свої в море. І ні одного згука, ні одного слова людини не чути було нїде, нїчогісінько, тільки невиразний гомін навкруг моєї голови. Там, далеко серед моря стояла скеля, вона самотою стояла; коли море наскакувало на неї, скеля випинала ся якимсь таким божевільним стовпом, ні, вона стояла тоді, як той бог моря, що зводив ся ввесь мокрий з води і дивив ся на світ, і так прискав, що чуб і борода ставали йому колесом кругом голови. І от він знов нирнув у хвилї киплячі.

І саме в огні бурі десь узяв ся на морі маленький, чорний, як той вуглик, параход...

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сила народу зійшла ся на набержній подивити ся на рідкого гостя. Я помітив, що у всїх чисто були ясно-синї очи, звичайно, з розмаїтими відтїнками. Молода дївчина, напята білою вовняною хусткою, стояла віддалеки; у неї були дуже темні коси, і біла хустка гостро визначала ся на її волоссї. Дївчина цїкаво дивила ся на мене, на мою шкуратяну куртку, на мою рушницю. Коли я забалакав до неї, дївчина знїяковила і одвернула в бік голову. Я сказав: ти разураз ходи в білій вовняній хустцї, се до лиця тобі. Тодї надійшов до неї кремезний чоловік в ісляндській сорочцї. Він звав її Евою. То була мабуть дочка йому.

Я знав кремезного чоловіка. То був коваль, тутешнїй коваль. Кілька днїв тому він приладнав до однієї моєї рушницї нову капсульку...

А вітер та дощ робили своє дїло і геть змили снїг. Днїв кілька над землею віяло холодом і ворожнечою, ламало ся гниле гіллє і ворони злїтали ся юрмою й крякали. Так було недовго. Сонце наблизилось. Якось удосвіта воно викотило ся з-за лїсу. Нїжна смужка радощів протинає мене зверху і до самого низу, коли сходить сонце: повен тихих радощів беру я рушницю на плечі.

IV.

В ту пору було доволї дичини. Я стріляв усе, що хотїв, зайцїв, тетерь, білих куропаток, і коли менї трапляло ся бувати внизу, на березї моря, і на вистріл наближати ся до будь-якої морської птицї, я й її стріляв. То була чудова пора. Днина робилась більшою, повітре прозорійшим. Я виряжав ся з дому на два днї і подавав ся на гори, на верхогіря. Там здибував ся я з лопарями і брав у них сиру, невеличкими окраєчками, тлустого сиру, що пахнув травою. Я бував там не раз. Вертаючи до дому, я завсїгди стріляв якусь пташину і клав її в ягташ. Я сїдав і привязував Езопа. На милю нижче під собою бачив я море. Навислі скелї чорні були й мокрі від води, що збігала з їх, крапала й дзюрчала все одною куценькою мельодією. Сї маленькі гірські мельодії не раз розважали мене, коли я сидїв там, серед гір і дивив ся навколо. Он там дзюрчить отой слабенький безкраїй гомінок сам-самісїнький, думав собі я, і нїхто його не вчує, нї в кого й думки про його не буде, а він собі дзюрчить тут, увесь час. І менї вже не здаєть ся, що в горах така пустка, коли я чую оте дзюрчаннє. Часами щось-таке трапляло ся: грім тряс землю, одбивав ся уламок від скелї і прожогом котив ся до моря, лишивши по собі доріжку камяного пилу. В ту ж мить Езоп піднїмав проти вітра морду і нюхав, дивуючи ся, чого то

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

запахлого рілим. А коли снїговою водою промило в скелях росколини, досить було раз стрілити або навіть голосно гукнути, щоб одірвати од скелї величезний камінь й покотити його з гори...

Минала година, а може й більше: час плинув так швидко. Я одвязував Езопа, брав ягташ на друге плече і мандрував до дому. Йшло вже до вечора. Нижче, в лїсї. я конче потрапляв до своєї давно знайомої стежки, вузенької стрічки тієї стежки, що бігла такими роскішними зубчиками. Я не випростував її мережок, поспішати нїчого було, нїхто не ждав мене дома. Вільний, як можновладець, йшов я тудою й блукав смирним лїсом, так зволїкаючись, як було заманеть ся менї. Усе птаство мовчало і тільки тетеря вистукувала десь — там далеко, вистукувала без перестанку.

Я вийшов з лїсу і вглядів двох людей. Вони прохожували ся. Я наблизив ся, одна була Едварда. Я вже знав її і вклонив ся. А з нею йшов доктор. Я мусїв показати їм свою рушницю. Вони обдивились мій компас, ягташ; запросив я їх до себе в гостї і обіцяли колись заглянути в мою хатину.

І от настав вечір. Я прийшов до дому, роспалив огонь зжарив пташину та й повечеряв. Завтра знов буде день... Тихо всюди, спокійно. Я лежу ввесь вечір і дивлю ся в вікно. Чарівне сяйво лежало тодї на полях та лїсах. Сонце вже сїло і облило небосхил масним, червоним світлом, млявим, як масло. На небі анї хмарини, воно прозоре, я очей одірвати не міг від сього ясного моря і, здавало ся, лежав я віч-у-віч з дном світа, і серце моє стукало так вдячно, пориваючись, на зустріч сьому оголеному днови і почувало ся там, як дома. Господь його знає, думав собі я, чому то небосхил убіраєть ся сьогодня в пишно - блакитну одежу з золотом, чи не празник там нагорі всесвіта, великий празник, з зоряною музикою та катанням на човнах по річках. Щось воно скидаєть ся на се! І я заплющував очи і гуляв на тому празнику, і думки за думками роїли ся менї в голові...

Так минав не один день.

Я блукав по околицях і бачив, як з снїгу робила ся вода і як ростала крига.

Часом днїв кілька я й одного разу не розряжав рушницї, як тільки в мене в хатинї доволї було запасу їжи; вільний, я блукав тільки по околицях, а час біг своїм порядком. Куди не повернеш ся, всюди було на що подивити ся і бу о що послухати — все не те ставало що божого дня, навіть верболози й яловець ждали весни. Я ходив, наприклад, до млина, він ще не розмерз ся; але земля круг його втоптана була бо-зна коли і казала про те, що приходили туди люди з клунками зерна на плечах,

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

а назад несли їх з борошном. Я вештав ся там, мов би поміж людей; а на стінах нарізано було безліч літер та років.

Ну, от!

V.

Чи ще менї писати? Нї, нї. Тільки трішечки, собі на втїху і через те, що від того йде швидче час — росказати про те, як два роки тому наставала весна і яке навкруги було тоді. І од моря й од землї потроху починало віяти ароматом, солоденькими пахощами сїрчаного водороду тхнуло старе листє, що в лїсї гнило, і лїтали сороки з гілками в дзьобі та гнїзда мостили. Ще днїв два — і струмки надули ся й взяли ся піною. По-де-куди вже й рибалки вертали додому з своїх уловів. Прибуло дві яхти купця, ущерть навантажених рибою, й стали вони якорем проти того місця, де сушня риби. Відразу воскресло житте на найбільшім острові і він заворушив ся: там мали сушити рибу. Усе се я бачив з вікна свого.

Але до хатини моєї не долїтав гомін і я, як був, так і зоставав ся самотою. В ряди — годи проходив хто небудь повз житло моє. Я бачив Еву, ковалеву дочку, в неї саме над носом зявило ся дві веснушки.

— Куди се ти? — спитав я.

— По дрова, — озвала ся вона спокійно. В руках у неї був мотузок на дрова, а на голові біла хустина. Я дивив ся їй у слїд, та Ева не обернула ся. Отак минала цїла низка днїв, а я ще нїкого не бачив.

Весна вперто добивала ся, і лїс світив ся. Я дуже любив стежити за шпаками, що сїдали на самих вершечках на дереві, дивили ся на сонце й кричали; часом у другій годинї вдосвіта я вже не спав, аби прилучити ся до тієї радости, що опановувала і пташиною і звірем, як скоро сходило сонце.

І до мене весна зазирнула, і менї часами било в кров, так наче що ходило по нїй; я сидїв у хатї і все збірав ся обдивитись свої вудлища, але й пальцем не ворухнув, щоб до робити взяти ся; радісна, невиразна трівога тремтїла менї на серцї. Коли се Езоп раптово скочив з місця, занїмів, випроставши ноги і уривчасто загавкав. Хтось прийшов до хати. Я швиденько скинув картуза і вже чув на дверях голос Едварди. Як свої й без церемоній, вона й доктор прийшли одвідати мене, як і обіцяли.

— Еге, він дома, — чув я її говірку. І Едварда увійшла і подала менї руку зовсїм по дитячи. — Ми і вчора були тут, та не застали вас дома, — пояснила вона.

Сїла вона на нарах, на укривалї і дивила ся на хату. Доктор сїв

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

поруч зо мною на довгім ослонї. Ми балакали, виливали один-одному свою душу; я росповів їм, між иншим, яка водить ся звірина тут в лїсї і яку дичину не міг я вже стріляти, бо в таку пору на неї заборона. Тепер саме не вільно стріляти тетерь.

Доктор і тепер був мовчазний; але коли він углядів мою рогову порохівницю, на який вирізана була постать Пана, то заходив ся тлумачити сей міт про Пана.

— Але ж — спитала раптом Едварда — чим ви живете, коли не можна стріляти дичину?;

— Рибою, — відповів я. — Здебільшого рибою. Завсїгди лишаєть ся щось, аби прохарчувати ся.

— Чом же вам не ходити їсти до нас, — каже вона. — Торік Анґлієць жив у сїй самій хатї, то й він мав у нас їжу.

Едварда дивила ся на мене, а я на неї. І в ту мить я почутив, як щось-таке заворушило ся менї на серцї, мов би привіт другови легенький, непомітний. Се все коїть весна та день ясний, так думав я про се згодом. Опріч того я ще дивував з її брів як шнурочок.

Вона сказала слів кілька про моє житло; на стїнах я начепляв усїляких шкуратів та крил пташиних — і в серединї халупчина була, як та махната ведмежа нора. За се вона похвалила мене.

— Еге, се таки справдї нора, — мовила вона.

Я не мав чим прийняти гостей, чим частувати їх. Подумав я і зважив ся, для штуки, зжарити якого-небудь птаха; вони муситимуть їсти його, як і охотники, пальцями. І се нам буде забавка на якийсь час.

І я ізжарив птицю.

Едварда оповідала про Анґлійця. То був старий і комедний чоловік, він у голос сам до себе балакав. Був він католик і, куди, бувало, не прийде, раз-ураз у його в кешенї маленький молитовничок з чорними й червоними лїтерами.

А може то був Ірляндець? — спитав доктор.

— Він був Ірляндець?

— А правда ж, як що дїйсно він католик?

Едварда почервонїла, змовкла й сховала очі в бік:

— А хто там його знає, може він і Ірляндець.

Ся хвилина як одняла їй всю веселість. Мене аж жаль узяв за неї. Скортїло поправити дїло і я сказав:

— Нї, таки справдї, ви маєте рацію казати, що то був Анґлієць. Ірляндцї не їздять до Норвеґії.

Ми змовили ся поїхати коли-небудь на човнї й обдивити ся те місце, де сушить ся риба.

Випровадивши своїх гостей і пройшовши ся з ними, я вернув ся

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

додому, намірившись заходити ся коло своїх рибальських причандалів. Моя сїтка висїла край дверей на кілочку трошки попсована. Я наточив кілька гачків, міцно їх увязав, оглянув усї волосїнї. Як трудно взятись сьогодня до роботи! Непідходящі думки роїли ся менї в голові; думало ся менї, що я не гаразд зробив, дозволивши Едвардї увесь час сидїти на нарах, замість попросити її сїсти на ослонї. З доброго дива стало перед мене її смуглясте обличче й шия смугляста; вона завязала фартуха трохи нижче, як звичайно, аби була талїя довша й моднїйша; чистий дївочий вигляд її великого пальця вражав мене нїжно, незвичайно нїжно, а від двох зморшок там, де згинаєть ся рука, так і віє прихильністю друга. Рот у неї був великий і уста аж пашіли.

Я встав, одчинив двері і взяв ся слухати. Не чув я нїчого, тай нї-до-чого було менї прислухати ся. Я знов зачинив двері; Езоп зрушив зо свого місця й дивив ся, як я не міг всидїти. Менї спало на думку, щв можна ще наздогнати Едварду й попросити в неї хоч трошки шовку і поправити собі сїтку; се нїяк не була б вигадка, бо я ж міг постелити перед нею сїтку й показати, як іззїла іржа петлї. Я був навіть пішов з хати, коли відразу пригадав, що і в мене самого є шовк, у книжцї для мух, далеко більше, нїж треба його. І от нишком, вкрай засмучений прийшов я знов до хати, бо в мене самого був шовк.

Чиїмсь чужим диханнєм повіяло на мене, коли я входив до хати, так наче був там ще хтось опріч мене.

VI.

Хтось-такий питав мене, чи я вже не стріляю; до його не долїтав з гір анї один мій вистріл, хоч і стояв він у бухтї й аж два днї ловив рибу. Так, я нїчого не стріляв, сидїв я дома в халупі, дожидаючи, аж поки зовсїм не буде що їсти.

На третїй день пішов я полювати. Лїс трохи зазеленїв; пахло землею й деревом. Дика цибуля настовбурчила ся вже з зачепленого морозом моху. Мене обсїли думки і не раз я сїдав посидїти. За всї тут днї я бачив одну тільки людину, отого рибалку, що я спіткав його вчора. Я думав собі: Може здибаю кого сьогодня ввечері, як йтиму додому, на краю лїса, де останнїм разом здибав я доктору та Едварду. Могло випасти так, що вони знов пішли туди в проходку, може пішли, а може й нї. Але чого ж то я думаю саме про сих двох? Я застрелив двойко білих куропаток і зараз же обпатрав одну, А тодї увязав Езопа.

Ївши, лежав я на сухій траві. Навкруги було тихо, чути було тільки лагідний гомін вітру та коли-не-коли крик птиці. Я лежав і дивив ся на віти, що тихенько гойдав їх вітрець; він робив своє дїло

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і носив пилину квітчану з гілки на гілку і наливав нею кожний невинний рубчик. Увесь лїс стояв як заворожений. Зелена гусїнь, землемір, плазує повздовш гілляки, простує до вершечка її, плазує, не спиняючи ся, так наче не хоче спочити. Вона мало що бачить, хоч і має очі. Часто-густо зводить ся, випроставшись, й щупає в повітрі, об що б таке їй сперти ся; вона скидаєть ся на куценьку зелену нитку, що млявими петельками шиє шитво поздовш гілки. Над вечір вона, може, й долїзе, куди там їй треба. Як тихо-тихо. Я встаю і йду, сїдаю і встаю знову.

Вже швидко четверта година. Коли буде шоста, піду додому й подивлю ся, чи не спіткаю я кого-небудь. Ще дві години лишаєть ся, а я вже турбую ся й струшую мох та яловець зо своєї одежи. Я знаю місця, кудою хожу; дерева й камені стоять там самотні, як і звичайно, листє шарудить менї під ногами. Одноманїтне шарудїннє та знайомі дерева й камені багато що важать для мене. Увесь я повен якогось такого почування вдячности, все згоджуєть ся зо мною, обнїмаєть ся зо мною і все чисто люблю я. Я піднїмаю суху гіллячку й держу її в руках, дивлю ся на неї, поки сижу та думку гадаю про свої дїла. Гілка мало-мало не зогнила, її бідолашна кора вражує мене, спочуттє жевріє менї на серцї. І коли я встаю і йду, то не закидаю гілочки пріч від себе, а кладу її на землю й стою, та все думаю про неї: кінець-кінцем — дивлю ся на ту гілочку в останнє вохкими очима, а вже тодї кидаю її пріч.

А тут вже й пята година. По сонцю трудно бачити, яка година. Я ввесь день йшов на захід і мабуть випередив на пів-години мої соняшні помітки біля хатини. Все отсе беру я на увагу, та все одно лишаєть ся ще в мене цїла година до шостої, і я знов підвожу ся і ще трохи йду. І листє шелестить менї під ногами. Так минає ще одна година.

Он там річечка й млиночок, що закуті були взімку кригою. Я бачу їх і спиняю ся. Колесо крутить ся, гомін перемогає мене, я відразу стаю тут-таки, на сїм самім місцї. Опізнав ся! кажу я сам до себе вголос. Гострим болем протинає мене, у мить я повертаю ся й шию ся додому, хоч і знаю вже, що опізнив ся. Я поспішаю, бігцем біжу. Езоп тямить, що се не-спроста. Він напружує ремінець, тягне мене за собою, скавучить і поспішає. Лист сухий летить круг нас. Але як надійшли ми до лїсу, то там вже не було нїкого, нї, таки справдї нїкого, бо тихо кругом. Тут нїкого нема! — кажу я. Але ж нїчого кращого я й не сподївав ся.

І я вже не стояв, а йшов слїдком за своїми думками, поминув свою хатину, подав ся вниз до Сірілунда, з Езопом та з ловецькою торбиною, з рушницею, зо всїма своїми причандалами.

Д-їй Мак привітав ся до мене дуже любязно й запросив до себе на вечір.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

VII.

Менї здаєть ся, що я трохи вмію читати на душі в людей, які навколо мене; може воно й зовсїм не так. О, як я в добрім гуморі, то уявляєть ся менї, нїби я бачу, що дїєть ся на самім днї чужої душі, хоч зовсїм з мене не такий вже мудрець. Сидимо ми отак де-небудь у хатї: кілька мужчин, кілька женщин і я, і менї здаєть ся, я бачу, що робить ся у сих людей в серединї і що вони думають про мене; я бачу щось у кожнім русї, що майне їм в очах. Часом кров ударить їм у вид і примусить вогнем зайняти ся; часами вони вдають, наче дивлять ся зовсїм в инший бік, і все одно крадькома збоку спиняють ся на менї очима. Сижу я там та й бачу все те, і нїхто й не туди-то, що менї наскрізь видко кожну душу. Багато років я думав, що вмію бачити душу кожної людини. А воно може й не так...

Я ввесь вечір пробув у д-їя Мака. Я міг би відразу пїти собі, бо зовсїм менї нецїкаво було сидїти в його, та я ж прийшов до його через те тільки, що всї мої думки кликали мене туди... То як же ж менї було отак узяти та й пїти зараз додому. Ми грали в віст і пили по їжі тодді. Я сїв спиною до залї й похилив голову, а позад мене входила й знов виходила Едварда. Доктор поїхав собі додому.

Д-їй Мак показав менї, які в його нові лямпи, перші парафинові лямпи, що опинили ся отут на півночи, чудові річі на важких оловяних ніжках. Він сам світив їх що-вечора, щоб часом не наробили якого лиха. Разів два він заводив балачку про свого дїда-консула: мій дїдунь, консул Мак, дістав отсю застїжку з власних рук Карла Йогана, казав він, і пальцем показував на свою самоцвітову застїжку. Його дружина померла — і д-їй Мак показував менї її портрет, писаний олїйними фарбами. Він висїв в сумежній світлицї: поважна жінка в чепчику з такою прихильною усмішкою. У тій таки світлицї стояла ще бібліотечна шафа, де були навіть стародавнї французські книжки, що мабуть, дістали ся йому в спадщину; палїтурки на книжках були елеґантні, тавровані золотом, і не мало власників написало на їх свої наймення. Між тими книжками було чимало наукових творів; д-їй Мак був людиною розвиненою.

Для вісту довело ся прикликати двох його прикащиків; вони грали помаленьку й несмїливо, так наче все виміряли, і все одно робили помилки. Одному помагала Едварда.

Я перекинув свою шклянку, сам собі спротивів і встав з місця.

— Ой, я перекинув шклянку! — сказав я.

А Едварда зайшла ся сміхом і одповіла на се:

— Та ми ж се всї бачим.

Усї чисто, смїючись, запевняли мене, що то все дурниця. Дали менї

Generated on 2015-07-05 14:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рушника обтерти ся і ми знов сїли грати. Була вже одинадцята година.

Якесь наче невдоволеннє напало на мене від того сміху Едварди. Я позирнув на неї і здало ся менї, що лице їй зовсїм мізерне й негарне. Д-їй Мак покинув нарештї, грати, бо обом, мовляв, прикащикам пора вже лягати спати, а тодї спер ся на спинку канапи і почав казати про те, яку б йому вивіску начепити на вімбарі й питав моєї поради. Яку б його фарбу вибрати? Мене нуд брав і я сказав, нехай бере чорну, аби одчепити ся, і д-їй Мак одразу пристав на чорну фарбу:

— Еге, чорну, я й сам так думав. Склад соли й порожніх бочонків—такими товстими чорними лїтерами, се буде найблагороднїйше... Едвардо, а чи не пора тобі вже спати?

Едварда підвела ся, подала нам обом руку, сказавши добраніч, та й цішла. А ми собі сидїли. Балакали про залїзну дорогу, що скінчена була торік, про перший телєфон. Бо-зна як далеко на північ проведуть телєґраф. Мовчимо.

— А от менї — каже д-їй Мак — зовсїм непомітно стукнуло сорок шість і волоссє й борода посивіли. Та я й почуваю, що вже постарів ся. Ви бачите мене вдень і думаєте, що я ще нестарий; а от як настає вечір, і я зостаюсь самотою, я зовсїм занепадаю духом. Тодї я сижу отут у хатї й викладаю пасянси. Як зхитруєш раз другий, то вони й добре виходять. Ха-ха!

— Пасянси вдають ся, як зхитрувати раз-другий? — спитав я.

— А тож як!

Менї здавало ся що я бачу його всього на очах.

Він устав, пішов до вікна й виглянув на двір. Стояв він, зігнув ся, а потилиця й шия були йому засїяні волоссєм. Я й собі встав. Він обернув ся й пішов до мене в своїх довгих, з гострими носками, черевиках. Д-їй Мак засунув обидва великі пальцї в кешенї жилетки й трохи помахав руками, немов би крилами; до того всього він усміхав ся. Далї він ще раз попросив мене брати його човна, як треба, і подав менї руку.

— А в тім, трівайте, я вас проведу, — сказав д-їй Мак і погасив лямпи. — Щось мене взяла охота трошки пройти ся, ще ж не пізно.

Ми пішли.

Він показав на дорогу, що простує до ковалевої хати, й сказав:

— Отсею дорогою! Се найпростїйша!

— Е нї, — відповів я: — проз вімбари найближче. Ми сказали з сього приводу кілька слів, не погодивши ся. Я був певен, що моя правда, і не розумів, чого він так наміг ся. Кінець-кінцем, д-їй Мак запропанував кожному йти своєю дорогою; хто прийде ранїйше, пожде під хатою.

Ми пішли. Він швидко зник у лїсї.

Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я йшов звичайною ходою і гадав, що прийду принаймні на пять хвилин перше за його, але, прийшовши до хати, застав уже д-їя Мака там. Він кричав до мене:

— А що, бачите! Я разураз хожу сею дорогою, бо так справді напростійше.

Я дуже здивований, поглянув на його. Він і не впрів, і наче й не видко було по йому, що біг.

Д-їй Мак зарав попрощав ся, подякував за компанію й пішов тією самою дорогою, що й прийшов.

А я все стояв та думав: диво-дивне! Я мусів би, здаєть ся, трохи розуміти ся на путї, ходив же сими дорогами не раз. Голубе мій, ти знов хитруєш! Чи може се все тільки для годить ся?

Я бачив, як його спина знов зникла в лїсї.

Хвилину перегодя, я вже йшов слїдком за ним, нишком і поспішаючи; я бачив, як він витерав собі ввесь час лице, і знав уже тепер, як то він біг. Він йшов страшенно помалу, і я ввесь час бачив його. Він спинив ся край хати коваля. Я сховав ся й бачив, як двері відчинили ся і як д-їй Мак пішов до хати.

Була перша година. Я знав се по морю й по траві.

VIII.

Кілька днїв минуло як найкраще; єдиним другом менї був лїс і велика самотина. Господи, я нїколи не почував більшої самотности, як першого з сих днїв. Весна була саме в порі. Я знайшов у полї приворотник і деревій. Налетїло синиць і посмітюх. Я знав кожну пташину. Часом я виймав з кешенї дві монети по двадцять чотирі шілїнґи і брязкотїв ними, аби прогнати самотину. Я думав собі: а що як би прийшли сюди Дідерик з Ізелїною!

Ночи більше не бувало, сонце тільки впірнало в море і от знов сходило, червоне, викупане, так наче напило ся вина, пробуваючи там десь, унизу. Яке все чудне було менї вночі! Нїхто тому й віри не пойме. Чи не Пан ото сидїв на дереві й пильнував що то я робитиму? І то його живіт був одкритий, і то він так скоцюрбив ся, що, здавало ся, пив, сидючи, з свого таки живота? Та все те коїв він, аби тільки нищечком доглядати мене й не спускати з очей. І все дерево тремтїло від його потайного сміху, коли він помічав, що всї мої думки бігли разом зо мною. Все в лїсї ворушило ся, звірина нюхала, птаство кликало одне одного, їхнїми гаслами повне було повітре. Зявили ся майові кузки; їхне гудїннє мішало ся з шарудїннєм вночішнїх метеликів; мов би шептало ся щось там, тут, усюди в лїсї. Було що слухати! Я не спав три ночи, я думав про Дідерика й Ізелїну.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

От побачиш, гадав я, вони прийдуть. І Ізелїна заманить Дідерика під дерево й скаже йому:

Постій-но отут, Дідерику, та наглядай, стережи Ізелїну; я попрошу, щоб сей ловець завязав менї ремінцї на нозї.

І сей ловець — то я, і вона се каже менї очима. І коли вона надходить, моє серце все чисто розуміє, і стукати перестає: воно тільки уперто тремтить усе. А вона голїсінька, тільки зверху напята злегенька, і я беру її рукою.

— Завяжи менї ремінець! — мовить вона, а сама аж горить на виду. І трохи згодом вона вже шепче менї під самим лицем, край уст моїх: — Ой нї, ти не завяжеш менї ремінця, любий мій, нї, ти не завяжеш... ти менї не завяжеш...

А сонце вже ховаєть ся в морі і от ізнов сходить воно, червоне, оновлене, мов би там унизу бувши напило ся вина. І в повітрі все шепче.

Пробігла година і вона каже менї край самісїньких уст:

— Тепер я покину тебе.

І, йдучи собі, вона киває менї головою, а вид ще горить, обличче їй лагідне й радо-веселе. І вона ще раз оглядаєть ся до мене й киває.

А тут Дідерик йде з під дерева й питає:

— Ізелїно, а що ти робила? Я бачив.

Й вона йому каже:

— Дідерику, що ж ти бачив? Я нїчого не робила.

— Та нї ж бо, Ізелїно, що ти робила — я бачив, — мовить він ще раз. — Я бачив, Ізелїно.

Тодї розлїг ся по лїсї її сміх, голосний та веселий, і іде вона вкупі з Дідериком далї, радісна й грішна з голови аж до пят. А куди вона йде? До першого-лїпшого нового друга, у лїс, до якогось ловця.

Було вже опівночи. Езоп одвязав ся й полював сам собі. Я чув, як він гавкає в горах і коли на сам кінець він вернув ся, то була вже друга година. Зявила ся чередничка, вона плела панчоху і наспівувала й дивила ся навкруги. А де ж її череда? І чого вона прийшла в лїс опівночи? А так собі, узяла та й прийшла. Може наполохана, а може й зрадївши. Еге ж бо. Я подумав: вона чула, як гавкав Езоп і знала, що я в лїсї.

Як вона надійшла, я підвів ся, стояв і дивив ся на неї, яка ж вона тоненька та молоденька. І Езоп підвів ся, і він дивив ся на дївчину.

— Звідкіля се ти? — спитав я.

— З млина, — одказала.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але чого їй там бути вночи — у млині?

— І як се ти не боїш ся так пізно ходити в лїс, — зауважив я,— аже ж ти така ще кволенька та молоденька?

Вона засміяла ся й сказала:

— Я не така й молода, — менї девятнадцять лїт.

Але дївчинї не могло бути девятнадцяти років, я певен, що вона прибільшила на два роки, а було їй тільки сїмнадцять. Та чого ж то кортить їй бути старійшою?

— Сїдай, — мовив я, та скажи менї, як тебе звуть.

І вона сїла, соромлячись, поруч зо мною й сказала, що звуть її Генрієта.

Я спитав: — Чи є в тебе коханий, Генрієто, і чи він тебе коли обнїмав?

— Еге, — одповіла вона й засміяла ся, знїяковівши.

— Скільки вже разів?

Вона не каже.

— Скільки разів? — ще раз питаюсь.

— Двічі, — тихенько одказала вона.

Я пригорнув її до себе й питаю:

— А як він робив? Отак-о!

— Еге, — шептала вона, тремтючи.

І от вже четверта година.

IX.

Я мав з Едвардою розмову:

— Швидко йтиме дощ, — сказав я.

— Яка година? — спитала вона.

Я глянув на сонце й відповів:

— Добіраєть ся до пятої.

Вона спитала:

— І ото ви так добре вгадуєте по сонцю?

— Еге, — відповів я, — я вмію постерігати се по сонцю.

Мовчимо.

— Ну, а коли ви не бачите сонця, то тодї як знаєте час?

— Тодї я постерігаю по всьому иньшому: по прибою моря й відбою, по траві, що стелеть ся в певний час, по співу птаства, яке разпо-раз не однаково буває; яка пташина тільки ще береть ся співати, а яка й замовкає вже. А то ще я вгадую час по квітках, що стуляють ся над вечір, по листу, що стає або ясно-зелений, або темно-зелений робить ся; опріч того, я просто се почуваю.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Он воно як, — сказала вона.

Я сподівав ся на дощ і, жаліючи Едварду, не мав охоти довше затримувати її в дорозі; я взяв ся за картуз... Коли се вона спинила мене ще одним запитаннем, і я зостав ся. Вона аж зайняла ся й спитала мене, чого саме я тут живу, чого хожу полювати, чого те, а чого се. Я стріляв тільки те, що потрібне менї на харч, я давав Езопови спочити. Вона почервонїла й не знала, що їй робити.

Видко було, що хтось говорив про мене, а вона чула; казала вона не своє. І от вона зворушила мене, здала ся менї такою самотною. І згадав я, що Едварда сирота: її худенька рука надавала їй вигляду занедбаної. Так менї здавало ся.

А так, я не на те стріляв, щоб убивати, а стріляв аби було чим жити. На день менї доволї було одного тетері — і двох я не вбивав, а другого стріляв аж на другий день. Нащо менї було вбивати їх кілька? Я жив у лїсї, я сином був лїсу; з першого дня червня забороняло ся вбивати ще й куропаток та зайпїв, то я вже не мав що стріляти; і чудово, тодї я брав ся ловити рибу й жив самою рибою. От я візьму в її батька човна і виїздитиму на море. Що не кажіть, а з мене охотник не на те тільки, щоб стріляти, а й на те, щоб жити в лїсї. Там менї було добре. Ївши я лежав на землї, а не стремів на стільчику; я не перекидав там шклянок. У лїсї я робив усе, що було заманеть ся менї. Вільно було менї лягати навзнак й заплющувати очі, як тільки візьме охота; і говорити я міг чисто все. Нераз кортить отак сказати щось, голосно балакати, і слова розлягають ся по лїсї, немов би само серце гомонить...

Коли я спитав її, чи се їй зрозуміле, вона відповіла — еге.

І все говорив та й говорив, бо її очі дивили ся на мене.

— Коли б ви тільки знали, якого я надивлюсь отут! — казав я. Зимою йдеш собі і бачиш на снїгу куропатчин слїд. А раптом слїд зникає, птиця зняла ся. Та я вмію вистежити по відбитку крил, в який бік полинула дичина, і швидко знахожу її. Раз-у-раз найдеть ся щось свіженьке для мене. От в осени часто доводить ся бачити, як падають зорі. А що, як часом — думаю я в своїй самотинї — се світ якийсь здрігнув ся і геть в тріски розлетів ся просто на моїх очах? І менї, менї пощастило побачити на своїм віку зоряний дощ. А коли вже настане лїто, то мало не на кожнім листочку сидить якась манюня тварина, і я помічав, що багато їх є безкрилих, вони нїкуди не зугарні піти, а мусять жити й пропасти на тім маленькім листочку, де побачили світ. Он воно як! Часом побачиш синю муху. Про все се, бачите, так мало доводить ся чути, що не знаю, чи зрозуміти вам?

— Нї, нї, я вас розумію.

— Та-аке-то. А то часом дивиш ся на траву, а може трава й собі

Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дивить ся на тебе, хто його зна? я дивлю ся на якусь там нарізну травинку; вона, може, трошки тремтить і менї здаєть ся, що тут щось таке є; я собі думаю: а от стоїть травичка й тремтить! Глянеш на сосну, і там може десь візьметь ся якась така гілочка, що приверне надовго і до себе твою думку. А иншим разом здибаєш у горах і людей, трапляєть ся й так.

Я поглянув на неї. Вона стояла, згорбила ся й слухала. І не впізнав я її. Так вона припала вухом до слів моїх, що зовсім забула про себе; лице їй стало якесь таке противне, нерозумне, губа дуже одвисла.

— Та-ак, — сказала вона, випростуючись.

Став дощ накрапати.

— Дощ, — кажу я.

— А справдї, гляньте но, дощ, — мовила й вона і зараз же пішла собі.

Я не мав охоти проводити її до дому, вона сама помандрувала своєю дорогою, я швиденько подав ся до халупи. Минуло кілька хвилин і пішов великий дощ. Коли се я чую, хтось біжить позад мене, стою й бачу Едварду. Вона так бігла, що аж пашіла на виду, і всміхала ся.

— А я й забула про се, — каже вона засапавшись: про ту мандрівку на сушню риби. Доктор приїде завтра, то чи ви матимете час?

— Завтра? Добре. Так, я матиму час.

— Я й забула про се, — ще раз сказала вона і всміхнула ся.

І як пішла вона, то я звернув увагу на її тоненькі, хороші ноги; вони високо замокли. Черевики на їй були стоптані.

X.

Я добре памятаю один день. То день був такий, коли настало для мене лїто. Сонце вже почало світити і вночи і висушувало до ранку мокру землю; по останньому дощі повітрє стало мяке та свіже.

Йшло ся вже до вечора, коли я прибув на пристань. Вода була тодї спокійнїсїнька; сміх і говірка долїтали до нас з острова, де мужчини й дївчата порали ся з рибою. Весело та любо було того вечора.

А хіба ж, скажіть, не весело було? Ми взяли з собою кошики з їжою та з вином; нас була чимала компанїя, що посїдала на два човни і молоді женщини були в ясних сукнях. І який же я був радий! я наспівував.

Сидючи в човнї, я думав про те, де набрало ся сїєї молоди. Були там дочки парафіяльного фогта й повітового лїкаря, двоє гувернанток, панї з церковного двору; я не бачив їх до сеї пори, вони були менї чужі, а проте так приймали мене, наче познайомили ся ми бозна коли.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я дав трохи маху. Я одвик мати діло з людьми і часто-густо казав „ти“ молодим женщинам; та за се на мене не гнівали ся, все пробачали. Якось у мене вирвало ся „люба“ чи то пак „моя люба“; та й се менї пробачили і вдали, що я й не казав такого.

Д-їй Мак, як і звичайно, був у сорочці з некрахмаленим передом та з самоцвітовою застїжкою на нїй. По всьому було видко, що він в добрім гуморі, тимто він і кричав до товариства на другім човні:

— Глядїть же кошиків з пляшками, гей ви, божевільні! Докторе, ви відповідальний за пляшки.

— Гаразд, — каже на се доктор. І тільки двоє сих вигуків від човна до другого святково й весело бренїли менї на морі.

На Едвардї була вчорашня сукня, так наче не було в неї якої иншої, або ж не мала вона охоти вбірати ся в иншу. Та й черевики на нїй були ті самі. Менї так щось здавало ся, нїби руки в неї не дуже чисті; але на голові в Едварди був новісінький брилик з пером. Свою перелицьовану кохточку Едварда взяла з собою, щоб сидїти на нїй.

Щоб уволити бажаннє д-їя Мака, я випалив з рушницї, як причалювали до берега, двічи випалив з обох стволів; тодї закричали всї „славно“. Ми блукали по острову; ті, що сушили рибу вклоняли ся нам, і д-їй Мак балакав зо своїми робітниками. Знайшли ми гусячу травичку й лютик, яких понастромляли собі в петельки, а хто, то й дзвоників нарвав.

І сила морських птахів гиготало й верещало в повітрі та на голім після одбою березї.

Ми посїдали на левадї, де росло кілька кривих берез з білою корою, роспакували кошики, а д-їй Мак повитягав звідтїля пляшки. Ясні сукнї, очі як блакить, брязкіт шклянок, море, білі вітрила. Ми трохи заспівали.

І на виду всї ожили.

Минає година, мої думки вщерть повні радости; навіть дрібязок усякий впливає на мене; вуалетка тріпочеть ся на брилику, коси роспускають ся, двоє очей заплющують ся під час сміху, і все отсе зворушує мене. Ой, той день, той день!

— Я чула, що в вас маленька гарнїсїнька хатина, пане лейтенанте?

— Еге, кубелечко. Господи, яке воно менї миле! Заходьте отак колись до мене, панно; се тільки одна така незвичайна халупчина. А за халупчиною величезний лїс.

Друга надходить до мене й так привітливо каже:

— Ви перше нїколи не бували отут, на півночи?

— Нї, — відповідаю я. — Але я вже знаю все, шановна панї. Вночи стою я віч-у віч з горами, землею й сонцем. А в тім, я не хочу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

силкувати ся строїти з себе красномовного. Роскіш, а не лїто отут у вас! Воно розвиваєть ся вночи, коли всї сплять, а ранком — дивиш ся, а воно вже й є. Я поглядав з свого вікна і сам отсе все бачив. У мене двоє невеличких віконець.

Наближаєть ся третя. В неї чудовий голос і маленькі руки. Якіж вони всї звабливі! Третя каже:

— Нумо міняти ся квітками? На щастє.

— Гаразд, — сказав я і подав руку: — поміняймо ся квітками; спасибі вам. Ви така гарна; у вас чарівничий голос, я все його слухав.

— А вона відхиляє руку з дзвониками і каже ясно й просто:

— Що се вам таке? Я зовсїм не до вас удавала ся.

Вона не до мене вдавала ся! Аж болїло менї від того, що дав я такого маху; взяла охота йти назад додому, пріч звідсїля, в свою хатину, де гомонить до мене тільки вітер. — Вибачте, — кажу я — і пробачте менї. Жіноцтво переморгуєть ся та йде собі, щоб не завдавати менї жалю.

Коли се хтось швидко надійшов до нас; усї бачили, хто то такий; то була Едварда. Вона підійшла просто до мене, вона щось таке каже, кидаєть ся менї на шию, щільно обнїмає її руками й кілька разів цїлує мене в губи. Вона що разу щось там говорить, та я нїчого не чую. Я не второпав нїчого зразу, серце менї завмерло, в менї горів тільки погляд її палкий. Коли вже вона пустила мене з рук, її маленькі груди, видко було, як зводили ся, то знов спускали ся. Вона ще й досї стояла там, така смугляста з вигляду, висока та струнка, з блескучими очима і геть про все забувши. Всї не одривали від неї очей. Се вже вдруге зачарували мене її чорні брови, що так високо брали ся на лобі шнурочком.

Але ж, Господи, мене поцїлували привселюдно.

— Що се таке, йомфру Едвардо? — спитав я й чую, як бє в менї кров, я чую її стукіт, так наче з глибини горла, і се не дає менї допуття й слова сказати.

— А так собі, — відказує вона. Се через те тільки, що так менї заманyло ся. Се нїчого.

Я скидаю шапку й машинально приглажую назад волоссє, все стою та дивлю ся на неї. Та невже ж се нїчого не показує? думав я.

Коли се чути голос д-їя Мака з другого кутка острова. Він щось там говорить, ми нїяк не второпаємо, чого йому треба; а я радїю, думаючи про те, що д-їй Мак нїчого не бачив, нїчого не знає. І як же було хороше, що він саме тодї був по другий бік острова! Я задовольнений надхожу до товариства й сміючись кажу, силкую ся яко мога бути байдужим:

— Дозвольте менї перепросити всїх вас за мою непристойну по-

Generated on 2015-07-05 14:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ведїнку отсе зараз. Я сам сердитий на себе. Я скористав ся хвилиною, коли йомфру Едварда хотїла поміняти ся зо мною квіткою, образив її. Перепрошаю її і вас. Будьте на моїм місцї: я живу самотою, не звик до жіноцтва; а до того всього — я ще напив ся сьогодня вина, а до вина я також не звик. Будьте до мене добрі.

Я засміяв ся, силкуючись показати, що менї байдужісїнько до всїх отсих дурниць, аби примусити товариство швидче забути се все; але там, у серединї я ставив ся до сього серйозно. Мої слова анї трошки не зачепили Едварду, вона й не думала таїти ся, збувати нїяковість, нароблену її пустотним учинком; навпаки, вона сїла поруч зо мною і ввесь час дивила ся на мене. Часами вона озивала ся до мене. А як згодом заходили ся ми бавити ся в молодого й молоду, Едварда вголос сказала:

— Я собі беру лейтенанта Гляна. Я не маю охоти нї за ким иншим упадати.

— А хай йому біс, та мовчіть уже ви! — зашепотїв я й тупнув ногою.

Здивованнє пробігло в неї по виду, вона зморщила нїби від болю носа й нїяково всміхнула ся. Я вкрай був збентежений, я не мав сили встояти перед сиротливим її поглядом і сею тоненькою якоюсь такою самотною постатю. Відразу мене взяла любов до неї і її довгі худенькі руки я пригорнув до своїх.

— Другим разом! — сказав я. Не зараз. Ми можемо завтра зійти ся.

XI.

Вночи я чув, як Езоп устав з свого кутка й заходив ся гарчати. Чув я се крізь сон; саме тодї снило ся менї полюванне, то от як раз се гарчанне підходило до мого сна і я не прокинув ся. Коли о шостій годинї вдосвіта я вийшов з хати, то вгледїв на траві слїд двох ніг людини; хтось такий тут був, надійшов спершу до одного вікна, тодї до другого. Слїд зникав нижче на дорозї.

Вона йшла менї назустріч червоновида і вся з лиця аж сяла.

— Ви ждали? — спитала вона. — Я бояла ся, щоб часом не довело ся вам дожидати.

Я не ждав, вона була на дорозї перше за мене.

— Чи ви добре виспали ся? — сказав я. Я не знав, щоб їй такого сказати.

— Нї, зовсїм нї, я не спала, — відповіла вона. І далї росказала, що й не лягала сеї ночи спати, а все сидїла на стільчику, заплющивши очі. Вона навіть ходила з хати в проходку.

— А хтось був під моєю хатиною вночи? — зауважив я: — я бачив ранком слїди на траві.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона почервонїла, як мак, взяла мене за руку, там-таки на самій дорозї й не одповідає. Я дивлюсь на неї й питаю:

— А може то ви приходили?

— Еге, — озвала ся вона й притулила ся до мене: — то я приходила. Я не будила вас, я надійшла так нишком, як тільки можна було. Еге, то я приходила. Я була близенько до вас ще раз. Я вас люблю.

XII.

Кожного дня, кожного божого дня я бачив ся з нею. Сказати по правдї, менї приємно було бачити ся з нею; а так! моє серце ладне було вискочити. Тепер вже тому два годи минуло; я згадую про се тепер тодї тільки, як візьме охота, вся от ся пригода бавить і розважає мене. А що до двох зелених пташиних пірін, то я роскажу про їх небавом.

Сходились ми в багатьох місцях: під млином, на дорозї, ну-да, навіть у мене в хатинї; вона приходила, куди я їй казав. Здоров будь! гукала вона завжди перша, а я одказував: Здорова була!

— Ти сьогодня веселий, ти співаєш, — каже вона, і в очах їй искри горять.

— А так, я веселий, — відповідаю я.

— Он у тебе пляма отам на плечі, се пилом припало, а може се болото з дороги; мене кортить поцїлувати його. Все, що є на тобі, усе се робить мене нїжним до тебе, ти ж така менї принада. Я не спав цїлїсїньку нiч.

І тому була правда, бо вже не одну нiч пролежав я, не заплющуючи очей.

Ми йдемо дорогою плече-в-плече.

— А ну, скажи тепер, чи я повожу ся так, як тобі хочеть ся? — казала вона. — Може, я занадто балакуча? Нї? Але ж ти скажи свою думку. Часами я думаю, що нї в якім разї не може бути все отак добре...

— Що таке не може бути добре? — питаю я.

— А от се все наше. Нам не вік буде так хòроше. От ти не повіриш, що зараз мене наче пропасниця бє, аж мороз по-за шкурою йде, як тільки наближаю ся до тебе. Се все щастє робить.

— А так, відповідаю я: — і менї таке саме робить ся, і я ввесь дрiжу, як тільки тебе побачу. Нї, нам ще довго буде хóроше. А тепер я набю тебе трошки по спинї, хай буде теплїйше.

Вона неохоче пристає на се; я бю її трохи дужче, нїж треба, пустую; я смiюсь і питаю, чи краще стало.

— Ой, нї, будь ласка, не бий вже мене по спинї, — каже вона.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Таких собі трое слів! Як безнадійно забреніло для мене оте її: ні, будь ласка.

І от ми пішли далі дорогою. Чи не розгнівив я її справді своїми пустотами? спитав я сам себе й подумав: побачимо. Я сказав:

— А от що я згадав... Колись, як їздили на човнах, одна молода пані скинула з шиї білу шовкову хустку й завязала її мені. У вечері я сказав тій пані: Ви завтра дістанете назад вашу хустку, я перше оддам її випрати. Е ні, заперечує вона. віддайте мені хусточку зараз, я берегтиму її такою точнісінько, як була вона в вас. І вона таки взяла хустку. Через три роки зустрів ся я знову з сією молодою жінкою. А де хустка? спитав я. Хустку вона мала при собі. Вона лежала в неї, загорнена в папері, ще й досі не випрана, я сам бачив.

Едварда крадькома глянула на мене:

— Он як? То й що з того?

— А нічого. Більше нічого не було, — сказав я. — Але, як на мене, то се дуже гарно зроблено.

Мовчимо.

— А де тепер та пані?

— За кордоном.

І більше в нас про се мови не було. А коли вже вона намірила ся йти додому, то сказала:

— На добра ніч. Не думай ніколи про сю жінку. Не будеш? Я нікого не маю в думці, опріч тебе одного.

Я вірив їй, я бачив, вона думала те, що казала, а мені й нічого більш не треба, аби тільки вона думала про мене. Я пішов з нею.

— Спасибі тобі, Едвардо! — сказав я. І далі додав од щирого серця:

— Ти надто добра до мене, але я вдячен тобі, що вибрала мене. Бог заплатить тобі за се. Я не такий привабний, як багато хто инший, кого-б ти могла вибрати собі; але я увесь твій, безкраю твій, твій усею невмерущою душею моєю. Про що ти думаєш? У тебе он сльози на очах.

— То нічого, — озвала ся вона. — Так незвичайно було слухати, що Бог заплатить мені за се все. Ти так кажеш, наче... Ой, як же я люблю тебе!

Вона кинула ся мені на шию, просто посеред дороги, й щільно мене поцілувала.

Коли ж вона пішла собі, я звернув у бік і подав ся в глиб лісу, аби сховати ся, самому бути зо своєю радістю. Але я, занепокоєний, прожогом вернув ся назад на дорогу і подивив ся, чи не вглядів хто, як я пішов у ліс. Та нікого я не побачив.

Переклад *Л. Пахаревського.*

(Далі буде).

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЄВШАН.

Петро Карманський.

(З нагоди нової збірки творів [1]*).*

Виріс між нами, а такий нам духом чужий, немов прийшов до нас з далеких світів. Українець родом — а так мало в його поезії українського елемента, так віє з неї західна Европа; дихав воздухом українських пісень, а в зїльнику його не знайдете зеленого барвінку ані васильків, але самі пасіфльори, іріси, туї, кипариси, туберози. Так мало має поезія Карманського елемента українського, що навіть там, де він пише про бездольну Україну, навіть там не можна його назвати Українцем; духом він чужий, далекий від ґрунту народнього. Він „кинув царство слїз і по альпейських цвітках розвішував свої неуловимі сни". І можна поспитати його: чому пишеш про „царство тьми і неволї", коли ти любови своєї там не лишив ані серцем в ньому не був?

Видав отсе Карманський четверту збірку своїх творів. У вступі кидає рукавичку всїм ворогам своїм та ворогам чистої штуки, а навіть — цїлій суспільности. „О, суспільности, зі щирого серця і дуже горджу тобою", пише поет словами позиченими у Мультатулї". Я полишу се колюче передне слово, я хочу покусити ся на характеризованє деяких черт у фізіономії Карманського, як поета.

Виступив в роцї 1899, коли розпочав в „Руслані" друкувати свій нарис, переплїтаний стихами „З теки самоубійця". Слабим голосом, що виходив зі слабої груди взяв ся поет співати ще раз про Вертера. Але поза схопленем зверхних прикмет вертеризму, не дав правдивої траґедиї душі людської, яка мусить скінчити самовбійством. Герой Карманського говорить: „Моє житє — се житє ґетового Вертера; його путь, то моя путь. Що не сотворене до житя, на гине — тож гину". Він постановив грати ролю тих героїв, яких вистудіював з Ґете, Шатобріяна, та Вольнея, і тому траґедія виходить на позу. Коли Вертер рішив ся був вмерти, не божеволїв зі страху, не мав галлюцінацій; він був на стільки спокійний у душі, що міг любувати ся піснями Осіяна. А герой Карманського пише перед смертю: „В очах темніє то яснїє; якісь дивоглядні краски вібрують; якісь страшні образи виринають з тих красок. Познишев Толстого, Разкольнїков Достоєвського; якісь титани, страшні, могучі Кикльопи, — всї валять ся на мене, всї грізно кидають ся, рвуть моє тїло на шматки, пють мою кров.. Душно менї, я знеможений, — кров дзюр-

[1]) Петро Карманський: „Пливем по морі тьми"... Львів 1909., ст. 139, 16⁰.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чить із всїх суставів. Боже! Я хочу жити!! Pater, si vis, transfer callicem illum a me"! Тут бачимо: обмірковане і брак правди в почуваннях, накопичене всяких страшних подробиць, а з тим всїм лишаєть ся несмак.

Як в першому творі, так і в дальших поезіях, що наступили по нїм, автор не умів заховати естетичної міри в уживаню всяких пекольних заклять, страхів та в ультрапесімізмі. І „критика" звернула на се увагу, а „загал", який віднїс ся симпатично до молодого поета, побоював ся, щоб він „не змарнував ся". Деяка перерва в творчости, хоч нецїлковита, вплинула добре: до гарної зверхної форми творів прийшов більше зрівноважений зміст, більший спокій. І коли по поворотї з Риму поет видав збірку „Ой люлї, смутку", виявив у нїй свою духову фізіономію в таких нових, а симпатичних, в викінчену форму убраних тонах, що годї було не повитати в нїм одного з більших репрезентантів нової, української поезії.

„Ой люлї, люлї, причинний смутку:
Втомив ся легіт, вільшина спить,
На небі меркнуть сріблясті зорі
Снують ся тїни... Цить, смутку, цить"!

Тут сум, задума поета над власним горем змальовані такими сьвіжими красками, така щирість, природність тону! Як ту кожда стрічка насичена самим поетом, як вона полонить душу читача!

Потім, Карманський видав трету збірку і четверту. Але вже „Блудні огнї" нїчого нового не принесли крім декількох мужицьких мотивів та віршів з нагоди голодівки українських студентів. Та власне ті вірші показали, як мало поет уміє орієнтувати ся серед чужих настроїв, входити і розуміти другого, в яку фалшиву струну ударяє тодї, коли хоче достроїти ся до загального настрою. А збірка „Пливем по морі тьми", се вже щось несподіване. Гарно виковані ті строфи Карманського, такі вірші зуміє писати лиш артист, віртуоз форми. І коли прочитаєте кілька з них, будете чути вдоволене, а рими дібрані нестити муть ваш слух. Але до кінця прочитати книжку зможе лиш той, хто має написати рецензію, або хто не буде чути утоми. Тут вертають мотиви не лиш з давнїйших збірок, але й нові повторюють ся по кілька разів. І тому сїрість, монотонїя...

Очевидна річ, що перша причина лежатиме в нечисленности, в обмеженій сфері мотивів, а дальше в самій натурі поета. Увійдемо в його творчість і побачимо, як тут не має вільного простору, ширини, якоїсь дальшої перспективи. Лиш в певному віддаленню, відчуженю від житя уміє поет заховати себе, свою індівідуальність; і лиш тодї, коли про себе говорить, коли заглублюєть ся в свою душу. Через те його поезія не

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

має так сказать — ширшого ґрунту, лишаєть ся випливом лиш індівідуальних переживань, смутків. І коли пробує вийти поза ту сферу, коли торкне иньші, чужі собі струни, не уміє влити у строфи житя, а дастъ реторику. Треба се сказати головно до патріотичної лїрики Карманського.

„Чи знаєте ви край, де вічна тьма неволї
Вергла на скорбний люд полуду слїпоти?
Де з мілїонів хат глядить опир недолї
І бє тривожний зойк: Куди і як іти?
Чи знаєте ви сей, забутий світом край"?

Заголовок до сего вірша взяв поет з Ґете: Kennst du das Land... Хоч би се одно показує, що не в любови, а в холодї серця початий сей вірш. Крім того, поет добирає високого тону, великих слів Герой його „Над морем" росте в своїх стражданнях за Україну, за упідлене народу, росте, як Конрад в великій імпровізації Міцкевича, коли визиває Бога. Але чуємо, що той герой не може повести народу, що може лиш пильнувати його Пенатів, бути сторожем гробів, шукати житє в руїнах. Він лиш на самотї, сам з собою такий сильний, приманчивий, поетичний. Тиртеєм не міг би він бути. Поміж людьми загубив-би ся, затратив-би свою індівідуальність.

Поет має альтруістичні пориви, коли хоче жертвувати себе за всїх, але жертва його безплодна була-би, бо чуємо, що він не може любити людий, не може зійти до них. Силою своєї природи він призначений на те, щоб лиш глубини с в о є ї душі показував, лиш сам в собі поглубляв ся. І через те, що поет жиє сам в собі, внутрішнїм житєм, мусить бути мало у його поезії вражінь зовнїшного світа, так мало житя, того широкого, чарівного житя. Навіть там, де описує поет природу, не має в нїй свіжости, сочистости, якогось заокругленя та повноти: скелї будуть саркофаґами, пишні туї в садах урнами. Ся мертвеччина, висхнене душі, що реаґує н а к о ж д и й прояв житя спроводила ті повторуваня у поета, спровадила в його творчости с т а ґ н а ц і ю. „Душа моя вмерла, як цьвіт пасіфльори",—зродив ся страх перед сонцем і людьми,—і абстракційність. Не знайдете тут насиченя житєм, зойку раненої душі і екстаз любовного шалу, проявів ненависти і дикого, пяного щастя. Настрій все той самий: поважний, понурий, в якому й любов стає саркофаґом—настрій, в якому поет пише:

„Коли погляну на роскішні чари
І бачу повінь райської принади,
Питаю Бога, чом не впадуть хмари
Й чому сей залив в землю не западе".

І маємо по тім всїм вражінє якоїсь підземної катакомби, позбавле-

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ної ясних промінів сонця, вражінє понурої ниші, де покутує за гріхи світа душа покутника, і виводить свої жалі...

Тут входимо вже в настрій поета, й о г о с в і т. В якомусь відлюдю збудував він собі той світ. Тут йому добре. Сюди не доходить гамір світа, не видять очи мамони, не тиснуть так душі „пута плоти“. Спомини з світа, згадки про коханє, про пестливі слова не мають для него чару; будують лиш в серці „храм страждання“ та „гріб нездійснених надій“. У світогляд поета починають входить елєменти аскетичні, проповідь нїрвани, марности всього:

„Цїлу безмежну землю вкрили
Самі пусті, сумні могили
І лїс хрестів.
Зівялих старців, молодь, дїти,
Нужденну чернь, суспільні квіти
Князїв, царів —
Усїх проковтне челюсть гробу.
І жар жажди
І лють вражди,
Братерський бій, ненавість, злобу —
Усьо зрівна
Оден курган;
Усьо мана,
Туман, туман“...

І сподїється ся поет, що з того кладовища, з пороху і руїн збудять ся ідеї, які там присипані віками, що з них сплине ласка божа, яка очистить душу, з грудий викличе замість зойку тиху молитву і поставить підвалини під новий храм...

„Пішов-бим в темні гіпоґеї,
Між мавзолеї думки й чину,
Вникав-би в тайни домовини,
Будив-би приспані ідеї.
На фризах древнїх храмозводів
Читав-би Божі правосуди
І обливав-би наші блуди
У похибках мертвих народів...
В глибокій западнї містерій
Ловив-би духом Боже слово
І на підвалинах любови
Здвигнув-би храм нових крітерій.
І після довгих днїв зневіри
Зложив-би до молитви руки
І заглушив-би плач розпуки
У задушевнім гимнї віри.
По довгих, чорних днях зневіри“...

В тих настроях вибиває ся як найяркійше індівідуальність поета, його природний, своєрідний тон. Але починаєть ся момент, коли поет починає вдаряти у фалшиву струну, де стає нещирим, де „монотонна, скорбна дума“ починає разить вухо. Поет страждає, дуже страждає і ми спочуваємо йому, о скільки його страждання є еґоістичне. Смуток є безперечно одна з найкращих форм, в яких виявляєть ся дух творчий. Але коли творець скаже: писатиму скорбну думу, бо сказав По чи Рескін, що смуток найвеличнїйше чувсто, то не буде він творцем, а ремісником. І Карманський тому ударив у фалшиву сторону, бо сказав собі: „Все пусте — святий лиш людський біль“; співатиму і страждатиму, бо б і л ь — с е о к р а с а! І з хвилею, коли він виробив собі такі формули, перестаємо вірити в поважний, святочний настрій, в страждане, в котрому бракує при-

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

родности, а є діялєктика, холод. І сила слів поета не вражає нас, коли читаємо:

„Я велит муки! Всїм поетам
І всїм шаленим самовбійцям
Я взяв їх скарб чутя й спокою.
Усїх катів і кровопійцїв —
Самих чортів колись напою
Кервою серця... Я могучий
Незмірним больом. Зойк болючий
Моїх страждань розрушить пекло
І скрізь настане рай — без краю"...

Поет надсмутку пішов одначе, ще далї. За цїль своїх напоєних сльозами пісень поставив відкритє „усїх сует бутя". Се вже не аскетична нота, яку ми висше пізнали, се змаганє дати поезії своїй глубокий підклад метафізичний. Знайшов Шопенгауера, як найбільше підхожого під свій настрій. І знов ударив у фалшивий тон. Причина того така, що поет зле зрозумів, а радше взяв лиш поверховно песімізм Шопенгауера. Таким чином дійшов Карманський до мізантропії, до того, що сказав:

„Обмерз менї весь світ, житє і люди".

І те схопленє, як бачимо, лиш зверхної сторони системи чужого фільософа, прищіпленє та систематичне переводженє її як доґми у своїй творчости знов дало дісонанс. Чи міг сказати про себе Шопенгауер, як Карманський, що „в серцї сумерк, попіл, рінь і зломи", коли проповідував нїрвану? Чи не знаходив він радше розради в тих своїх думках, чи не замаєне було радше його сердце цвітами щастя, коли підносив ся до зрозуміня вічних тайн бутя? Вистане прочитати його „Selbstgespräche", аби переконати ся, що проповідь нїрвани, запереченє житевої волї, не значить ще пустки серця, висхненя душі, як у нашого поета.

Не можна менї говорити проти смутку, страждання, які вертають раз у раз у Карманського та викликують монотонію; не можна накидувати мотивів иньших, анї осуджувати поетови, — але де вигасла любов в серцї („любов — се мрія божевільних" каже поет), де вселила ся ненависть до чоловіка, там смуток, розпука, зневіра, хочби були убранї в найкращі форми, не знайдуть відгомону в наших серцях, там мова буде мертва!

Поет однакож має свідомість того всього, з чого, я висше поробив йому закиди:

„Гіркий я став, брати, нещирий і жостокий,
Лице порив леміш досади і терпінь;
Іду посеред вас, похмурий одинокий,
Як серед піль хитка, тремтюча тїнь.
Не ждїть від мене слів, навіяних чувствами
Високої душі й весняного тепла!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

За довго вже мій дух кормив ся слїзоньками:
І жар пекучих ран спалив його до тла".

Має поет свідомость, розуміє свою самотність та відчужність: і в таких хвилях свідомости починаєть ся його глубоко траґічна сповідь перед нами. Починаємо пізнавати душу, в якій вигас огонь, віра в давні крітерії, а нових ще не збудував поет. Признаючись до страшної порожні в душі, прирівнує себе до святині без жерця, то знов до святинї, без бога. Поет шукає для душі „нових богів" — і не знаходить, пристани спокійної, де-бе душа могла знайти покріпленє сил та підойму — не має. Скрізь зломи, попіл, руїни, руїни...

„Стою в руїнах, як стара святиня,
З якої взяли ясний образ бога:
Злягла на мене смута і знемога,
Кругом так темно і така пустиня!..
І сам не знаю, де менї шукати
Кутка, де можнаб виплакати горе;
Бою ся сонця і людий і хати, —
А плуг одчаю в серцї оре, оре..."

Поет починає оправдувати ся:

„О, не гудїть мене, що я співав зневіри,
Що від моїх пісень заносить плїснь гробів.
Не ремствуйте, брати, що я з моєї лїри
Умію викликать лиш тихий плач рабів.
Я син часу; дитя всїх ваших смутків, болїв,
Всїх ваших скорбних дій і всїх нових недуг;
В моїй душі лежить гнїздо всїх ваших молїв:
Безсильних поривань і слїз і вічних туг.
Я чую се, брати, і каюсь до загину,
Що дав ся все нести струям безплодних мрій;
І плачу, що мої лїта пішли без чину,
В дожиданю, коли озветь ся клич: На бій!
Нї, не гудїть мене, не ремствуйте на мене:
Вкажіть моїй душі новий, яснїйший путь.
Кругом безмежна ніч і серце поранене
Привалює одчай..."

Тут кінчить ся оправданнє, йдуть слова: ударте ся в груди! Знак, що поет, скидаючи вину на духа часу, на суспільність, і оправдуючись, має на увазї лиш близьких собі, з якими його лучить однакова доля. А одначе є місце в висше зацитованім уривку, де кає ся поет свого ідеалїзму, мрій, які може й ставили його понад тверезу, брутально-тверезу суспільність. Тут хитка позиція, бо є спроневірене самому собі.

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Або вірить поет сам в себе і йде в розріз з суспільностю (передне слово і цикль „В ярмі“), — і тоді не можна писати анонсу на свою збірку по купецьки, або уважає себе за її сина і йде шукати потіхи у неї... Або — або! одного і другого не має!!

Головні хиби лїрики Карманського мають своє жерело в тім, що за багато в ній міркуваня, а мало тої вічно свіжої струї, яка чинить кожного лїрика новим у кождому творі. „Вы слишкомъ много разсуждаете“ — як каже Ѳома Гордѣевъ. Правдивий лїрик не може знати, яке почуваня обхоплять його душу завтра, як він себе почуватиме серед даних обставин і настроїв, яке лице виявить у своїх завтрішніх творах. Він пише про те, що тепер, в даний момент говорить його душа. А у Карманського завважимо, що він говорить про будучність:

„Прийму на себе хрест недолї — І хоч нераз упюсь судьбою —
І не піду на прю з судьбою; Не стану дорікати долї...“

Форма futuri... І виходить так, що в моментах, коли найбільші страсти обхоплюють чоловіка, поет думає про те, яку прийме в даному случаю позу!.. Найбільше разить се в любовних лїриках.

І так — в останнїй збірцї застій. — Але оцїнюючи всю дотеперішню творість Карманського, треба признати, що в нїй були світлі моменти: моменти, де поет творив. І з тими хибами, які я показав треба признати в нїм поета, що переростає цїлу фалянґу сучасних українских поетів.

І „упавший ангел“, — як себе зве поет, — Абадонна, має в собі щось з лиця бога, щось, що нагадує його ясність. Се іскра божа, що метеором впала на землю: в летї своїм той метеор вигладив ся, як вигладжують ся під рукою мистця дикі зломи каменя, але остуденів заразом, і лиш в серединї тлїють ще пристрасти, не без туги за первістним, тихим істнованнєм... Чорний, замкнений в собі, студений і відтручуючий... Блудний метеор, що блукає огнем серед темної ночи. Він ненавидить сонце.

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Острів Пінґвінів [1].

Метаморфоза Пінґвінів.

Коли про охрещеннє Пінґвінів стало відомо в Раю, воно не викликало тут ні радости, ні печали, а тільки надзвичайне здивованнє. Господь скликав духовних і вчених на зібраннє і спитав їх, чи думають вони, що се охрещеннє має силу.

— Воно не важне, — сказав святий Патрік.

— Чому ж воно не важне? — спитав святий Ґаль, що навернув Корнуельс і призначив святого Маеля до трудів апостольських.

— Таїнство хрещення, — відповів святий Патрік, — не важне, коло воно дано птахам, як і таїнство шлюбу не важне, коли воно дано евнухам.

Але святий Ґаль відповів:

— Яку анальоґію хочете ви встановити між хрещеннєм птахів і подружем евнухів? Такої анальоґії не може бути. Подруже се, смію сказати, таїнство умовне, евентуальне. Священик благословляє наперед акт; очевидно, що, коли акт не виконаний, благословеннє не має сили. Се ясно, як день. Я знав на землї, в містї Антрімі, багатого чоловіка, на ймення Садок, який жив з одною жінкою і зробив її матїрю девятьох дїтей. На склонї днїв своїх, уступивши моїм наганам, він згодив ся одружити ся з нею, і я благословив їх шлюб. На жаль старий вік Садока перешкодив йому довершити шлюб. Трошки згодом він втеряв весь свій маєток і Жермена (так звали сю жінку), не почуваючи себе в силї переносити злиднї, попрохала скасувати шлюб, який не істнував дїйсно. Папа приняв її проханнє, тому що воно було справедливе. Ось так що до подружа. Але хрещеннє даєть ся без обмежень і умов. Немає нїякого сумнїву: Пінґвінам дано се таїнство.

Покликаний висловити свою гадку, папа святий Дамасій сказав так:

— Щоби знати, чи хрещеннє має силу і наслїдки, себ то чи освячує, треба брати на увагу того, хто його дає, а не того, хто його приймає. В дїйности сила, що освячує се таїнство, повстає з внїшнього акту, яким во-

[1] Див. кн. V.

Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

но надано, без того, щоб той, кого хрестять, причиняв ся до власного освячення яким небудь своїм особистим актом; як би було инакше, не можна було б хрестити новонароджених. І не треба для хрещення виповняти яку небудь особливу умову, не треба бути в стані благодати; вистарчить мати намір виповнити те, що виповняє Церква і виконати належні форми. Ми не можемо сумнівати ся, що блаженний Маель вчинив се при таких умовинах. Значить, Пінґвіни охрещені.

Після довгих дебатів підвів ся старий Герм і промовив поволї так:

— Вихваляю Тебе, Господи, за те, що Ти породив Сафіру, мати мою, серед Твого народу в ті днї, коли благодать небесна освіжила землю через її Спасителя. І я вихваляю Тебе, Господи, що дав очам моїм бачити апостолів Твого Божественного Сина. І я говоритиму на сім славнім зібранню, бо ти хотїв, щоб правда вийшла з уст смиренних; отже кажу: перетвори сих Пінґвінів на людей. Се єдина гідна Твоєї справедливости й Твого милосердя постанова.

Багато богословів прохали слова; иньші самі почали говорити. Нїхто не слухав і всї хитали схвильовано своїми пальмовими гильками й вінцями.

Господь рухом своєї правицї заспокоїв свари своїх вибранців.

— Не будемо більше радити ся, — сказав він. — Думка, висловлена лагідним старцем Гермом, одна відповідає моїм вічним намірам. Сї птахи будуть перетворені в людей. Я передбачаю деякі перешкоди. Багато з сих людей завдадуть собі мук, яких вони не мали б лишаючись Пінґвінами. Розуміють ся, їх доля від сього перетворення буде далеко менш щаслива, анїж би була без сього охрещення й прилучення їх до Авраамової родини. Але треба, щоб моє предвидженнє не наступало на їх свобідну волю. Щоб не пошкодити людській свободї я начеб то не знаю того, що я знаю; я накидаю на очи свої прозоре для них покривало і в своїй слїпій прозорливости дозволяю здивувати себе тим, що я передбачав.

І зараз він покликав архангела Рафаїла:

— Иди, відшукай, — сказав він йому, — святого Маеля; повідом його про його помилку і скажи йому, щоби моїм іменем він перетворив сих Пінґвінів на людей.

Архангел, спустившись на острові Пінґвінів, знайшов святого, що спав в розколинї скелї, серед своїх нових учеників. Він поклав йому на плече руку і збудивши сказав нїжним голосом:

— Маелю, не лякай ся!

А святий, заслїплений блискучим світлом і упоєний чудовими пахощами, пізнав янгола Господня і схилив ся чолом до землї.

І янгол сказав далї:

— Маелю, знай свою помилку: маючи на думцї охрестити дїтей

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Адама, ти охрестив птахів; і ось через тебе Пінґвіни увійшли в Церкву Господню.

При сих словах старець остовпів.

А янгол сказав далі:

— Встань, Маель, і во имя всемогутнього Бога скажи сим птахам: „Станьте людьми!“

І поплакавши й помоливши, святий Маель, озброєний іменем всемогутнього Господа, сказав птахам:

— Станьте людьми!

Зараз же Пінґвіни перетворились. Чоло їх поширшало, голова округлилась як баня, як Ротонда св. Марії в Римі. Їх овальні очи розкрились ширше на вселенну; мясистий ніс покрив дві щілини ніздрів; дзьоб їх перемінив ся на рот, і з сього рота виходили слова; шия їх покоротшала й потовстїйшала; з їх крил зробились руки, з лап — ноги; неспокійна душа оселилась їм у грудях.

Проте лишилось їм кілька рис їх первісної природи. Вони могли роздивлятись на всї боки і похитуватись на своїх надто коротких ніжках; тїло їх лишилось вкрито ніжним пухом.

І Маель дякував Господеви, що він прилучив сих Пінґвінів до родини Авраама.

Але він журив ся, згадуючи, що швидко він покине сей острів, щоб ніколи більше не вертати ся на нього, і що без нього може загине віра Пінґвінів, як дуже молода і дуже ніжна ростина, коли про неї не дбають. І він задумав перенести їх острів на береги Арморики.

— Я не знаю намірів вічної Мудрости, — сказав він собі. — Але як Бог хоче, щоб сей острів був перевезений, хто може перешкодити сьому?

І святий сплів з свого ораря тонкий мотузок, сорок футів завдовшки. Він обвязав край сього мотузка навколо верхівя скелї, що стирчала серед піску на березї, і тримаючи в руцї другий кінець мотузка, він увійшов в камяні ночви.

Ночви плили морем і тягли на причалї острів Пінґвінів; по девяти днях плитя вони причалили щасливо разом з островом до берега Бретонії.

Давні часи.

Перші одежі.

Того дня святий Маель сидїв на березї океану на каменї, який знайшов гарячим. Він подумав, що його нагріло сонце, і подякував за се Творцеви світу, не відаючи, що Діявол що-йно там спочивав.

Апостол чекав івернських ченцїв, яким доручено було привезти матерій та шкір, щоб одїти населенне острова Альки.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Швидко він побачив ченця, на ймення Маґіс, що припливши до берега, ніс на спині скриню. Сей чернець славний був своєю святістю.

Підійшовши до святого він поставив скриню на землю і обтираючи чоло підшивкою свого рукава сказав:

— Ну, отче, ти справді хочеш одіти Пінґвінів?

— Се надзвичайно потрібно, сине мій, — відповів старий. — З того часу, як сі Пінґвіни прилучені до родини Авраамової, на них перейшло проклятє Єви, і вони знають, що вони голі, чого вони ранійше не помічали. І зараз як раз час одіти їх, бо вже зникає пушок, що ще лишав ся на них після метаморфози.

— Се так, — сказав Маґіс, — оглядаючи берег, на якім він побачив Пінґвінів, що ловили креветок, збирали мушлі, співали або спали; вони голі. Але, чи не думаєш ти, отче мій, що було б краще лишити їх голими? Для чого одягати їх? Як тільки вони почнуть носити вбраннє і будуть підлягати моральним законам, вони стануть від того надзвичайно гордими, лукавими й жорстокими.

— Та невже ж, сине мій, — зітхнув старий, — ти вважаєш таким лихим вплив морального закону, якого пильнують навіть поганці?

— Моральний закон, — відповів Маґіс, — обовязує людей, які — ті ж звіри, жити инакше, анїж звіри; се їм, розуміють ся, неприємно, але разом і лестить їм, і забезпечує. А позаяк вони горді, боязкі і жадібні до радощів, то з охотою скоряють ся сим примушенням, з яких вони черпають свою пиху і на яких вони будують і свою нинїшню безжурність, і надію на будуче щастє. Се прінціп кожної морали... Але не будемо ухиляти ся. Товариші мої виносять на сей острів матерії та шкіри. Поміркуй над сим, мій отче, поки ще є час! Одіти Пінґвінів — се річ дуже багата наслїдками. Тепер, коли Пінґвін бажає Пінґвінку, він добре знає, чого він хоче, і його жадання обмежені докладним знанням пожаданого предмету. Ось зараз там, на березї, дві або три пари Пінґвінів віддають ся коханню проти сонця. Поглянь, як се просто! Нїхто на се не звертає уваги і навіть самі вони не дуже то заняті сим. Але коли Пінґвінки будуть одїті, Пінґвін не могтиме добре зясувати собі, що власне вабить його до них. Його невиразні жадання вилють ся в рїжнородні мрії та ілюзії; зрештою, мій отче, він зазнає кохання і всїх його божевільних мук. А в той час Пінґвінки, опустивши очи і стиснуваши губи, матимуть такий вигляд, наче вони який скарб ховають під своїми накритями!.. Яка шкода!

„Лихо буде ще невелике, поки нарід грубий і бідний; але зачекай тисячу лїт і ти побачиш, яке страшне знаряддє даєш ти дочкам Альки. З твого дозволу я тобі можу дати про се представленнє ранійш. У мене в сїй скринї є кілька уборів. Візьмемо на ослїн одну з Пінґві-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нок, на яку Пінґвіни звертають так мало уваги, і одягнемо її як можна найкраще. Ось як раз одна проходить повз нас.

„Вона ні краща, ні гірша від инших; вона молода. На неї ніхто не дивить ся. Лїниво йде вона берегом, засунувши палець до носа і скрябаючи спину до колїн. Ти бачиш, отче мій, що в неї вузькі плечі, важкі груди, великий жовтий живіт, короткі ноги. Її вколїшка, з червоним відтїнком, кривлять ся при кожнім її русї, немов на кожнім суставі стирчить маленька малпоча голівка. Великі, жилаві ноги зачепляють ся за камінї чотирьма кривими пальцями, а товсті палюхи підняті в гору як голови двох, повних обережности, змій. Вся вона віддаєть ся ходї; всї її мязи працюють, і коли ми бачимо їх рух без накритя, вона видаєть ся нам машиною для руху, більше анїж машиною для кохання, хоч і те й друге їй очевидно властиво, і крім того вона має в собі багато иньших механїзмів. Отже, поважаний отче, ти побачиш зараз, що я з неї зроблю.

З сими словами, чернець Маґіс в три скоки здоганяє Пінґвінку, піднїмає її, тягне її в руках так, що волосє волочить ся, і кидає її налякану до ніг святого Маеля.

І в той час, як вона плаче і благає не робити їй лиха, він витягає з своєї скринї пару сандалій й наказує їй одїти їх.

— Ноги її, стягнуті вовняним шнуруваннєм, — каже він старому, — видаватимуть ся меншими. Підошви, два пальцї заввишки, подовжать елєґантно її ноги і вона стане величнїйша.

Завязуючи свої сандалії, Пінґвінка кинула цїкаво оком на відчинену скриню; бачучи, що там повно убрань і дорогоцїнностей, вона всміхала ся крізь сльози.

Чернець скрутив їй на потилицї волосє і надів на нього капелюх з квітками. Він надів їй на руки золоті обручки; потім поставивши її, поклав їй під грудями і на живіт широкий полотняний пояс, доводячи, що грудь через се стане величнїйша і що живіт від того буде меньший на користь стеген. Шпильками, які він витягав одну по одній з рота, він приладжував сей пояс.

— Можна стягнути ще більше, — зауважила Пінґвінка.

Стягнувши з великою стараністю й пильністю стан Пінґвінки, він надів на неї рожеву тунїку, що мягко вирисовувала лїнії фіґури.

— Чи добре вона спадає? — спитала Пінґвінка.

І зігнувши стан, схиливши голову на бік, обпершись підборідєм в плече, вона розглядала уважно фасон свого убрання.

Маґіс спитав її, чи не дуже довга на її думку сукня, але вона відповіла з певністю, що нї, що вона підійматиме її.

Зараз же відкинувши лївою рукою свою спідницю назад, вона її

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

притискає навкося вище колїн, пильнуючи, щоб трошки було видно закаблуки. Потім вона пішла маленькими кроками, похитуючи станом.

Вона не повертала голови; але йдучи повз струмочка, вона полюбовала ся собою куточком ока.

Пінґвін, що випадково зустрів її, зупинив ся здивований і повернувшись назад пішов за нею. Вона йшла вздовж берега, а Пінґвіни, що вертали ся з риболовнї, підходили до неї і подивившись на неї йшли їй у слїд. Ті, що лежали на піску, піднїмались і прилучались до инших.

Безперервно при її наближенню иньші Пінґвіни сходили по стежечкам гір, виходили з розколин скель, виринали з глибини води і натовп побільшував ся. І всї вони: люди дійшлого віку, з міцними руками й волосатими грудями; стрункі юнаки; старі, тїло яких вже все було в зморшках і позаростало білим пухом, і які волочили свої ноги тонші і сухійші, анїж їх милиці з яловця, тиснули один одного, задихаючись, пухкаючи і хрипло дихаючи. А вона йшла спокійно, наче б то нїчого не помічала.

— Ось дивись отче, — скрикнув Маґіс, — як всї вони йдуть, втопивши очи в округлі форми сеї молодої дївчини, тому тільки що вони закриті рожевою матерією. Я сам почуваю зараз непереможний потяг до сеї Пінґвінки. Менї здаєть ся, що обнявши її я триматиму в руках всю суть людських утїх. Се правда, що соромливість надає жінкам непереможну принадність. Схвильованнє моє так велике, що даремно пробував би я його укрити.

По сих словах піднявши високо свое вбраннє він кидаєть ся в натовп Пінґвінів, тисне їх, відштовхує, скидає їх, топче їх ногами, здоганяє Пінґвінку і зараз же зникає з нею в морськім ґротї.

Тодї Пінґвінам здалось, що раптом згасло сонце. А святий Маель зрозумів, що то Дїявол прибравши вигляд ченця Маґіса принїс убраннє дочцї Альки. Він був весь глибоко порушений і його душа засмутилась. Вертаючись тихою ходою до своєї оселї, він побачив малих Пінґвінок років шости-семи, з рівними грудями і вузькими стегнами, які зробили собі пояси з водоростїв і фукусів і ходили берегом, роздивляючись, чи не йдуть за ними мужчини.

Святий Маель був глибоко засмучений тим, що перші покрови, наділі на Пінґвінку пошкодили чистотї її, замість щоб служити їй. Все таки він не відмовив ся від свого наміру дати одїж населенню, сього баєчного острова. Скликавши всїх на берег, він роздав їм убрання, які привезли івернські ченцї. Пінґвіни одержали короткі туники і сподні, а Пінґвінки довгі сукнї. Але сї сукнї вже не могли справити такого вражінзз, яке зробила перша. Вони не були такі гарні, пошити не до смаку, і нїхто не звертав на них уваги, бо всї жінки їх носили. Від того, що

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вони готували їжу і працювали на полї, блюзки їх швидко стали брудними, а спідниці зносились. Пінґвіни обтяжали працею своїх ненаситних товаришок, які стали похожі на робочу худобу. Вони не знали сердечних турбот і божевілля страстей. Звичаї їх були чисті. Кровосумішка, дуже часта, визначалась сїльською простотою, і як що пяний парубок заходив з своєю бабкою, то другого дню він вже про се зовсїм забував.

Огороженне поля і початки власности.

Острів не мав уже свого давнїйшого суворого вигляду, коли серед пливучих криг, в амфітеатрі його скель гнїздилось племя птахів. Снїгове верхівє його осїло і лишив ся тільки горбок, з висоти якого відкривали ся береги Арморики, вкриті вічним морським туманом, і океан, засїяний темним підводним каміннєм, що, мов дивогляди, наполовину висовувалось з безоднї.

Береги його тепер широко розстелювались, і — глибоко порізані — нагадували своєю формою листє шовковиці. Він укрив ся раптом солонуватою травою, приємною для отар, лозами, старинними смоковницями та величнїми дубами. Се все стверджуєть ся преподобним Бедою і богатьма иньшими авторами, яким можно няти віри.

На північ берег утворював глибоку затоку, яка зробилась потім найславнїйшим портом у світї. На схід вздовж скелистого берега, об який билось запінене море, розстелював ся пустинний й запашний степ. Се був беріг Тїней; туди мешканцї острова нїколи не заходили, боячи ся змій, що гнїздились в розколинах скель, і зустрічи з душами мерцїв, подібними до блїдих вогників. На південї пасовиска й лїси облямовували теплу затоку Нирків. На сїм благословеннім березї Маель побудував деревляну церкву й манастир. На заходї дві річки, Клянж і Сірель, протїкали урожайні долини Далів і Домбів.

Одного осїннього ранку блаженний Маель, прохожуючись долиною Клянжа з івернським монахом Більоком, побачив ґрупи людей, дикого вигляду, що набравши каміння переходили шляхом. І зараз же почув він зо всїх боків крики і лемент, що піднїмали ся з долини до спокійного неба. І він сказав Більокови:

— З сумом помічаю я, сине мій, що мешканцї сього острова ставши людьми втратили свою давнїшню лагідність. Коли вони були птахами, то сварились тільки в періодї кохання. А тепер вони сперечають ся завжди та шукають сварки лїтом і зимою. Де їх величний спокій, що панував над зібраннєм Пінґвінів і прирівнював його до сенату мудрої республїки! Поглянь, мій сине Більок, на берег Сірелї. Там, в свїжій долинї, дванадцять Пінґвінів бють ся між собою лопатами й рискалями замість того, щоб обробляти ними землю. А жінки, більш жорстокі нїж мужчи-

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ни, роздирають нігтями облича ворогів. Горе! сине мій Більок, і через віщо вони так бють ся?

— Ними керує соціяльний інстінкт, і предвидженнє будучини, — відповів Більок. Бо людина по природї прозірлива і має потяг до суспільности. Така її вдача. Вона не може обійти ся без якоїсь власности на річи. Сї Пінґвіни, яких ви, учителю, бачите, присвоюють собі землї.

— Не могли б вони набувати їх з меньшою жорстокістю? — запитав старий. — Вони бють ся, лають ся й грозять ся. Я не розбираю їх слів. Вони розлючені судячи по тону.

— Вони обвинувачують один одного в крадїжках і присвоєнню, — відказав Більок. Се увесь зміст їх слів.

В сю хвилю, святий Маель сплеснувши руками глибоко зітхнув:

— Чи ти бачиш, сине мій — крикнув він, — сього божевільного, що відкусує зубами ніс свого побореного противника, і он другого, що розбив голову жінцї величезним камінем?

— Бачу, — відказав Більок. — Вони утворюють право; вони засновують власність, закладають принціпи цівілїзації, підвалини суспільности і держави.

— Як се? — спитав Маель.

— Подїляючи свої поля. Се початок кожного ладу. Учителю, ваші Пінґвіни виповняють найсвятїйшу роботу. Їх праця освячуватиметь ся на протязї вікiв законодавцями, охоронятиметь ся державними властями.

Коли говорив він сї слова, великий, рудий Пінґвін з білою шкірою сходив в долину, тримаючи на плечі зрублене дерево. Він підійшов до малого засмаленого сонцем Пінґвіна, що поливав свій город, і крикнув йому:

— Твоє поле належить менї!

Сказав се горде слово і вдарив своєю ломакою малого Пінґвіна по головї; той упав мертвий на землю, яку обробляв своїми руками.

Бачучи се, святий Маель затремтїв всїм тїлом і гірко заплакав.

І голосом, заглушенним жахом і боязню він благав небо:

— Господи, Боже, Ти, що приняв жертви Абеля, і прокляв Каїна, помсти ся за сього невинного Пінґвіна, забитого на власнім полї, і покарай убивця. Чи ж є більш огидний злочин, чи ж є більша образа твого правосудя, Господи, як се убитє і сей рабунок?

— Стережіть ся, отче, — лагідно сказав Більок; — те, що ви називаєте убитєм і рабунком, в дійсности війна і побіда, священні підвалини царств, джерела всїх чеснот і всеї величности людської. Завважте ще й те, що осуджуючи великого Пінґвіна, ви нападаєте на власність в її походженю і сути. Менї не трудно довести се вам. Обробляти землю

Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

се одна річ, володіти нею — друга. І сї дві річи не треба змішувати. Що ж до власности, то право того, хто перший зайняв землю, непевне й нетрівке. Право завойовника, навпаки, завжди засноване на солїдних підвалинах. Тільки його поважають, бо тільки воно одно вміє примусити поважати себе. Єдине й високе походженне власности — сила. Власність народжуєть ся й заховуєть ся силою. Тому вона свята і уступає тільки більшій силї. Ось чому можна справедливо сказати, що той, хто посїдає, той і вельможний і шляхотний. І сей великий рудий чоловік, убиваючи хлїбороба, щоб взяти його поле, заснував тої хвилї найшляхетнїйший рід на сїй землї. Я хочу його зараз поздоровити.

Сказавши се, Більок підійшов до великого Пінґвіна, що спертий на свою палицю стояв на краю закрівавленої борозни. І вклонившись йому до землї сказав:

— Шановний Ґреток, грізний принц, я витаю вас як фундатора законної власти і багацтва вашого рода. Заритий в вашім полї череп сього поганого, вбитого вами Пінґвіна назавжди затвердить святі права вашого потомства на сю землю. Щасливі ваші сини і сини ваших синів. Вони будуть Ґретоки, герцоґи Скіль і пануватимуть на острові Альки.

Потім повернув голову до святого Маеля і голоснїйше сказав:

— Отче, благословіть Ґретока. Бо всяка власть походить від Бога.

Маель стояв непорушно й мовчки, піднявши очи до неба: він був дуже зажурений і не знав як йому віднестись до слів ченця Більока. А проте як раз його теорія і мала перевагу в епоху найвисшої цівілїзації. Більока можна вважати творцем цівільного права в Пінґвінії.

Перший сойм Пінґвінії.

— Сине мій Більок, — сказав старий Маель, нам треба зробити реєстр Пінґвінів і вписати імя кожного з них в книгу.

— Се дуже потрібно, — відповів Більок; без сього не може бути доброго ладу.

Зараз же апостол, з помічю дванадцяти ченцїв, розпочав списуваннє народу. Потім Маель сказав:

— Тепер, коли ми вже маємо реєстр всїх громадян, сине мій Більок, треба визначити справедливі податки на покритє громадських видатків і на утриманнє абатства. Кожний нехай платить згідно з своїми достатками. Отже, сине мій, покличте старїйших Альки і разом з ними ми встановимо податки.

Старійші, покликані, зібрались тридцятеро на подвірі деревляного манастиря, під великою смоковницею. Се був перший сойм Пінґвінії.

Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Три чверти було товстих селян Сірелї та Клянжа. Ґреток, найвельможнїйший з Пінґвінів, сїв на найвисшім каменї.

Блажепний Маель зайнявши місце серед ченців, почав:

— Чада мої, Господь дає, коли хоче, багацтва людям і відбирає їх назад. Я вас зібрав, щоби наложити на нарід податки на покрите громадських видатків і утриманнє ченців. Я думаю, що податки сї повинні бути відповідні заможности кожного. Значить, хто має сто биків, віддаватиме десять; хто має десять — дасть одного.

Коли святий скінчив, Моріо, хлїбороб з Ані на Кляпжі, один з найбогатїйших людей між Пінґвінами, підвів ся й сказав:

— О, Маель, о, отче мій, я думаю, се справедливо, щоб кожний платив податки на покрите громадських видатків і на церкву. Що до мене, я готовий зрікти ся для моїх братів Пінґвінів всього, що я маю; коли треба, я від щирого серця віддам і останню сорочку. Всї старійші з народу готові, як і я, пожертвувати своїми маєтками; не можна й сумнївати ся в їх безмежній вірности отчинї й релїґїї. Але ж треба дбати виключно про громадську користь і робити те, чого вона вимагає. А вона отче, вимагає, не брати багато у тих, хто багато має; бо тодї багаті стали б менш багатими, а бідні — ще біднїшими. Бідні живуть з маєтків багатих і тому сї маєтки священні. Не чіпайте їх: се було б зайвою жорстокістю. Брати у багатих — се невелика користь для вас, бо їх мало; навпаки, ви позбавите себе тодї всяких засобів, вкинувши країну в безодню злиднїв. А як ви візьмете трошки податку з кождого мешканця, без огляду на його заможність, ви одержите досить на громадські потреби і вам не треба буде довідуватись про степень заможности громадян, та й вони вважали б таке втручанє в їх справи за великий утиск. Обклавши рівно й по троху всїх ви охороните інтереси бідних, бо лишите їм маєтки багатих. Та й як можна уставити податок пропорціонально багацтву. Вчора я мав двістї биків; сьогодня маю їх шістьдесят, завтра магиму сто. Клїнік має три корови, але вони худі; Нікль має тільки дві, але товстих. Хто з них двох багатїйший? Ознаки заможности зрадливі. Певне ж тільки те, що всї їдять і пють. Обложіть нарід згідно з тим, що він споживає. Се буде і розумно й справедливо.

Так сказав Моріо, і старійші плескали в долонї.

— Прошу сю промову увіковічнити на мідяних таблицях — вигукнув чернець Більок. — Вона сказана для будучого; через півтори тисячі лїт найкращі з Пінґвінів теж саме скажуть.

Старійші ще плескали, коли Ґреток, поклавши руку на свій меч, коротко заявив:

— Я шляхетний, я не платитиму; шляхетному не личить платити; нехай платить чернь.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

По сім старійші мовчки розійшли ся.

Як і в Римі перепись робили раз у пять лїт; і видно було, що людність швидко збільшуєть ся. Хоч страшенна сила дїтей вмерала, хоч голод і чума з незмінною правильністю пустошили цїлі села, нові Пінґвіни, завжди все численнїйші, утримували своєю бідністю громадський добробут.

Середнї віки й Відродженнє.

Королї Альки походили від Дракона, сина Кракена, і носили на голові страшний драконовий гребінь; один вид сього священного знака навівав народам покору, страх і любов. Вони весь час воювали або з васалями й підданими, або з князями островів і сусїднїх континентів.

Найдавнїйші з сих королїв лишили по собі тільки імена. Та ми ще не вміємо нї вимовляти їх, нї писати. Перший Драконїд, про якого знає історія, — Бріан Побожний, відомий своєю хитрістю та сміливістю на війнї й на ловах.

Будучи християнином він любив науки, ченцїв і манастирське житє. В залї своєї палати, де під задимленими балками висїли голови й роги диких звірів та оленів, він уряджав бенькети; запрошував на них з Альки і сусїдних островів всїх, хто грав на арфі, і сам співав похвальні пісні героям. Справедливий і великодушний, але захоплений палким бажаннем слави, від не міг втримати ся, щоб не вбивати тих, хто співав краще від його.

Коли івернських ченцїв вигнали з Бретанїї поганцї, Бріан покликав їх до свого королївства і велїв збудувати для них, коло своєї палати, деревляний манастир. Що дня він приходив з королевою Ґляморианою до манастирської каплицї, був при релїґійних церемоніях і співав гимни.

Серед сих ченцїв був один, на йменнє Одуль, який, не вважаючи на свою молодість, визначав ся освітою й чеснотами. Діяволови се було неприємно і він пробував кілька разів спокусити його. Рїжними способами робив він се: то показував йому військового коня, то молоду дївчину, то келих меду; потім задзвонив перед ним двома кісточками в склянцї й сказав:

— Хочеш пограти зо мною на царства сього світу проти волоса з твоєї голови?

Але чоловік Божий хресним знаменем проганяв ворога. Бачучи, що так не можна його звести, замислив Діявол згубити його хитрістю. Одної лїтньої ночи він підійшов до королеви, що спала на ліжку, і показавши їй образ молодого ченця, якого вона бачила що дня в манастирі, зачарував сей образ. Зараз же коханнє, мов тонка отрута, увійшло в жили Ґлямориани. І її опанувало бажаннє зазнати втїхи з сим ченцем. Вона

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

все знаходила причини, щоб тримати його коло себе. Багато разів прохала вона його вчити її дітей читанню й співам.

— Я доручаю їх вам, — казала вона Одулю. — І я буду на ваших викладах, щоб і менї повчити ся. Разом з синами, ви навчатимете й мати.

Але молодий чернець відмовляв ся то тим, що він не досить освічений учитель, то тим, що його стан забороняє йому бути з жінками. Се дратувало бажання королеви. Одного разу, коли вона нудила ся на своїй постели, страждання її стало непереможним, і вона звелїла покликати Одуля до свого покою. Він послухав і прийшов, але стояв увесь час спустивши очи й дивив ся в поріг дверей. Нетерпливість і одчай опанували королеву.

— Дивись, — сказала вона йому, — я не маю більше сили, тїнь лягла під моїми очима. Тїло моє горить і разом холодне як лїд.

А він стояв мовчки й непорушно; вона покликала його благаючи:

— Йди, йди до мене!

І протягнувши в захопленню руки, вона силкувала ся схопити його й притягнути до себе. Але він утїк, докоряючи їй за її безсоромність. Тодї не тямлючи себе від гнїву й боячись, щоб Одуль не розказав про її сором, вона задумала погубити його, щоб не загинути через нього. Жалібним голосом, який чутно було на весь палац, кликала вона на поміч, немов справдї їй грозила велика небезпека. Служницї її прибігли й побачили молодого ченця, який втїкав, і королеву, що закривала ся простиралами на своїй постелї; всї разом підняли вони лемент. А коли на шум король Бріан увійшов до світлицї, Ґляморґана показала йому розпатлане волосе, очи повні слїз і груди, що вона сама подрялала нігтями, божевільна від кохання.

— Мій найяснїйший пане, — сказала вона, — гляньте, се слїди насильства. Обхоплений ганебним бажанням Одуль приступив до мене й хотїв мене зґвалтувати.

Не счув ся від гнїву король почувши сї жалоби й побачивши кров; зараз же звелїв своїй вартї схопити молодого ченця та спалити його живим перед палацом, на очах королеви.

Дізнавшись про сю пригоду, абат Івернський прийшов до короля й сказав йому:

— Король Бріан, на сїм прикладї видно рїжницю між жінкою-християнкою й жінкою-поганкою. Люкреція римська була найпобожнїйшою з поганських принцес; але вона не могла встояти проти змагань юнака і соромлячи ся свого безсилля, прийшла до одчаю, тодї як Ґляморґана побідно витримала напади шаленого злочинця, охопленого страшним демоном.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

А Одуль в палацовій тюрмі чекав хвилї, коли його спалено буде живим. Але служниця королеви, Ґудруна, увільнила його з тюрми і повела в свою кімнату.

І вона сказала молодому Одулю:

— Я люблю тебе, бо ти сміливий.

А молодий Одуль відповів спустивши очи:

— Тільки по милости Божій я встояв проти насильства королеви і не злякав ся гнїву сеї могутньої жінки.

— Як? Ти не зробив того, в чім обвинувачує тебе королева?

— Нї, я сього не зробив, — відповів Одуль, поклавши руку на серце.

— Ти сього не зробив?

— Нї, нї! Сама думка про се сповняє душу мою страхом.

— Коли так, чого ж ти роспускаєш тут соплї, недоріко?

І вона відчинила двері, щоб молодий чернець міг втїкти.

Одуль від сильного штурханця вискочив на улицю. Ледви він вийшов, як якась рука вилила на голову йому з нічника; і він подумав:

— Таємничі твої наміри, Господи, і недовідомі твої пути.

З Коліком Коротконосим згасло перед 900 роком потомство Бріана Побожнаго. Брат його у других, Боско Великодушний, який наслїдував йому, щоб закріпити трон, повбивав всїх своїх родичів. Ним починаєть ся довгий ряд могутнїх королїв.

Один з них, Дракон Великий, вславив ся своєю войовничістю. Його частїйше побивали, анїж инших, але власне по сих постійних невдачах і пізнають ся великі вождї. Протягом двадцятьох років він спалив більше ста тисяч селищ, слобод, сел, міст і округів. Він палив і землї ворожі і свої. І ось як він поясняв звичайно свої вчинки:

— Війна без огню все одно як печінки без гірчиці: се річ без усякого смаку.

Правосудє його було суворе. Коли селяне, взяті до неволї, не могли заплатити за себе викупу, він вішав їх на дереві; а як нещасна жінка благала змилувати ся над її неспроможнїм чоловіком, він привязував її за волосє до хвоста свого коня. Він жив як вояк, без усякої винїженности. Всї знали його чисте житє. Він не тільки не принизив унаслїдованої слави свого королївства, але по-лицарськи підносив навіть побитий честь пінґвінського племени.

Страшенне безладє й розрухи почали ся по смерти Дракона Великого. Часто обвинувачували в слабкости наступників сього короля. І правда, що нїхто з них, навіть почасти, не слїдував прикладу свого хороброго предка.

Син його, кривий Шум, не дбав про поширенне теріторії пінґвінської землї. Больо, син Шума, був забитий двірською вартою, на девятім

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

роцї житя, саме тої хвилї, як сходив на трон. Йому наслїдував брат його Ґун, якому було тільки сїм років, і правила замість нього мати його, королева Круша.

Круша була гарна, освічена й розумна; але вона не вміла опановувати свої пристрасти. Ось як описує сю славну королеву в своїй лїтописи блаженний Тальпа:

„Королева Круша красою лиця і стану не уступає нї Семірамідї Вавилонській, нї Пентесілеї, королеві Амазонок, нї Саломії, дочцї Іродіяди. Але в неї є свої особисті окремішности, які можна вважати гарними, або бридкими, — як на чию думку — відповідно суперечним поглядам людей. На чолї в неї два маленьких ріжки, які вона ховає під пишними начосами свого золотистого волося; одне око блакитне, друге чорне, шия похилена влїво, як у Александра Македонського, шість пальцїв на правій руцї і маленька малпоча головка на животї.

„Хода її величня, а манери приємні. Вона щедра в своїх видатках, але не завжди може стримувати розумом свої бажання.

„Одного разу, побачивши в стайнях палацу молодого стайничого надзвичайної краси, вона запалила ся коханнєм і поставила його на чолї військ. Але що треба без сумнїву вихваляти в сїй великій королеві — се щедрість її дарів церквам, манастирям і каплицям королївства особливо святому Берґарденському манастирю, де я з милости Божій присвятив себе Богови на чотирнадцятім роцї. Вона замовила стільки служб божих за упокоєннє своєї душі, що кожний священник пінґвінської церкви зробив ся, сказати б, запаленою свічкою, зверненою до неба з благаннєм божого милосердя для великої Круші".

Можна з сього уривка і з кількох инших, якими я збогатив своє оповіданне, оцїнити літературне й історичне значіннє Gesta Pinguinorum. На жаль ся лїтопись раптом уривається на третїм роцї царювання Дракона Простодушнаго, наслїдника Ґуна Слабкого. На сїм пунктї моєї історії я, на жаль, втеряв певного й приємного провідника.

Протягом двох дальших віків Пінґвіни жили в крівавій анархії. Вся культура загинула. Серед загальної темноти ченцї в сутїнках манастиря віддавались науковій працї й переписували з невтомним старанєм святе Письмо. Тому, що пергамент трапляв ся рідко, вони вишкробували старі манускрипти, щоб записувати боже слово. Так зацвіли, мов рожевий кущ, біблії на пінґвінській землї.

Чернець ордена святого Бенуа, Ермольд-Пінґвін сам знищив текст з чотирьох тисяч латинських і грецьких манускриптів, щоб списати чотири тисячі разів євангелиє св. Івана. Так було знищено силу шедеврів античної поезії і красномовства. Історики однодушно признають, що манастирі пінґвінські були огнищами освіти в середнїх віках.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Столітні війни Пінґвінів з Дельфінами наповняють кінець сього періоду. Надзвичайно трудно дізнати ся правди про сї війни, не тому, щоб бракувало оповідань, а тому, що їх багато. Дельфінські лїтописцї суперечать всьому, що пишуть лїтописцї пінґвінські. І крім того лїтописцї пінґвінські заперечують один одному, як і дельфінські. Я знайшов двох лїтописцїв, що згоджувались один з другим; але один списав у другого. Одно відомо напевно: убійства, насильства, пожежі й грабунки безперервно чергувались.

За панування нещасливого Боско IX царство було на два крюки від руїни. Коли стало відомо, що фльота дельфінська, яка складала ся з шости сот великих вітрильних кораблїв, підпливає до берегів Альки, епископ урядив урочисту процесію. Духовенство, виборні суддї, члени парляменту й університетські вчені пішли до собору взяти раку святої Орберози і обнесли її навколо міста, в супроводї всього народу, який співав гимни. Та й не з доброго дива прикликали Пінґвіни свою оборонницю; Дельфіни обложили місто і з моря і з континенту, взяли його штурмом і протягом трьох днїв і трьох почей в нїм убивали, грабували, ґвалтували й палили з байдужістю, яку родить звичка.

Дуже дивно те, що протягом сих довгих залїзних вікiв віра заховалась серед Пінґвінів непохитно. Сяєво істини осїнило тодї душі, непопсовані софізмами. І от чим поясняєть ся єдність вірувань: незмінний звичай церкви підтримував сю щасливу єдність вірних: кожного Пінґвіна, який инакше думав, анїж иньші, негайно палили

Нові часи. — Трінко [1]).

Народнє правлїннє відібрало землї у аристократії й духовенства, щоб продати їх за безцінь буржуазії й селянам. Буржуазія й селяне рішили, ще революція дуже вигідна для набування земель, але не придатна для захованння їх.

Законодавцї республїки видали грізні закони для охорони власности й оголосили смерть кожному, хто пропонуватиме подїл маєтків. Але се було зовсїм не на користь республїки. Зробившись власниками, селяне зрозуміли, що збагативши їх республїка тим самим захитала основи суспільности і бажали иншого ладу, що більше поважав би приватну власність і міг би забезпечити непохитність нового ладу.

Їм не довелось довго чекати. Республїка, як Аґріпіна, сама породила свого убійцю.

Змушена вести великі війни, вона утворила воєнну силу, яка її перше спасла, а потім погубила. Законодавцї її думали приборкати своїх

[1]) Наполеон.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ґенералів страхом кари; але хоч вони відрізали инодї голови нещасливим воякам, то не могли вони того ж робити побідителям, що спасаючи республїку забірали власть над нею.

Упоєні побідою Пінґвіни підпали під власть більш страшного дракона, анїж дракон їх казок; як журавель серед жаб пожерав він їх протягом чотирнадцяти років своїм ненаситним дзюбом.

За пів віку по царюванню нового дракона, молодий маляйський магараджа, на йменнє Джамбі, забажав як Скиф Анахарсіс, подорожувати для закінчення своєї освіти і відвідав Пінґвінію. Він лишив нам цїкаве описаннє свого житя там; ось перша сторінка його оповідання:

Подорож молодого Джамбі по Пінґвінії.

По девятьдесяти днях плавання, я пристав до великого й порожнього порту Пінґвінії і пішов необробленими полями до зруйнованої столицї. Оточена валами, переповнена казармами й арсеналами, вона мала войовничий і спустошений вигляд. На улицях рахітичні, покалїчені люде з гордістю носили старі мундири та іржаву зброю.

— Чого вам треба? — запитав мене біля міської брами вояк, вуса якого грізно стирчали в гору.

— Пане, — відповів я, — я приїхав, бо менї цїкаво оглянути сей острів.

— Се не острів, — заперечив вояк.

— Як! — закричав я, — острів Пінґвінів не острів?

— Нї, пане, се острівець. Ранїйше його називали островом, але ось сто лїт як він офіцїяльно став називати ся острівцем. Се один острівець на ввесь світ. Ви маєте паспорт?

— Ось він.

— Явіть його в мінїстерстві заграничних справ.

Кривий провідник, що водив мене всюди, зупинив ся на просторій площі.

— Острівець, як вам певно відомо, — сказав він, — породив найславнїйшого ґенїя світу, Трінко, статуя якого ось перед вами. Сей обелїск, праворуч, збудовано в память народження Трінко; на кольонї лїворуч — Трінко в діадемі. Звідси ви бачите тріумфальну арку на славу Трінко і його родини.

— Що ж він такого надзвичайного зробив? — спитав я.

— Він воював.

— Се ж така звичайна річ. Ми, Маляйцї, завжди воюємо.

— Можливо. Але Трінко найбільший войовник всїх країн і всїх часів. Нїколи не було такого великого завойовника, як він. Причаливши

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

до нашого порта, ви бачили на сході вулканічний гостроверхий острів, невеличкий, але славний своїми винами, Ампельофор, а на заході великий острів, що піднімає до неба довгий ряд гострих зубців; так він і зветь ся Собачою Пащою. Він багатий мідяними копальнями. Сї два острови належали нам ще до царювання Трінко; се була границя наших земель. Трінко розширив панування Пінґвінів на Бірюзовий архіпелаґ і Зелений Континент, завоював похмуру Дельфінію, поставив свої прапори в країні полярних льдів і в горячих пісках африканської пустині. Він вербував військо зо всїх завойованих країн, і коли його армії йшли за нашими стрілками, нашими ґренадьорами, гусарами й драґунами, артілерією, то там були і жовті вояки, подібні в своїх синїх мундирах на раків, що стоять на своїх хвостах; були й червоні, з пірєм папуг на голові, татуйовані соняшними й еротичними фіґурами, на спинах яких висїли, дзвенячи, сагайдаки з отруєними стрілами; були й чорні, зовсїм голі, озброєні тільки зубами й нігтями. Потім піґмеї верхи на журавлях; горілли спершись на стебло дерева, під проводом старого сомця, на волосатих грудях якого був хрест леґіона чести. І всї сї війска, обхоплені під прапором Трінко гарячим патріотизмом, одержували побіду за побідою. За тридцять років війн Трінко завоював половину світу.

— Як, — скрикнув я, — ви володієте половиною світа!

— Трінко нам її завоював, а потім втеряв. Рівно великий в своїх нещастях, як і в побідах, він втеряв все, що здобув. В нього відібрано навіть тих два острови, що ми мали до нього, Ампельофору і Собачу Пащу. Спустошеною й збіднїлою лишив він Пінґвінїю. Цвіт народу загинув в його війнах. Коли вин упав, лишились у нас на отчинї самі горбаті та криві, від яких ми походимо. Але він здобув нам славу.

— Вам дорого довелось заплатити за неї!

— За славу нїяка ціна не буває надто дорогою, — заперечив мій провідник.

Подорож доктора Обнїбіля.

По цїлім ряді нечуваних змін, память про які здебільшого згинула від руйнуючої сили часу й лихого стилю істориків, Пінґвіни заснували такий лад, при якім управляли собою самі. Вони скликали зібранє і доручили йому вибирати голову держави. Останнїй, вибраний з поміж простих Пінґвінів, не мав уже на лобі страшного драконового гребня і не мав абсолютної власти над народом. Він сам підлягав законам нації. Королївського титула він не мав і число не стояло поруч його імени. Він звав ся Патюрль, Жанвіон, Трюфальдін, Кокенпо, Бредуйль. Вони не воювали, та в них не було для сього й відповідного убрання.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нова держава називала ся Публичиною Справою або республїкою. Прихильники її звали ся республїканїстами або республїканцями. І ще називали їх дїлцями, инодї аферістами, але сей останнїй вираз вживав ся в поганім значінню.

Пінґвінська демократія не управляла ся сама собою; над нею панувала грошовита олїґархія, що висловлювала свої думки через ґазети і тримала в руках депутатів, мінїстрів і президента. Вона завідувала фінансами республїки й керувала заграничною полїтикою.

Імперії й королївства утримували тодї величазні армії й фльоти; Пінґвінїя для безпечности мусила й собі робити, як вони, і знесилювалась під вагою воєнних видатків. Всї жалувались або удавали, що жалують ся на се; багаті люде, купцї й дїльцї скорились сьому від щирого серця з патріотизму, та й тому, що бачили в салдатах і фльотї охорону своїх маєтків, й через них же здобували ринки й землї. Багаті фабриканти обстоювали за гарматами, дбаючи про національну оборону і про замовлення для своїх фабрик. Поміж громадянами не дуже то заможнїми й свобідних професій одні корили ся не нарікаючи на сей стан річей, певні, що так буде весь час; иньші ж нетерпливо ждали кінця і сподївались, що можно буде роззброїти одночасово всї правительства.

Відомий професор Обнїбіль належав до останнїх.

— Війна, — казав він, — се варварство, яке зникне з розвитком культури. Великі демократії мирні і їх духом обхоплять ся незабаром самі автократи.

Професор Обнїбіль, що шістьдесять років прожив самітно й відлюдно в своїй лябораторії, куди зовсїм не доносив ся зовнїшнїй шум, постановив самому спостерегати дух народів. Він почав з найбільшої демократії і відплив до Нової Атлянтіки.

По пятнадцяти днях його пароход увійшов в док Тітанпорт, де стояло тисячі кораблїв. Залїзний мост, перекинутий через воду, блищучи огнями розстелював ся між двома берегами, так віддаленими один від другого, що професорови Обнїбілю здалось, що він плаває в морі Сатурна і бачить чудовний перстень, який опоясує плянету Старця. І через сей величезний міст переправлялось більш чверти людських багацтв. Вийшовши на берег, вчений Пінґвін заїхав до автоматичного отелю, на сорок вісїм поверхів; потім сїв на зелїзницю, що йшла до Ґіґантополїса, столицї Нової Атлянтики. В поїздї були ресторани, гральнї, арени для атлетів, бюро торговельних і фінансових телеґрам, лютеранська каплиця, друкарня великої ґазети, якої професор не міг читати, бо не знав мови Новоатлянтів. Поїзд проїздив повз великих міст на березї великих річок;

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дим їх фабрик застелював небо. Се були міста чорні в день, червоні в ночи; гук і галас розлягались там і при світлї сонця і в темряві.

— Ось нарід, — подумав професор, — занадто занятий торговлею й промисловістю, щоб думати про війну. Тепер я певний, що Нові Атлянти тримають ся полїтики мира. Се ж аксіома, признана всїми економістами, що для розвитку торговлї й промисловости потрібний мир зовнїшнїй і мир внутрішнїй.

Проходячи Ґіґантополїсом він укріпив ся в сїй думцї. Люди носили ся улицями так хутко, що скидали все, що трапляло ся на дорозї. Обнїбіль, збитий кілька разів з ніг, нарештї навчив ся тримати ся добре і по годинї швидкої ходи він сам скинув одного Атлянта.

Дійшовши до великої площі, він побачив портик клясичнї палати; його корінтські кольони підносили на сїмдесят метрів в гору над педесталом свої капітелї з цвітучого аканта.

Коли він, піднявши голову, любував ся непорушно, чоловік скромного вигляду підійшов до нього і сказав йому по пінґвінськи:

— Я по вашій одежі бачу, що ви Пінґвін. Я знаю вашу мову; я присяжний товмач. Ся палата — парлямент. Сеї хвилї тут зібраннє депутатів. Чи не хочете ви бути на засїданню?

Увійшовши на одну з трибун, доктор глянув в низ і побачив багато депутатів, що сидїли в плетених кріслах, поклавши ноги на свої пюпітри. Президент підвів ся і радше пробуркотїв аніж сказав серед загальної неуваги отсї внесення, які товмач перекладав зараз же докторови:

— З огляду на щасливий кінець війни з-за монгольських ринків, пропоную післати справоздання до фінансової комісії... — Хто проти? Пропозіція принята.

„З огляду на щасливий кінець війни з-за ринків третьої Зеляндії, пропоную відіслати справоздання до фінансової комісії. — Хто проти? Пропозіція принята.

— Що я чую? — спитав професор Обнїбіль. — Як? ви, промислова, нація, провадите стільки війн!

— Без сумнїву, се промислові війни. Націям, що не мають ні торговлї, ні промисловости, не треба воювати; але нарід дїяльний змушений до сього. Число наших війн росте разом з побільшенєм нашої промисловости. Коли яка небудь галузь нашої промисловости не має досить збуту, треба, щоб війна їй відкрила нові ринки. І ось сього року ми мали вугляну війну, мідяну війну, бавовняну. В третїй Зеляндії ми вбили дві третини людности, щоб примусити решту купувати наші парасолї і шлейки.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сеї хвилї грубий чоловік, що сидїв в центрі зібрання, вийшов на трибуну.

— Я пропоную, — сказав він, — війну проти Смараґдової республїки, ща нахабно відбирає у наших свиней першенство шинок і ковбас на всїх світових ринках.

— Хто сей законодавець? — спитав доктор Обнюбіль.

— Се торговець свинями.

— Хто проти? — сказав президент. Ставлю питанне на голосованнє.

Війна проти Смараґдової республїки була рішена більшістю, піднятєм рук.

— Як? — сказав Обнїбіль товмачеви; ви ухваляєте війну так швидко й байдужо!..

— О! се незначна війна; вона коштуватиме ледви вісїм мілїонів долярів.

— А люди...

— Люди вже почислені в сих восьми мілїонах.

Тодї доктор Обнїбіль схопив голову руками і подумав з жалем:

— Як що багацтво й цівілїзація родять так само багато причин для війни, як злиднї й варварство, як що божевілє й злість людська непереможні, лишаєть ся один гарний вихід. Най розумний чоловік збере досить дінаміту і розірве нашу плянету. Коли вона крутитиметь ся пошматована в просторі, може хоч незначне полїпшеннє наступить у вселенній і се заспокоїть світову совість, котрої одначе нема.

Переклала *Н. Романович.*

(Далї буде).

ОДАРКА РОМАНОВА.

Пісня мандрівця.

Він полем йде. Вже жито зеленїє.
У торбі хлїб, а поруч віз рипить.
— Прощай село! Дзвініця тільки мрієє.
З жалю душа і ниє і болить.
На чужинї я сумно заспіваю;
Згадаю все, що не побачу знов.
Свій рідний край у серцї заховаю;
Свій сум і спогад, і любов.

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

П. СМУТОК.

З росийсько-українського житя.

Вже в останьому оглядї я зазначав де які прикмети можливого повороту внутрішньої полїтики ще у-право. Від того часу таких признак набралось уже чимало, і тепер можна запевне сказати, що полїтичний барометр віщує добру погоду... для „союза русского народа".

За минулі два-три місяцї праві елементи росийського громадянства виявили велику активність. В Державній Думі і по-за думою йшла напружена боротьба, вела ся енергічна облога сучасного „констітуційного" ладу і атака на тих людей, що сей лад підпирають, тоб то на голову ради мінїстрів—Столипіна та голову убогої Думи—Хомякова, а за одно і проти всеї партії їх прихильників-октябристів. Плян сього походу був вироблений правими, здаєть ся, під час дворянського зїзду, що відбув ся в Петербурзї в кінцї лютого. Сей зїзд сам по собі був цїкавим зявищем: на його прилюдних засїданнях славетний „хлїбодар" Гурко з запалом виступав проти земельної і взагалї економічної полїтики правительства; в опублїкованих постановах зїзда єсть вимаганнє од правительства „невідкладних заходів для розвитку народнього труда і особливо хлїборобської промисловости"; показані і конкретні способи підняти продуктивні сили держави... але рецепт, на жаль, за-надто старий за-надто дворянський: збільшенне „сильної власти на місцях..."

Отже наслїдки сього зїзду швидко виявились в войовничім настрої і вчинках правих. Як раз, коли октябристи надумались трохи підправити свою репутацію в громадянстві і почали смілими промовами в Думі наводити румянець на своє блїде полїтичне обличє,—права частина Думи узялась відшукувати в щоденній роботї росийського парлямента „замахи на прерогативи вищої власти". Мета правих була досить ясна: треба було користатись всякою нагодою, щоб потроху, на окремих справах, звести фактично державну думу до її Булигинського прототипу,—„законосовѣщательного органа". Октябристи, почувши небезпеку, стрівожились, заворушились і, з свого боку, досить гостро поставились до правих. Врештї, ще Хомяков не встиг стоптати тих чобіт, в яких він цїлував ся з Пуришкевичом і їздив на шиї Крупенського, — а вже довелось з ними сваритись, тай не на жарти.

В засїданнї 25 лютого наш курський приятель — Марков 2-й — виступив з обвинуваченнєм Хомякова, що він потурає промовам, образливим для Величности. Зхвильований Хомяков одповів, що, примішуючи найвищу власть Держави до думських дебатів, Марков 2-й сам ображає

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Величність. Сею одповіддю праві були збиті з позиції і знайшли тільки один вихід — просити міністра юстиції, щоб він судовим порядком розібрав, чи винний Марков 2-й в тім злочинстві, яке йому накинув Хомяков. Далі справа не пішла, але відносини межи октябристами та правими з сього часу дуже загострились, і не тільки партійні, а навіть особисті. Зірвавшись на отвертім нападі, праві почали шукати обходів і сим шляхом, як показали дальші наслідки, справді здобули чимало.

Тим часом робота в Думі йшла трохи цікавійше, ніж в першій частині сесії. По бюджету говорились принціпіальні промови, октябристи виявляли громадянству свою сміливість. Мейендорф — в тій самій промові, що так обурила Маркова 2-го, виступає проти тенденції уряду нехтувати основні закони держави та підміняти законний хід справ системою указів. Шидловський докоряє правительству, що воно досі держить по Росії побільшені та надзвичайні охорони, коли в їх давно вже нема ніякої потреби. Гучков нападає на недбалість військової адміністрації, складає на неї одвічальність за приниженнє Росії в европейськім концертї, обурюєть ся на правих, що вони питаннєм про прерогативи вищої власти одводять громадянству очі од сеї важної справи. Словом, тон і настрій октябристської думи часами був такий підвисшений, що і промови чисто опозіційних депутатів здавались не такими вже гострими. Але третя Дума зосталась третьою думою: коли після тих промов довелось голосувати переходні формули по бюджету міністерства внутрішних справ, то з кількох формул, де було висловлено бажаннє припинити політику репресій та надзвичайних охран, — ні одна не здобула більшости, бо кожна фракція голосувала за свою формулу і проти иньших; врештї Дума простісінько перейшла до чергових справ, наче вона цілком задовольняєть ся напрямом внутрішньої політики...

Се голосуваннє, несподівано для думського центра і проти його бажання, виявило октябристську правду. Розуміеть ся, для сеї партії досить було й пишної балачки, поки за неї не сварить ся начальство... Але-ж і опозиція сїла ні в сих ні в тих, не знайшовши собі навіть в такій ясній і простій справі спільної мови і тактики...

А праві тим часом, по писанію, товкли в двері, аж поки їм не отверзлось... Незабаром виявилось, що по-за державною думою йде велика аґітація проти „конституційного“ ладу і що конкретним приводом до тої аґітації есть законопроєкт про „штати морьского генерального штаба“, внесений в думу правительством і прийнятий як думою так і державною радою. Пішли чутки, що надходить великий кризіс, бо внесеннє законопроекта в думу признано нарушеннєм прерогатив вищої власти. З сим кризисом сполучали й хворобу председателя ради міністрів, який мусїв виїхати на який час в Крим. Вже повиникали кандідати на

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

його місце, — і, розуміється, все такі, які були бажані правим. В розмовах петербургського громадянства пребирались давні знайомі: Горемикин, Дурново, Вітте. Сей останний особливо заінтересував громадянство тою ролею, яку він відограв в справі згаданого законопроєкту, виступивши в державній раді гостро проти кабінету і за те освітленнє сеї справи, яка їй надавали праві... Ясно було, що Вітте, крім инших своїх талантів, ще й талановитий метереольоґ, бо добре розбірає, звідки дме вітер... Врешті, по поворотї д. Столипіна, справа розвязалась так, що законопроект про морські штати не ствержено, але мінїстерського кризису теж не настало; навпаки, д. Столипін дістав рескрипта з дорученнєм роздивитись, які справи по військовому та морському дїлу належать безпосередному ствержденню найвищої власти, а які повинні йти звичайним законодатним порядком.

Октябристи радїють і навіть говорять про свою „перемогу“; праві радїють, здаєть ся, ще більше, але говорять про перемогу меньше, бо упевнились досвідом, що „слово—серебро, а мовчанка—золото“... А на дїлї, як не повертати, находить кризис октябризма. Кілька часу тому Гучков прирівняв свою партію до „младотурків“. Коли приняти се порівнаннє, то вплив на урядову полїтику тепер переходить до „старотурків“, а через се мабуть і частина младотурків хутко постаріє...

По питанням і справам національним останнї місяцї дали чимало цїкавих фактів. Власне треба сказати, в росийськім життї надходить націоналїстична епоха, період відживлення, боротьби, але треба сподїватись, і конечного порозуміння частинних націоналїзмів, вихованих історією та культурою Россії. Неославизм — один з симптомів того націоналїзованнія атмосфери полїтичного і громадянського життя нашої держави. Другий симптом — се недавнїй виступ де-якої частини росийської інтелїґенції з пропаґандою „національнаго лица“ і „національнаго отталкиванія“, як кращого способу до взаїмного порозуміння і бажаної рівноправности росийських народів.

З приводу дрібної сварки на одній літературній збірцї, де несподївано виявив ся національний антагонизм межи письменниками великоруського та єврейського походження, — розвелась широка ґазетна полємїка, в якій журналисти-Євреї докоряли Росіянам, участникам тої сварки, антисемитизмом, а „многогранний“ д. П. Струве пояснив, що се власне єсть тільки „асемитизм“ росийської національности, се-б-то свідомість свого національнаго обличчя, виявленнє свого „русскаго національнаго лица“. Нехай се зявище звязане з „національными отталкиваніями“, але в нїм д. Струве бачить добрий знак і найкращий шлях до полагодженнія відносин „русского народу“ з иншими народами Росийської держави. За д. Струве виступив з тими-ж думками д. Ґолубєв,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

який вже пояснив, що мова йде власне про „русскую государственную національность“, се-б то про „великорусское національное лицо“. Проти націоналїстичної проповіди автора „Великой Россіи“ та його прихильників гостро полемізував д. Мілюков, доводячи небезпеку ідеї „національнаго отталкиванія“, що легко може перейти в національну ворожнечу такого-ж напряму, який вже добре відомий російському громадянству з роботи „истинно-русских“ союзників... Не мало обурення викликали статї д. Струве та Ґолубєва і в національній пресї — єврейській і українській.

Нема де правди дїти, — межи всїми поворотами, яких зазнала інтелїґентська думка за часи новітнього ладу, — сей нахил до великоруського націоналїзму — один з самих несподіваних. Уявіть собі тілько, що статтї не кого иншого, а Петра Струве — з задоволеннєм цитують ся „Россією“ та прихильно вітають ся Меньшиковим, — і ви здивуєтесь перед страшною дистанцією, яку перейшла думка д. Струве, — од колишнього марксизму через „освобожденіе“ до „русскаго національнаго лица“. Про якусь спільність позиції у Струве — безперечно щирого чоловіка — з „Россією“ та „Новим Времям“, розуміють ся, нема чого казати, — такої спільности нема. Але-ж, що поклик до великоруського націоналїзму, який ми звикли чути од реакційної преси, тепер іде од людей прогресивного настрою, — се зостаєть ся фактом. Чи радїти-ж нам чи сумувати з приводу сього факту?

Радість, само собою, невелика, але й лихо не без добра. Доси ми мали дїло з інтелїґенцією широкого демократизму, але атрофированого національного почуття. В її програму входило задоволенне національних потреб, але без ясного розуміння їх ваги, так — аби вволити бажання націоналїстів. На дїлї ся космополїтична, „а-національна“ інтелїґенція легше розуміла державний централїзм, — і коли мирилась з націоналїзмом недержавних народів, то лиш таких, за якими були вироблені історією права державних орґанїзмів; тілько такі народи була для них реальна величина, тілько їм дозволяло ся марити про культурну і полїтичну автономію. Решта-ж російських націй — була лиш матеріялом, обєктом для прикладання демократичних теорій, а їх бажання перейти в становище національних субєктів і модіфікувати сї теорії відповідно умовам свого власного життя — викликали у російської інтелліґенції якийсь страх, обуреннє, навіть огиду перед сим напливом дрібних націлїзмів. Національні поривання були для інтелїґенції перешкодою; вони були сінонїмом чогось архаїчного, навіть реакційного; з ними лїчились, — але якось знехотя і лиш о стільки, о скільки за ними була реальна — культурна і полїтична — національна сила. З такою інтелїґенцією прийти до порозуміння в полагодженнї національних відносин в Росії

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

було неможливо. Мова федералізма була для неї орґанічно незрозуміла.

Нова еволюція д. Струве показує, що період національної атрофії у росийської інтелїґенції кінчить ся. Настає новий період — національної чутливости, активности національного почутя. Демократична душа і проґресивна думка росийської інтелїґенції прибірає собі відповідне національне обличе — великоруське. Само собою, се не зменшить числа і сили національних антагонизмів в Россії. — скоріше навіть збільшить. Але тілько сим шляхом і може прийти признанне абстрактнаго права на національный самовираз всякої народности, яка розвиває власну культуру; тілько на сїм шляху можна сподіватись повільного, не скорого, але певного успіху федералізма в Россії. Для нас — Українців — зріст великоруського націоналїзму в проґресивних верствах має особливе значіннє: він сприяє зросту національної свідомости серед інтелїґенції українського походженя, але загально-росийського виховання, — і серед так званих „тоже малороссов", він оживить і зміцнить національно-культурну роботу українства, бо зведе всю массу української людности з загально-росийського ґрунту в українські етноґрафичні межі... А тим народам, чиї національні права не підлягали нїяким сумнївам, нова еволюція росийського громадянства, здаєть ся, невигідна, бо їм доведеть ся обмежити свої змагання в ту саму міру, в якій будуть задовольнені інтереси иньших національних одиниць. І, напр., Полякам вступати з росийським громадянством в умови через голови Українців і за їх кошт — буде, мабуть, труднїще ніж було досі; бо у великоруських націоналїстів не буде в руках того загально-росийського прапора, за яким тепер часто не можна розглянути пильних і пекучих потреб місцевого національного життя.

Не легко Полякам і зараз. Сучасний настрій третьої думи виразно ворожий польським національним інтересам, — і се залежить не тілько од вплива правих елєментів і партій, але почасти і од позиції октябристського центра. В загальній еволюції внутрішної полїтики Поляки втратили прихильність пануючих верств і за свою піднору полїтики правительства дістають не сподівані пільги, а холодну ворожнечу і отвертий похід проти польських інтересів.

При обсудї бюджета міністерства юстиції, депутат Димша, в імени польського кола, протестував проти полїтики усування Поляків і католиків од судових посад в Царстві польськім і предложив формулу перехода з відповідним бажаннєм. Тодї міністр Щеґловітов Пояснив, що Поляків на пускають до судової служби по закону, бо вони сепаратисти і досї марять про незалежність од Росийської держави; коли-б навіть закон не забороняв брати Поляків, то він, міністр, не дозволив-би собі „засмічу-

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вати" таким негідним елєментом „вѣдомства". Поляки образились, ще протестовали проти зневажливих виразів мінїстерської промови, — але, при голосуванї, формула Димші була одкинута. Цїкава те, що проти формули, окрім центра і правих, голосували також соціял-демократи і трудовики, причому перші признали потрібним мотівувати свою позицію в сїй справі спеціяльною заявою: не піддержали, мовляв, Димші, бо його формула в решті приймала „смѣту" министерства, коли її треба було, на думку соціял-демократів, одкинути; а крім того, формула Димші не подобалась соціял-демократам ще й через те, що в нїй не говорилось про таку-ж саму сумну долю иньших народів.

В соціял-демократичній родинї се голосуваннє наробило навіть де якого клопоту, бо викликало протест од „клубу польських соціял-демократів" віденьського рейхсрату, а сей протест, з свого боку, викликав заяву правлення соціял-демократичної партії Польші й Литви, яке висловило повну солїдарность з учинком думської с.-д. фракції. Як не як, а польське коло дістало від соціал-демократів науку тактики в національнім питаннї...

На образливий виступ мінїстра юстиції польське коло дало пізнїйше гостру відповідь, енергічно піддержану кадетами, але своєї тактики не перемінило. При голосуваннї формул перехода по бюджету мінїстерства народньої освіти, Поляки приєднали ся до формули октябристів, з признанням релїґійно-патріотичного виховання за найпершу мету народньої школи. Отже не помогло їм і се залицяннє перед октябристсько-правим патріотизмом. З иніціативи правих виникло два законопроєкти, що несуть Полякам і польській тактиці правительственної партії великі розчарування і удари. Один законопроєкт — про переміну порядку виборів в Державну Раду в десяти західних ґуберніях — в останнї часи був виставлений правою частиною Державної Ради і має метою зменшити представництво польської земельної аристократії на користь „русскаго" елємента. Сей законопроєкт має ще розроблятись в комісії і належатиме власне до будучої законодатної сесії, — отже тепер з сього приводу йде лиш початковий обмін думок. Другий законопроєкт — про вилученнє Холмщини з межів Царства Польського в окрему ґубернїю, — вийшов з осередка „истинно-русскихъ" людей Державної Думи, з епископом Євлоґїем на чолї. Коли і яким шляхом буде проведено сей останнїй законопроєкт, ще неясно, але вже тепер виявилось, що при переведеннї його через Державну Думу, Поляки матимуть проти себе не тільки правих, але й октябристський центр.

Розмов і полємїки сї обидва законопроєкти викликали дуже багато, особливо Холмська справа, яка вже кілька місяцїв обговорюєть ся в пресї. Відносини до обох справ виявились, треба сказати правду, ду-

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

же заплутані. Правительство, само собою, йде на зустріч обом законопроєктам з великою охотою, — особливо в останні часи, — коли виріс політичний вплив правих партій. „Новое Время“, „Россія“ і tutti quanti, розуміють ся, грають в сурми і бьють в бубни,—бо законопроекти несуть з собою „торжество русской идеи“ і „посрамленіе“ нанависних инородців. Становище Поляків нема чого поясняти: для них обидва законопроєкти—тяжке національне горе; вилученнє Холмщини—се „четвертий розділ Польщі“. Вже тепер в польській пресі йдуть розмови про те, чи не слід польському колови в звязку з образливими для польської нації законопроєктами, скласти свої мандати і вийти з росийських законодатних палат. На території Царства Польського і в закордонних частинах Польщі звучать гарячі протести проти замаху на цілість польського краю; протестанти покликають ся на історію, навіть на постанови Віденського конгресу 1815 року. В самій Холмщині в костьолах служать молебни, щоб Господь одвернув од люду наступаюче лихо...

Росийська опозиційна преса і прогресивні верстви — поки-що — настроєні дуже одностайно, в оборону польських інтересів. Обидва законопроєкти, з їх погляду, тяжка образа Полякам, порушеннє простої справедливости, виступ войовничого націоналізма і „истинно-русской“ ненависти до инородців. Окрім мотивів, звязаних з дуже загальним почуттєм жалю до пригнїченого польського народу, можна зустріти трохи несподївані і дуже оригінальні, — як на звичайну мірку, — докази „на користь“ Полякам. Ну як таки можна зменшувати польське представництво в девяти ґуберніях, — питає поступова росийська часопись „Слово“, — адже се буде тяжкою образою для польського великоземельного панства, яке завжди було самим лояльним елєментом; се буде незаслуженою карою для тих розсудливих верств польської інтеліґенції, які завжди піддержували росийський уряд і одхилялись од росийської революції, бо знали, що без сильної і могутної Росії славянство не матиме підпори проти ґерманізму.

Ні одна росийська поступова часопись досі не спинилась над питаннєм: чи справдї ж ті законопроекти торкають ся тільки інтересів польської людности? Чи справдї ж Поляки, протестуючи проти вилучення Холмщини, мають право говорити в імени холмського люду? І не говорила про се росийська преса не через те, що їй не впало на думку подивитись на справу з иньшого боку, або що вона не мала і не могла здобути матеріалів. Досить матеріалу, — принайнмі в Холмській справі, — дала Українська преса, — аби була охота користатись. Але... се вже така доля українців, і української преси, і українських інтересів в очах дотеперішнього росийського поступового громадянства.

Не ми, Українці, будем виступати в оборону законопроєкту про

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вилученнє Холмщини — в тих формах, в яких його виробили епископ Євлоґій і Ко, і в тих замірах, з якими сей законопроєкт висуваєть ся його творцями. Ми не будемо радїти насильствам над польською народністю і над католицькою релїґією, як радіють Меньшікови, Верґуни та Філевичи. Але ми не можемо спокійно дивитись, як сварять ся над українським тїлом истинно-руські і истинно-польські круки і як росийські радикали підспівують фанатикам польської ідеї, поступаючись, задля інтересів партийної полїтики, інтересами ще живого, лиш недужого, українського народа. За нас мовчать, бо як би про нас згадали, то не можна було б прилюдно рішати долю нашого краю по-над нашими головами. І хочеть ся сказати всїм сим добродіям — і обуреним Полякам, і стрівоженим росийським прогресистам, і задоволеним „союзникам“: „Панове! Заспокійтесь трохи! Не псуйте собі здоровля по чужому дїлу! Адже Холмщина заселена Українцями — і справу її видїла з Царства Польського можна обговорювати тілько з одного погляду, — з погляду інтересів української людности. З якої причини український люд повинен на віки зоставатись під пануваннєм і впливом польської культури? Він того зовсїм не хоче. Ви кажете, панове Росіяне, що закопроєкт відшматовує од Польщі багато Полякiв? То треба добре виміряти ту етноґрафичну межу, щоб не було Полякам кривди. Чужого нам не треба, але й свого не хочем дарувати. Кажете, що вже багато „православних“ пополячились і покатоличились? О, шкода. Бачите, що не слїд було їх так довго держати в польській атмосфері. Хай хоч решта вернеть ся цїла до батьковщини. Ви боїтесь, панове Поляки, що по відлученнї росийська адмінїстрація почне гнобити Поляків, а тих ополячених буде силувати до православія та до обсусенія, як колись „упорствующих“? Отже бачите, на „упорствующих“, що адмінїстрація вільна була робити що хотїла і в межах Царства Польського; значить і по відлученнї від Польщі гірше для Холмщаків не буде. Кажете, що не буде й лїпше, і що українські інтереси на тім відлученнї нічого не виграють? А то ще хто його знає. Тепер вони в кождім разї програють, бо холмщакам в польській хатї нема куди дітись, як не в католицизм та польщину. А тодї, — злучившись в умовах життя з усею масою української людности, Холмщаки злучать ся з Українцями і в спільній роботї для зросту української культури. Само собою, не обійдеть ся тодї без сварки та боротьби з Євлоґієм і „союзниками“, але сї вороги нам не страшні, бо вони не мають за собою ні моральної сили, ні економічного впливу, ні культурного кореня в холмськім селянствї... Отже, не турбуйтесь, панове добродії, долею Холмщини, а краще поклопочіть ся, щоб виправити хиби законопроєкту і обстояти для Холмщаків такі умови, при яких би не терпіла кривди нїчия релїґія, нїяка народність. Коли щиро бажаєте

Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Холмщині добра, то подбайте про культурні інтереси Холмщаків — Українців, та доводьте потребу українізації місцевої школи, церкви, урядових інституцій. Се буде справжня ваша послуга холмському люду, і для сеї послуги варт трохи занедбати ваші партийні і, може навіть, національні інтереси. Покладіть собі за вихідну точку, що для полатодження національних відносин в Росії нема иньшого шляху, як вільний культурний розвиток кожної національности в своїх етноґрафічних межах, — і тоді для вас справа з Холмщиною буде ясна..."

Подібні думки висловляють ся від давна в українській пресі, висловлялись вони Українцями і на спеціальних нарадах з росийськими проґресистами та Поляками, але особливого успіху українські погляди поки-що не мають, коли не лічити, що кілька тижнїв тому, в московськім „обществѣ славянской культуры", після докладу відомого депутата мирнообновленця Н. Н. Львова про холмську справу, були прийняті резолюції з кількома словами про культурні інтереси української людности холмского краю. Але основний погляд на вилученнє Холмщини з Царства Польського і в тих резолюціяхъ зостав ся той самий, — цїлком неґативний. Бо нема глухійших за тих, що не хотять чути.

Польсько-росийським відносинам було віддано чимало уваги на зїздї славянських орґанїзацій, що відбув ся в початку квітня в Петербурзї, за приводом „Славянского благотворительного общества". Взагалї за останнїй час славянські справи, завдяки боснійській аннексії, не виходили з уваги громадянства. Моральна втрата, понесена Росією в австро-сербськім конфлїктї, викликала справжнїй, живий інтерес до славянського питання, до проблєми славяно-ґерманського антагонїзма і до теорії австро-славизма. Збірались підписи під адресами співчуття Сербам. На сїм ґрунтї росийське громадянство виявило себе на-диво одностайним, од правого кутка до лївого, і тілько тодї починало сперечатись, коли хто-небудь згадував, що в Росії теж єсть свої славяне і що не всї вони себе добре почувають... Такий інцїдент викликав в думі відомий депутат Родїчев: він був підписав ся під адресом співчуття Сербам од Державної Думи, а потім зняв свій підпис, пояснивши, що попереду треба Думі виступити в оборону славян у себе вдома.

При такім настрої зібрав ся зїзд славянських орґанїзацій, і, дякуючи сьому настрою, він був далеко цїкавійшій, ніж можна було сподївати ся од фірми „Славянскаго благотворительнаго общества". Перш за все участь в зїздї взяли не тілько орґанїзації истино-руского напряму, а й такі більш симпатичні товариства, як „Московское общество славянской культуры", — і через те інтереси принаймнї одного з „домашнїх" сла-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вянських народів, а саме польські, — знайшли собі на зїздї енергїч, них оборонців. Тай взагалї прогресивні члени зїзда, як дд. Мілюков, Львов, Погодін, і ин., внесли в його засїдання живу течію і навернули його роботу до текучих сучасних питань славянського життя. Але в конечних постановах зїзду сї неослависти не здолали повести за собою консервативні його елєменти, і се відбилось на блїдім і невиразнім формулюванню тих постанов. Ось найважнїші з них: зїзд признав, що першою умовою вільного розвитку славянських народів єсть всесторонне зміцненнє Росії; зїзд думає, що славянство повинно вжити всїх заходів, щоб Боснїя з Герцоговиною дістали повну автономію; зїзд уважає потрібнім закінчити всї славянські суперечки признаннєм культурних і національних прав кожного славянського народа, як рівноправного члена славянської сїмї; зїзд признає необхідним для Росії повести славянську полїтику у себе вдома; першим кроком до того повинно бути справедливе полагоженнє росийсько-польських відносин, і зїзд бажає Полякам скорійше дістати в етногрáфічних межах польської людности земське і мійське самоврядуваннє.

Отже новин, як видно, з'їзд дав небагато. Як і досї, — славянським народам призначено вільний розвиток, а Росії, замість нього, тілько зміцненнє... Боснякам пообіцяли автономію, а Царству Польському, не уважаючи на всї змагання д. Мілюкова, — тілько земське самоврядуваннє. Знайдено добрий спосіб припинити суперечки межи славянами, признавши всї славянські народи рівноправними... Лиш, на жаль, не сказано, чи се збірають ся давати права тим, у кого вони вже єсть і без того, чи наділятимуть правами і безправних... Як-би справдї наділяли, то наслїдки зїзда були-б цїкаві і для нас, Українців; отже, як на те, про нас нїхто і не бовкнув. Тілько д. Філевич, підводячи итоги зїзда і висловляючи своє обурення і страх перед ідеею австро-славизма, згадав нас своїм звичайним теплим словом: Українці — се бачите, „новая разновидность славянскаго племени", витвореннє якої почалось в Австрії з 80-х років; в сїй операції помагають Австрії Поляки, які сподївають ся сим способом поновити старі традиції часів унії; висуваючи то польські, то українські інтереси, самі Поляки заважають справедливому розмежуванню між Польщею та Русю; поки сї справи не будуть порішені ясно і виразно, без вагання й обходів, — доти не можна буде розплутати і загальне славянське дїло; от, наприклад, московське „общество славянской культуры" обстоює інтереси Українців — і, разом з тим, противить ся польсько-росийському розмежуванню в Холмщинї; се цїлком льогїчно, але при таких поглядах московському товариству краще іменуватись „австро-славянським" („Нов. Вр." № 11899).

Що то значить глибоке розуміннє історії і полїтики! Все показав

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і вияснив д. Філевич. Не вияснив тільки, — як-же воно так виходить, що „витворені Поляками“ Українці — всі як один — так прагнуть одмежуватись од Польщі в Холмщині і в Галичині? Певне, д. Філевич заспокоюєть ся на тім, що се з боку Українців просто „нельоґічно“ тай годі; і се йому не заважає добиватись, щоб українське питанне було нарештї розвязане ясно й виразно, без вагання й сумнївів... а в якім напрямі, — се, розуміють ся, не треба поясняти...

Як бачимо, за останнї місяцї українству трудно похвалитись якимись здобутками. Трохи відпочити від прикрих переживань можна було хіба під Шевченкові роковини, в кінцї лютого, — коли в росийській пресї зявилось чимало статей і заміток, прихильних „співцю України“. Але й тут не обійшлось без дісонанса, — який внесла статя молодого критика Чуковського в „Рѣчи“, де кілька цїкавих лїтературно-критичних уваг заховалось під кострубатою формою і властивим сьому письменнику блазенським тоном. Статя ся викликала гострий осуд не тільки в українській, але і в росийській пресї, а „Рѣчь“ дістала багато протестів, з приводу яких потім д. Чуковському довелось подавати в другій статї коментарії до першої.

Відбулись за сей час роковини і другого великого земляка нашого — Гоголя. Сї роковини святкувались аж двічі: столїтє нарождения — 19 марта — по всїй Росії, а в кінцї квітня — в Москві — було урочисте відкритє памятника Гоголю. Гоголївське свято, як легко зрозуміти, прибрало характер официяльний і трохи, навіть, полїтичний. Гоголь — росийський письменник, Гоголь — автор „Переписки съ друзьями“ — завжди був для реакційних сфер „малороссомъ примѣрнаго поведенія“ і сим його „поведеніемъ“ патріотична преса не мало докоряла українській лїтературі. Не обійшлось без натяків подібного роду і в недавнїх ювилейних статях на тему „сліянія“ і „единства“. Добрим матеріялом для такої теми були представники „русскихъ галичанъ“, се-б то галицьких москвофілів, що прибули в Москву на відкритє памятника Гоголю, для зміцнення звязків з осередком „єдиної Руси“...

Українська преса відзначила ювилей ґеніяльного Українця спеціяльними статями, повними глибокої пошани до його памяти. Не московськім-же святі українських депутацій було небогато, а може, як би було їх більше, то може-б їх туди і не пустили... От була депутація з Сорочинець, — як кажуть, спеціально викликана по телєґрафу московським головою. Але її бачили тільки кореспонденти, десь за дверима: сидять у двох — сорочинський поміщик та сорочинський старшина, і сумують, що їх нїкуди не пускають... Може се було просто звичайне росийське безладдє, але все-ж досить характеристичне. Другий характеристич-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ний факт, — вже зовсім специфічного духу, — подала під час гоголівських свят українська преса: по київських народніх школах, — які, само собою, повинні були чимсь визначити ювилейний день, — було дано приказ од шкільного начальства, — щоб школярі на тих святах „ни въ коемъ случаѣ“ не співали українських пісень... Можна сказати, пошанували.

Як-же Українцям з приводу гоголівського ювилею не згадати обурення „городничого“ въ „Ревизорі“: „Только гдѣ-нибудь поставь какой-нибудь памятникъ, — чортъ ихъ знаетъ, откудова нанесутъ всякой дряни!“...

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Нова парляментарна сесія. — Патріотичне ухваленє рекрута. — В українськім клюбі. — Друге виданє комедії 30 червня 1908 р. — Процес Мончаловського.

Нова сесія австрійського парляменту, яка після невеликої перерви, спричиненої замкненєм попередньої сесії, почала ся 10 (н. ст.) марта і — з одномісячною великодною перервою — треває доси, визначаєть ся передовсїм тим, що вона значно скріпила становище теперішнього кабінету, не вважаючи на те, що кабінет бар. Бінерти своїм поступованєм раз-у-раз провокує парлямент. Ось-так підчас перерви, спричиненої замкненєм попередньої сесії, мінїстер фінансів Білїнський позволив собі на такий неконституційний поступок як видача державних бонів без дозволу парляменту, — а одначе нагле внесенє Крамаржа, хоч воно мало на метї тільки ствердити, що поступок мінїстра фінансів був неконституційний, без нїяких практичних наслїдків для самої справи державних бонів, не дістало навіть звичайної більшости, т. зн. бодай моральної побіди (до ухваленя його треба-б більшости двох третин). Ще характеристичнїйша справа аґрарного банку для Босни. Хоч палата послів, приймаючи внесенє Шустершіца, виразно запротестувала проти того, щоб була дана концесія на заложенє приватного угорського банку, призначеного буцїм-то для підпомоги селянству Босни при викупі землї, а в дїйсности для витяганя останнїх соків з боснійського селянства угорськими фінансовими „підприємцями“, то угорське правительство таку

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

концесію дало. Кабінет бар. Бінерта міг сьому перешкодити, але не перешкодив, значить, знехтував волю парляменту. А одначе з дебат, які з приводу сеї справи вели ся в анексійній комісії, бар. Бінерт зі своїм кабінетом бодай поки-що вийшли цілі, звалivши всю вину на спільного міністра скарбу Буріяна. В инших обставинах кабінет, який так знехтував волю парляменту, був би певне впав, але бар. Бінертови ведеть ся.

Так само власне йому вдало ся перший раз у „народнїм парляментї“ перевести звичайним шляхом, т. зн. без помочи наглого внесеня одну з найважнїйших „державних конечностий“ — контінґент рекрута, і то в хвилї, коли в воздусї висїла австрійсько-сербська війна. Здавало ся би, що в такій хвилї така справа, як контінґент рекрута, зустрінеть ся з найбільшими трудностями, бо ухваленє її значить удїленє чинникам, які рішають про війну незалежно від парляменту, засобів, потрібних до веденя війни, коли навпаки відмовленє тих засобів, було-б манїфестацією проти війни. Та показало ся, що звичайна полїтична льоґіка тратить силу перед обличєм війни, так само, як серед воєнного гамору тратить силу звичайна людська льоґіка і чоловік перемінюєть ся в кровожадного звіря. Цїлу палату послів, не вважаючи на її національну ріжнородність і на ріжнородність положеня окремих народів австрійської держави, обхопив такий пароксизм державного патріотизму, що нїхто в нїй анї не посмів ставити ухваленю контінґента рекрута якихсь поважнїйших трудностий. Правительственне предложенє прийшло без нїяких перешкод на порядок дня і було ухвалене величезною більшістю: тільки соціяльні демократи, український клюб і ще кілька незначних радикальних ґруп голосували проти нього, щоб зазначити своє прінціпіяльне становище.

Правда, на оправданє парляменту можна би сказати, що він ухвалив також соціяльно-демократичне нагле внесенє з зазивом до правительства, щоб воно всїми силами старало ся про вдержанє мира, але се внесенє ухвалене з додатком: „на скільки на се позволяє честь і добро вітчини“, тратить усяку реальну вартість, бо-ж ті, від кого залежить мир або війна, мають зовсїм инакші понятя про „вітчину“ та її „честь і добро“, нїж ті, що „за честь і добро вітчини“ служать гарматнїм мясом.

Загалом, той воєнний запал, який з приводу австрійсько-сербського конфлїкту за почином правительства опанував пресу, звідси перейшов у полїтичні круги й до парляменту і вже починав обгортати широкі маси [1]), є ярким доказом, що ще довго одинакою формою мира буде мир

[1]) Я припадково читав лист вояка, українського мужика з гусятинського повіту, який зі своїм полком був висланий на австрійсько-сербську границю. В переконаню, що війна вибухне нинї-завтра, писав він: „заки вернемо звідси, мусимо навчити наших ворогів, що не хотять сидїти тихо і не дають нам спокою“. Український мужик з Гусятинщини вважає своїм ворогом Серба, якого нїколи й не бачив би, коли-б не належав припадково до австрійської держави...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

оружний, готовий кождої хвилї вибухнути війною. Коли в Австрії, зложеної з цїлого ряду народів, які тільки й роблять, що гризуть ся з собою, могло вибухнути таке полумя державного патріотизму, то чого сподївати ся від держав національно одноцїльних або з перевагою одної національности! „Патріотична зараза“ ще довго, довго тріюмфуватиме над ідеєю братерства народів, складаючи кріваві жертви ненаситному молохови війни...

Перед хвилями того австрійського патріотизму, що так залляв був австрійський парлямент, не встояли й українські посли, хоч формально належали вони до тих найрадикальнїйших членів палати, які голосували проти контінґенту рекрута.

Маю на думцї інцідент з послом д-ром Трильовським, якому позволю собі присвятити більше уваги, особливо, що в щоденній пресї був він на мою думку освітлений аж занадто односторонно.

Посол Трильовський в своїй промові, виголошеній підчас дебати над контінґентом рекрута 15 (н. ст.) марта, мав допустити ся двох великих „злочинів“: образи австрійської армії, за що повстав проти нього цїлий парлямент, і образи українського народу, наслїдком чого було його виступленє з українського клюбу. Щоби представити бесторонно ті „злочини“ пос. Трильовського, я позволю собі навести відповідний уступ з його промови і представити його в звязку з цїлою промовою. Пос. Трильовський говорив про полїтичне положенє українського народу в Галичинї, звертаючи при тім головну увагу на збитковане над українськими селянами підчас військової служби. Навівши цїлий реєстр фактів, виступив він з таким виводом:

„Ми ще не взяли ся до антимілїтарної аґітації, се оруже може ще поки-що лежати в нашім полїтичнім арсеналї. Але тут не треба аґітації, факти аґітують самі. І ті люди, що знають, як при виборах і всяких инших нагодах жандарми скритовбійчо відбирають житє їх братам, мають з пожертвованєм бороти ся за сю державу“?

Після сих слів іде власне той „злочинний уступ“. Ось він в цїлости:

„В найблизшім часї почуєте може від одного з наших товаришів, що селяни говорили на одних зборах про війну з Сербією. Тодї переконаєте ся, що селяни мабуть не будуть уже такі нерозумні, як в 1878 р. Тодї розповідали про страшні річи, яких допускала ся наша побідна армія на бідних полонених Боснїйцях. Один підофіцир оповідав менї, що в його компанії розпалювано баґнети в огнї і вбивано ними поволи положених Боснїйців“.

На сї слова зірвав ся зі свого місця мінїстер краєвої оборони Ґеорґі і бючи кулаками о свій пульт, почав кричати, що се неправда та що

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

він не позволить так ображати армії. А з міністром зсолїдаризувала ся цїла палата: президент позволив йому перервати промову посла, а також нїхто з палати не запротестував проти такого нечуваного нетакту міністра. Після промови пос. Трильовського мін. Ґеорґі ще раз забрав голос і перейшовши всї закиди пос. Трильовського, закінчив отсими словами, зверненими спеціяльно до українських послів:

„Мої панове Русини! При ріжних нагодах ви виступаєте проти нас. Та коли-б нинї прийшло ся до війни, руські полки покажуть вам, що вони не годять ся з вашими виводами, тільки сповнять свій обовязок так само добре, як кождий инший народ. Я думаю про Русинів лїпше, нїж їх власні посли думають про них. І того переконання нїхто не годен менї забрати".

З приводу промови пос. Трильовського український клюб випустив заяву, що не солїдаризуєть з нею. Другого-ж дня те саме зазначив заступник голови клюбу пос. Василько у своїй промові, заявляючи рівночасно у відповідь на слова міністра Ґеорґі, що хоч українські посли полїтичним положенєм свого народу примушені голосувати проти контінґенту рекрута, то: „Коли сповнить ся слово міністра краєвої оборони, коли руський вояк, як давнїйше, так і тепер сповнятиме свій обовязок на полї бою, то ми певне не станемо здержувати його... Недалека може та хвиля, коли австрійські вояки дїйсно стануть на полї бою. Наші серця певне будуть при них, бо се наші брати, бо там будуть також дїти нашого народу".

Коли-ж пос. Трильовський заявив у „Neue Freie Presse", що він піддержує свої слова, не вважаючи на те, що полк, якому він закинув такі звірства, був зложений з українських вояків, між ним і українським клюбом прийшло до нової суперечки, в якій закинено йому, що він образив український нарід, представляючи його якоюсь антикультурною, дикою, кровожадною силою. Наслїдком сього пос. Трильовський виступив з українського клюбу.

Чи справдї пос. Трильовський образив австрійську армію і український нарід? Про якусь образу можна-б говорити тільки тодї, коли-б він навмисне видумав щось, чого в дїйсности зовсїм не було, щоби представити австрійську армію в поганім світлї. А вже зовсїм не може тут бути мови про образу українського народу. Бо хоч-би навіть була українська держава й українське військо, то й тодї воно не було би нїяким виїмком від психольоґії воєнної прфесії взагалї. А тим більше тепер, коли українського мужика „виховує" на „оборонця вітчини" австрійська армія, ми як нація не можемо брати на себе нїякої відповідальности, коли же „вихованнє" здавить у нїм усї людські почуваня і зробить з нього кровожадного звіря.

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І коли що треба закинути пос. Трильовському, то ту непростиму недостачу ідейного підкладу в поданю факту. Бо що говорить поданий ним факт? Що війна вбиває в людях людські почування, будить у них кровожадні інстинкти, одним словом, є інституцією по своїй сути антисуспільною і антикультурною, інституцією, яка в інтересї людськости повинна зникнути з сфери людських відносин. І пос. Трильовський, який як заступник українського народу заявив, що той народ не має причини йти до бою в інтересах держави, як чоловік ще з більшим правом міг виступити проти війни в загалї як проти інституції, яка людий робить звірями. Правда, се була би „антимілїтарна агітація", до якої пос. Трильовський „ще не взяв ся", але за те в такім ідейнім освітлені факт, поданий ним, мав би таке значінє. що ніхто не міг би знести його до „сплетнї", та „образи українського народу". А так, без такого ідейного освітленя, цілий той виступ пос. Трильовського зійшов на lapsus, який нїякій справі не поміг, а йому наробив чи-мало клопотів.

Та не вважаючи на сю форму виступу пос. Трильовського, український клюб усе таки морально не мав права виступати проти нього з закидом образи українського народу. Тут „український нарід" послужив у дїйсности маскою для чогось иншого. Годї обігнати ся від вражіня, що в дїйсности український клюб хотїв дати палатї, її ображеному австрійському патріотизмови, сатис-факцію за те, що один з його членів „образив австрійську армію", а що з таким закидом виступати було якось нїяково, то видумано „образу українського народу"...

За те дивно, чому український клюб не доглянув для себе нїякої образи в висше поданих словах мінїстра Ґеорґі. Бо в дїйсности ті слова є властиво полїтичною пощочиною як для українського клюбу так і для всїх тих опозиційних партій, що з парляментарної трибуни поборюють мілїтаризм патетичними заявами: „Ані одного чоловіка, ані одного сотика!" Бо такі заяви тільки тодї мають якесь значінє, коли-б посли старали ся про те, щоби в рішаючій хвилї нарід справдї не дав мілїтаризмови ані одного чоловіка ані одного сотика. А тимчасом якими кпинами з таких заяв являють ся слова мінїстра: „Ви собі говоріть здорові, але коли прийде до війни, то я певний, що нарід сповнить свій обовязок". Та на сї кпини український клюб не тільки не образив ся, але ще заявив устами свого заступника голови, що він буде дуже радий, коли його нарід той обовязок сповняти-ме. Справдї на такий „антимілїтаризм" правительство може спокійно дивити ся як на невинну забаву ad captandam benevolentiam опозиційних виборців і тільки инодї закпити собі з нього...

Поза тим згадати треба про акцію українського клюбу проти не-

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

корисних з огляду на галицькі відносини постанов правительственного законопроєкту для поборюваню пошестий на худобу, — акцію, яка в правдї осягнула деякі квантітативні успіхи (прим. знижку в означуваню кар за проступки проти закона), але квалїтативно лиха не усунула, не осягнувши того, щоб оцїнка проступків і накладене кар залежали не від полїтичних властий, а від судів. В Галичинї сей закон може стати в руках полїтичних властей просто страшним оружєм проти селянства в його полїтичній боротьбі.

Згадаємо також про нагле внесенє пос. д-ра Евгена Левицького з домаганєм знесеня теперішнього мінїстерства для Галичини і заступленя його іституціями мінїстрів — земляків польського і українського. Доля сього внесеня характеристична для становища парляменту до польсько-українського питаня. В дискусії над ним взяло участь чи-мало послів з-поза Галичини, але переважно тільки на те, щоб заявити, що вони вправдї признають, що українському народови дїєть ся кривда, але не знають галицьких відносин на стільки, щоби про них рішати. Отже нехай остає status quo. І внесенє українського клюбу, не вважаючи на знамениті промови д-ра Левицького і д-ра Олесницького і на повну недостачу арґументів з боку польського кола, не дістало навіть звичайної більшости. Доля сього внесеня, се ярка ілюстрація, чого стоїть центральний парлямент для окраїн і чого стоють платонїчні симпатії в полїтиці.

Згадаю в кінцї про статї пос. Будзиновського в „Дїлї“ (чч. 78 — 88) „Про реформу реґуляміну палати послів“. Їх звязок з полїтикою українського клюбу лежить в тім, що член клюбу розглядає дотеперішню тактику клюбу і робить виводи для дальшої тактики.

Як відомо, в парляментї проєктуєть ся реформа реґуляміну, яка має на метї унеможливити малим ґрупам через ставленє наглих внесень й иншими способами перепиняти роботящість парляменту та робити правительству трудности в виконуваню його парляментарної програми. Ся реформа унеможливила би свободу рухів і українського клюбу. Отже з сього приводу пос. Будзиновський застановляєть ся над тим, що робити українському клюбови: чи всїми силами противити ся реформі реґуляміну, чи згодити ся на неї і взяти активну участь в роботах над нею, щоб запевнити собі можливо найбільші користи. І доходить до виводу, що вже в теперішнїх відносинах обструкція не тільки не може принести нїякої користи, але ще приносить шкоду і тому реформа реґуляміну буде тільки добродїйством, бо унеможливить ріжним демаґоґам приносити обструкцією шкоди своїй суспільности та обезцїнювати своєю демаґоґією перед безкритичними масами позитивну працю поважних парляментарних партій.

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Я ніколи не вірив у єдиноспасаємість парляменту, а тим менше у єдиноспасаємість обструкційної тактики, отже й не маю потреби боронити сеї тактики перед пос. Будзиновським; та за те годї віднести ся з признанєм до його арґументації: до тої ревности неофіта, з якою він не щатить чорних красок і обструкціоністам-демаґоґам і наслїдкам самої обструкції, і до тої полїтичної наївности, з якою він відкриває правди, які кождий, хто займаєть ся полїтикою, повинен би вже давно знати.

Бо що прим. якась незначна парляментарна ґрупа обструкцією не може добити ся здійсненя таких своїх домаганъ, проти яких виступає більшість парляменту, се така азбука полїтично-парляментарної мудрости, що тільки полїтичним анальфабетам треба її широко викладати. Але такою самою полїтично-парляментарною азбукою є також факт, що парляментарна ґрупа зі своєї приналежности до правительственної більшости мусить мати реальні користи для своїх полїтичних змаганъ. І тому пос. Будзиновський не тільки помиляєть ся, коли каже, що причиною скріплюваня польського „стану володїня“ на українській землї була власне грізна постава українського клюбу, яка заставляла правительство кидати ся в обійми польського кола й оплачувати його поміч розширюванєм польського панованя над українським народом, — не тільки помиляєть ся, але й робить кривду дотеперішній українській полїтиці, виступаючи проти неї з таким самим закидом, як і Поляки, що властивою причиною невідрадного положеня українського народу є нерозумна полїтика українських партій. Справа не така проста! Правительственне або опозиціонне становище парляментарної ґрупи не залежить від доброї волї, тільки від обєктивних умов і від сих умов залежать також користи і шкоди, які приносить з собою як одно так і друге становище. Чи українські посли були би в опозиції, чи їх навіть зовсїм у парляментї не було би, польське коло все тягнуло би з свого становища такі користи, які тепер тягне, т. зн., які дає участь у правлїню. За те український клюб, хоч був би найвірнїйшою правительственною партією, не здобув би для свого народу більше, ніж се лежить в інтересах польського панованя на українській землї. На теперішне становище Поляків в австрійській державі склав ся цїлий ряд причин, довголїтнїй процес полїтичного розвитку Австрії і так само тільки довголїтнїй полїтичний процес в иншім напрямі міг би те становище змінити в користь українського народу.

Повторяю, не мало ж тут заміру боронити обструкційну тактику. Обструкція все може бути тільки виїмковим способом парляментарної боротьби, а успіх її в першій мірі залежить від того, чи вона симпатична або бодай індіферентна якійсь більшій скількости членів парляменту. Бо обструкцію незначної ґрупи, коли вона невигідна всїм иншим членам парляменту, вони все можуть здавити. Скажу більше, не тільки обструк-

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

цією, але загалом нїяким способом незначна парляментарна ґрупа не може осягнути нїяких позитивних результатів, хиба тільки той, що почне дивити ся на справи иншими очима, очима того окруженя, в якім обертаєть ся.

І коли можна в чім винити наших полїтиків і послів, то не в тім, що вони нїчого не осягнули, тільки в тім, що вона не прищіпляють масам тверезого погляду на межі можливости в парляментарній дїяльности. З сього становища деякі партії статї пос. Будзинського сповняють свою задачу, а радше сповняли би, як би цїлий тон статї був не такий неофітський.

Але розбиваючи одну, на його думку шкідливу ілюзію, пос. Будзиновський витворює другу, коли заявляє, що „не сама обструкція анї навіть крайня опозиція українських послів, але немила і небезпечна для держави „обструкція“ народнїх мас, наслїдувана і відповідно інтерпретована нашими репрезентантами в парляментї зможе вилїчити міродатні чинники держави з їх польського шовінїзму, зможе нагнути не тільки керманичів держави до рівномірного трактованя обох націй Галичини, але й Поляків до залишеня дальшої насильної польонїзації українського краю при помочи австрійського жандарма“.

Шкода, що шан. автор не пояснив докладнїйше, як має виглядати на його думку та „обструкція народнїх мас“ і як її мають „наслїдувати та інтерпретувати“ посли в парляментї. Бо в леґальній полїтичній боротьбі роль народнїх мас зводить ся до полїтичних зборів, резолюцій і демонстрацій, на скільки вони не переступають приписів закона, а власне найповажнїйшим актом являєть ся вибір послів: Побіда опозиційних кандидатів означає опозиційний настрій народнїх мас і навпаки. Все те, правда, може були иноді для держави немиле, але в кождім разї не небезпечне, особливо, коли опозиційні посли або своєю малочисельністю не можуть справити правительству нїяких серіозних клопотів, або коли правительство, опираючи ся на бюрократії й армії, а також інерткости народнїх мас, купить собі з опозиційних послів в стилю мінїстра Ґеорґі. „Немилою і небезпечною для держави обструкцією народнїх мас“ могло би бути відмовленє податку, рекрута, послуху державним законам і що за тим іде, очевидно, коли-б народнї маси мали силу здїйснити се і не допустити до приверненя status quo ante. Але се виходить поза рами леґальної полїтичної боротьби і як явище для державного житя злочинне не може бути взяти під розвагу в дискусії над тактикою послів і партій, які по сути своєї програми стоять на становищі леґальної полїтичної боротьби. І тому в такій дискусії говорити про „обструкцію народнїх мас“, значить, витворювати ілюзію, не менше шкідливу від ілюзії єдиноспасаємости парляментаризму.

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Статя пос. Будзиновського, без огляду на те, як дивити ся на неї, все таки заслугує на увагу як проба виясненя деяких політичних питань, в першій мірі означеня меж можливости в парляментарній акції, затертих надіями на виборчу реформу та етнузіязмом з приводу результату першого загального голосованя. І справді дивно, що ся статя не викликала доси уваг инших послів.

Перед нашими очима пересунула ся друга розправа проти Мирослава Січинського, на якій постать обвиненого виступила ще яснїйшою, а роль його суддів набрала ще виразнїйших рис політичного обрахунку, „узаконеной мести, именуемой правосудіемъ“.

Цїлорічна слїдча вязниця не тільки не лишила нїяких відємних слїдів на політичній психіці Січинського, але навпаки, витворила в нїм ще більшу рішучість переконаня, що те, що стало ся, з огляду на роль польської шляхти в Галичинї і її викованців власти — намістників, головно-ж з огляду на становище самого Потоцкого, мусїло стати ся. І коли на попередній розправі він був заявив, що ходило йому виключно о політичну демонстрацію, а не о позбавленє житя Потоцкого, то тепер він, маючи час увійти в себе, дійшов до переконаня, що в нього був намір взяти житє Потоцкому — „за те, що він і його попередники відбирали житє мому народови“. І се він заявив ясно і рішучо, не вважаючи на карно-правні наслідки, — він, обкидуваний весь час польською пресою закидами трусости, бажанєм викрутити ся від кари, стати дешевою ціною героєм. Другим моментом, який причинив ся до поставленя постати обвиненого в ще яснїйшім світлї, було ореченє лїкарів-псіхіятрів про нього. Вони з совісністю людйи науки признали, що се людина, обдарена найгарнїйшими прикметами ума і серця, що нїщо инше, тільки глибокий альтруїзм — любов до свого народу і відчутє його кривд — повели його на його дїло.

В світлї сеї етичної вартости обвиненого і мотивів його вчинку лава присяжних, зложена сим разом з самих членів польської суспільности вже не з волї жеребу, але самого прокуратора, який, користуючи з свого права, усунув українських членів лави, щоб бути певнїйшим одноголосного засуду, — виступила ще яснїйше в ролї політичних переможців. Навіть тодї, коли здавало ся, що вона хоче ввійти в психольогію обвиненого, прим. просячи, щоб він представив їй стан внутрішнього дозрівання своєї постанови більше зрозумілою їй польською мовою. Бо коли б вона хотїла бути совісним суддею, то була би зрекла ся судити чоловіка, якого мови не розуміє, в якого психічний стан вникнути не може. Те бажанє вникнути в психольогію обжалованого й було

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тим моментом, який витворив ілюзію, що чей же се робить ся не даром, що чей же се мати-ме якийсь вплив на рішенє суддів присяжних. Та наступило розчарованє: останнїм словом їх було знов одноголосне: так, яке спричинило присуд: на кару смерти через повішенє.

Та на сїм роль суддів присяжних не скінчила ся. До одноголосного потвердження вини убійства додали вони одноголосну просьбу, щоб суд представив обвиненого цїсарський ласцї. В якій цїли зробили се вони? Чи щоб уратувати Сїчинському житє? Адже се лежало в їх власти і вони не потрібували виставляти того житя на таку непевність, коли б їм справдї ходило о нього. Отже не те! Тут тільки перенесено полїтичну тактику польської преси до судової салї. Як після першого засуду часть польської преси, щоби скинути з своєї суспільности відповідальность за смерть Сїчинського, виступила з заявами „прощеня і милосердя“, так тепер тої самої полїтичної тактики ужили самі судді присяжні, щоб надати тому Пилатівському умитю рук ще більшої авторітетности. Забули тільки, що з такою самою просьбою о помилуванє засуджених на смерть виступають росийські воєнні суди, з тою тільки ріжницею, що се суди воєнні, а не громадянські, та що нїхто з сього приводу не трубить громовим голосом про їх надзвичайну благородність, коли тимчасом тут вся польська преса, не виключаючи соц.-дем. „Naprzód-a“ розплила ся в похвальних гимнах про той акт великодушности польських суддів, який, мовляв, „міг стати ся тільки в Польщі, що була Христом народів“, — як написав „Dziennik polski“

Під полїтичним оглядом друга розправа проти Мирослава Сїчинського і її результат, се незвичайно цїнний причинок до характеристики польського загалу і його відносин до українського народу. Коли на першій розправі впало одноголосне так присяжних суддів і видано засуду смерти, тодї можна було ще думати, що се наслїдок хвилевого заслїпленя. Але минув рік, пристрасти улягли ся, атмосфера другої розправи робила вражінє куди меншого напруженя, — а одначе рішенє суддів присяжних випало так само. Тепер маємо вже повну певність, що се не хвилеве заслїпленє, тільки тверда і невідклична постанова, та що обі судові розправи були тільки формальністю, потрібною для того, щоб тій постанові надати законну силу. А ті заяви „прощеня і милосердя“ після першої розправи, та лагіднїйша атмосфера на другій розправі і та просьба присяжних суддів о помилувнанє, — все тільки фарисейська ласка. Бо й справдї, но що сповняти жорстоко і брутально те, що можна зробити делїкатно; но що відкривати перед світом своє справжнє обличе, викривлене ненавистю і жаждою пімсти, коли можна те саме зробити в масцї великодушности: пімстити смерть репрезентанта поль-

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ської державної ідеї і ще прославити ся перед світом як недосяжний примір благородности і всепрощення?

Так усе Польща підходила до українського народу з брутальними ділами в масці солодких слів. Так представники польської суспільности, яким доля призначила бути суддями Мирослава Сїчинського, зробили й тепер. Свою ненависть, свою жажду пімсти закрили вони маскою просьби о цїсарську ласку. Справдї вигідна льокація політичного капіталу. Коли наступить помилуванне, тодї вони скажуть: „Се наша заслуга!“ А коли їх слово станеть ся дїлом, тодї скажуть: „Злочин такий великий, що навіть цїсар не міг його простити!“

Тільки — проценти від того капіталу пропащі. Український нарід і під найлїпшою маскою бачить справжнє обличе тої суспільности, що після акту 12 квітня 1908 р. кричала одним великим голосом: „На смерть!“ — а після обох розправ проти Мирослава Сїчинського відітхнула з вдоволенєм: „Справедливости задосить учинено!“

Мабуть історична Немезіда, щоб пімстити на галицьких москвофілах відступництво від власного народу, хотїла, щоб через кілька днїв після розправи проти Мирослава Сїчинського ставав перед судом Ярослав Мончаловський, син визначного москвофільського дїяча, вихований батьком в дусї „руссконародых“ ідей, визначна фіґура серед москвофільських „молодих“. Сїчинський — продукт українського національногор уху, його визвольних змагань; Мончаловський — вицвіт москвофільства, його змагань до „объединенія“. І Сїчинський кладе на жертвенику своє молоде житє „за кривди українського народу“, — а Мончаловський готовить за добрі гроші видачу австрійських воєнних плянів росийським воєнним властям. Сїчинський на суді виступає з усею силою ідеольоґїї визвольних змагань свого народу, — а Мончаловський являєть ся платним шпіоном, без нїяких ідейних мотивів, які могли б служити моральним оправданнєм його вчинку. Навіть фрази „за вѣру, царя і отечество“, написаної в тюрмі в невдатних віршованих випливах своїх почувань, вирікаєть ся він на суді, називаючи її хвилевим настроєм. Сїчинський на просьбу своїх суддїв, щоб обяснив їм стан дозрівання своєї постанови польською мовою, не хоче зробити навіть такої дрібної уступки з національних прав свого народу в користь тих, що ті права нехтують, — Мончаловський весь час розправи говорить по польськи, неначе на ствердженє того, на чий млин водою являєть ся в Галичинї москвофильство.

Загалом в особі Мончаловського виявила ся вся безідейність москвофільства, — того москвофільства, що присягаючи ся в льояльности не тільки австрійській державі і династії, але також польському краєвому правлїню, рівночасно служить Росиї; що аконсуючи себе еди-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ним оборонцем національних прав нашого народу, своїм становищем укріпляє польське панованє на нашій землї; що деклямуючи про свою любов до „родного малорусскаго нарѣчія“, волить вживати польської мови, щоб тільки зазначити своє неґативне ставовище до прав української мови; що — власне в тій ґрупі „молодих“, до якої належав Мончаловський — сиплячи фразами про свободу, про поступ, про відновленнє Росиї, рівночасно кличе „за вѣру, царя и отечество“; що для своєї ідеї вміє тільки служити росийським „сильним світа“ за добрі гроші.

Таких поборників має „идея единства русскаго народа“ в Галичинї.

ЕВҐЕН ЛЕВИЦЬКИЙ.

За границею.

Контрреволюція в Туреччинї. — Мілїтаризм.

Найважнїйшою подїєю послїднього часу була безперечно контрреволюція в Туреччинї: держава Оттоманів, що ледве перед роком прокинула ся до конституційного житя, переходить саме важку хвилю перебудови. Було се в липню минувшого року, як увесь цівілїзований світ протрясла вість, що в заскорузлій державі падишаха утворила ся „Лїґа зединеня й поступу“, що поклала собі метою перевести Туреччину на шлях конституціоналїзму. І не тревало довго, а всї більші міста европейської Туреччини проголосили приверненнє конституції з 1876 р. Конституція ся не вспіла колись удержати ся, бо була — як говорено — плодом передвчасним, який швидко погиб через — анемію. Батьком тої першої турецької конституції був видний турецький полїтик Мітхат-паша а тими що стояли над колискою її були европейські дипльомати, представники кількох західно-европейських держав, що хотїли „дряхлого знемощілого старця“ забезпечити від упадку. З такого накиненого плоду не могло вийти нїчого путнього. Парлямент заглушили швидко відгуки воєнних операцій, а сам Мітхат-паша переплатив свою сміливість засланем. І треба було ждати цїлїсїньких тридцять років щоб конституції в Туреччинї знов встала і щоб знов як тодї треба було дрожати за її житє...

Ми не відаємо й досї, чи при одновинах турецької конституції торік не дїяла теж потайна рука европейської дипломатії. Такі річи держать ся в строгій тайнї і тільки по упливі довшого часу виходить на

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

верха те, що було закрите перед очима сучасників. В усякім разї є велика ріжниця в поглядах самої турецької суспільности на те, що було в р. 1876, а що проявило ся доперва тепер при одновинах конституції. Там мали ми до дїла з слабою билинкою, що зівяла в руках її найблизших доглядачів; тут проявив ся вже ґрунт більше справлений, виступили вже тисячі свідомих, гарно зорґанїзованих людей, які були спроможні майже в одну мить кинути цїлі кадри війська в обороні нового ладу. В р. 1877 заснув перший турецкий парлямент в очевиднім безсиллю, в р. 1909 обновлений парлямент не злякав ся навіть султана й його „чорної сотнї", скинув Абдул-Гаміда з престола падишахів, щоб зберегти рідній країні її конституційне життє... І той власне момент був найкрасшим знаменем часу, знаменем, яке каже догадувати ся, що Туреччинї, а в крайнім разї її европейській частинї не завертати вже на шлях абсолютизму й урядничої самоволї. Тепер справа стоїть вже так, що держава Оттоманів або розібєть ся цїлком, або скорше чи пізнїйше ввійде в ряд конституційних, свободолюбних держав та стане поруч з иньшими европейськими державами на шляху цівілїзації і культури.

Нинї не підлягає вже нїякому сумнївови, що головним виновником останьої турецької заверюхи був сам султан та його „чорносотенна" кліка, зложена з музульманських попів та висших урядників. Сольдатеска," значить всїляка низша військова бранжа була лише орудиєм в руках „улємів", яку ужито задля того, щоб ся темна товпа кинулась на висших офіцерів та інтелїґенцію, заражену „европеізмом". Абдуль-Гамід виховав ся серед зовсїм відмінних полїтичних обставин, тож і не дивниця, що новий конституційний лад йому не був по нутру. Абдуль-Гамід се треба знати — найбільший автократ, якого бачила коли небудь новочасна Европа. І він був автократом не тільки з жадоби панованя, але із сього найглубшого пересвідчення. Абдуль-Гамід вважав „Османлїв" за зовсїм незрілих, за неспосібних до самостійного державного житя. І тут йому здавало ся, що він сам — він один однїсїнький наче палець, якраз вседержителем й творцем усього, — що без него, без його абсолютної власти й особистої інґеренції Туреччина мусїла-б пропасти, скотити ся на бездорожжа. Ідею автократизму він доводив до крайности, до тих границь, де починаєть ся вже абсурд, тай дав сам собою наглядний доказ, що автократизм в теперішню пору, де апарат державний захоплює що раз нові области житя і перетворює ся в величню, многоскладну машину, став по просту неможливостю, очивидним самодурством, яке мусить довести скорше чи пізнїйше до катастрофи. Довкруги себе бачив Абдуль-Гамід самих продажних й здеморалїзованих урядників, що були на все згідні, але не витягав з того факту висновку, що тих урядників треба поставити під бич публичної конт-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ролї. Ні, він тих урядників сам перекуплював, сам сипав тисячами, наділяв їх почестями й ласками, аби тільки служили йому до переведеня його замислів. Але хоч мав через те біля себе ласкану на всї боки камарілю, цілу ватагу своїх фаворитів, то і їм він не дуже-то довіряв. І ті, що мали найблисший доступ до Абдуль-Гаміда бачили, як сей володар Оттоманів, який прямо потопав серед несчислимих богатств і блеску орієнтальної пишноти, від досвітку до пізної ночи сидїв при столику щоб поінформувати ся особисто про всї справи свого володіня тай їх поладнати, як і повинен володар держави опертої на абсолютизмі. Абдуль-Гамід був теж одиноким з сучасних монархів, що не приймав безпосередно рапортів від своїх найвисших урядників великого везира і міністрів. Тай зовсїм природно! Атже ті рапорти, пересїяні через сито інтриґ й особистих замислів, перейшовши стілько рук не могли бути правдиві! Оджеж в одній з кімнат Ільдізу була телеґрафічна „централя“ для ужитку султана. Він сам з найдальших закутин своєї розлогої держави, навіть з Сирії й Курдистану відбирав донесеня від поодиноких валіїв про події та видавав потім свої зарядженя. А одначе сей володар, відтятий від світа, засипаний безлїчю депеш і матерялів, не бачив зпоза пишних стїн своїх палат, і не міг бачити, одного: що помимо всїх його зусиль, помимо його подиву достойної працї апарат державний не функціонував як треба, що в його царстві дїяли ся безчисленні звірства та надужитя, що перекуп і протекційна система пережирали що раз більше усї вязи державного орґанїзму, та що супроти сего внутрішнього розкладу й безладдя починала що раз дужше рости реакція в головах найсвітлїйших умів, найкрасших синів народу, а особливо в висших кадрах патріотично настроєної армії, яку він сам викохав і перетворив на лад европейський. Того усего Абдуль-Гамід, як кажемо, не бачив і не міг бачити, бо преціньтого не було в рапортах, а він, стоячи високо, наділений найвисшою в державі світською й церковною властю, не міг заглянути сам на дно душі народньої. Тепер, коли Абдуль-Гамід вже перестав бути колодою на дорозї змагань свого народу, можна сміло сказати, що він на царськім престолї був появою незвичайною, та що треба було великої енерґії і інтеліґенції, щоб серед подібних обставин повних сорок лїт видержати ввесь тягар крайно-особистого володіня. І тому упадок Абдуль-Гаміда має на собі цїхи незвичайного — дїевого, можна сказати — траґізму. До останньої хвилї він володарь що правив абсолютною рукою над мілїонами своїх підданців, не хотїв вірити, що днї його правлїння вже почислені. Цїлі полки станули під Царгородом, навіть і парлямент, той парлямент, на який він дививсь усе із усмішкою легковажаня й погорди, пророк його детронїзацію, а він все ще ждав, що там десь на розлогих просторах його володарства, як не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в Малій Азиї то в Албанії, прокине ся гнів обуреного народу і оборонить свого великого каліфа і падишаха від „жмінки ворохобників“. І так ждав він та ждав в своїм Есличнім довірю й самообмані, поки не лишивсь сам оден, однїсїнький наче палець...

Та хоч молодотурки здобули над контрреволюцією світлу побіду, про будучність турецької конституції, всїляко на разї говорять. Є такі, що щиро витають новий лад в Туреччинї як зворот до поступу й світла, але є і такі, що зустрічають турецьку конституцію з нехітю й віщують їй лише коротке істноване. На нашу думку так одні як і другі не мають рації. „Европа“ в оцїнюваню положеня в Туреччинї подїлила ся взагалї на два табори, прихильників й критиків, але в усїляких толках про турецьку конституцію проявляєть ся не так обєктівний суд й знане річи, як радше власні суспільно-полїтичні переконаня. Ті, що гудять молодотурків і кепкують собі з їх благородних змагань, се взагалї лишки европейської реакції, яким не по нутру кожде змаганє людства до світла і свободи. З сього табору підносить ся головно заміт, що конституція для Турків нїбито „не писана“, що Турки надто темний нарід, щоб був вже тепер здатним до конституційного житя. Молодотурки в очах сих критиків, се тільки фантасти, що намагають ся, перещіпити на свій, зовсїм відмінний ґрунт, европейський шаблон. Щоб висміяти турецький конституціоналїзм парижський „Goulois“ пригадав собі анекдоти якто по покликаню на росийській престол Николая I підюджена „фантастами“ а là молодотурки товпа кричала „нехай живе Вел. Князь Константин і конституція“, розуміючи під конституцією жінку великого князя... От же подібно й демос турецький не має мати понятя про те що таке конституція, накинена Туркам частиною їх армії.

Що богато з поміж турецької людности не розуміє, що таке лад парляментарний і конституційний се річ певна, але чи з того слїдує, що конституція в Туреччинї не має рації, або що вона не удержить ся? На такі розумованя треба погадати, що лад новочасно-конституційний був усюди дїлом не цїлої нації, а тільки тзв. буржуазії, третього стану, по крайній мірі інтелїґенції, а доперва боротьба робітничого пролєтаріяту, і то головно по містах причинила ся до того, що лад парляментарний в державах европейських станув в кінцї на ширших, всенародних основах. Майже нема краю в Европі, деб конституція прийшла неначе „сама з себе“, мирною дорогою, як готовий вицвіт однодушної волї народу — всюди були темні ще маси, які нового ладу не розуміли, або й противники, яких треба було аж силою приборкати і усунути. Нинї всякий розуміє, що конституцію з її парляментарною формою треба оперти на інтелїґентних кругах, та що так надана конституція має для решти — несвідомих чи малосовідомих — тільки вагу педаґоґічного засобу, завдяки

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

якому маса образує ся поволи в державнім, публичнім житю, щоб стати доперве згодом одноцїльною, свідомою до самого дна національною індівідуальностю. Коли отже в Туреччинї масї народу далеко ще до зрозуміня новочасного парляментаризму, то се ще не біда; вистарчить, коли плївка народної інтелїґенції так окріпла й зміцнїла, що на нїй можна вже як-слїд оперти ся. В Туреччинї що правда буржуазії в европейськім значінню нема, але є інтелїґенція, доволї численна, яка скупилась в армії та чиновництві. Чиновництво переважно здеморалїзоване довгим абсолютним режімом, але тому саме виступила на перший плян армія, де свідомим одиницям з вищого офіцерського штабу найлекше було визволити ся з попять про „святість ладу", опертого в головній мірі на основах віри (закон шаріяту) і теократизму. Ось чому в Туреччинї першим пропаґатором ідеї конституційної стала висша часть армії, а не буржуазія, ні навіть тзв. світська независима інтелїґенція, і тому нам так важко зрозуміти, як може удержати ся парляментаризм, заведений майже виключно при помочи баґнетів. Елемент світскости, змаганє визволити публичне житє народу зпід ретроґрадного впливу музульменського попівства грає тут перворядну ролю і не дивниця, що сю ролю сповнили люди воєнного ремесла, яким найлекше було увільнити ся зпід впливу теократії і її поглядів на житє. З сього одначе всеж таки не випливає, щоб парляментаризм в Туреччинї не мав основ — світської независимої інтелїґенції в турецькій суспільности вже доволї і се як-раз дуже гарно свідчить про полїтичну зрілість проводирів турецької армії, що вони не хочуть на місце теократично-деспотичного режіму поставити режім мілїтарний, але все своє завданє добачують в тім, аби світській независимій інтелїґенції допомогти до сповненя її історичної ролї в турецькій суспільности — укріпленя конституційного ладу та зорґанїзованя „національної держави" на світських, демократичних основах.

Небезпека для турецької оновленої конституції лежить не в непідготованости — як припускають европейські критики чорної масти — турецького плєбсу дня конституційного житя, але зовсїм де инде — в непристосованости сеї конституції до фактичних етнічно-культурних відносин. Турецька конституція строго-централїстична. В тім напрямі оправданий міг би бути подекуди заміт, що творці сей конституції взяли собі надто шабльоново взорець з західно-европейських держав, а з окрема з Франції, як відомо, найбільш сцентралїзованої держави Европи. Конституція турецька не знає зовсїм націй і їх окремішности, так само не знає провінцій з їх осібними, полїтичними, культурними та економічними потребами. Конституція молодотурецька хоче витворити доперве нову державну націю — „османлїцьку" з усяких етнічних елементів, подібно як Мадяри хочуть витворити окремний тип угорської державної нації

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з Мадярів, Словаків, Румнів, семигородських Нїмців і Русинів, а Росия подекуди націю русску (общеруску) в значіню державнім. Тому турецька, чи молодотурецька конституція знає лише одну мірку горожан нової всетурецької, так сказати, конституційної, унїфікованої держави, яких називає „Османлїями". Форма парляментарна теж сцентралїзована. Є тільки оден парлямент, як має бути одна османлїцка recte турецьке нація, вибираний строго на основі чисельній, на лад французький. Отже нема в нїм нїяких представників від поодиноких провінцій або народів, як і нема нїяких окремих прав, застережених приміром соймам провінціональним. Право активного вибору прислугує кождому Османлї, що покінчив 25 лїт житя і платить який небуть податок, пасивне право всякому Османлї, що має поверх 30 лїт житя і є, розуміть ся, горожанином держави. Вибори посередні, через виборців. Депутати випадають без розбору на відповідне число людности — 25.000 до 75.000 душ вибирають одного посла, 75 000 до 125.000 душ двух послів, 125.000 — 175.000 душ трьох послів, 175.000 — 220.000 і висше чотирох послїв. Як віляєт (ґубернїя велика), має приміром поверх 125.000 мешканців, а меньше як 175.000 мешканців, то вибирає трьох послів, як знов в якім віляєтї є менаше населеня чим 25.000 душ, то такий віляєт причисляєть ся до другого сумежного віляєту, а сума населень обох віляєтів рішає доперве про число послів. Як бачимо отже, одностайність полїтичного міріла доведена до можливої крайности. Вповнї зцентралїзована власть екзекутивна, значить апарат адмінїстраційний. Сей апарат представляє собою одноцільну драбинку постепенних властий від „мудірів" (наставників поодиноких повітів) почавши, а скінчивши на валїях (ґенералубернаторах) і мінїстерстві, одвічальнім перед представництвом народним тобто центральним перлямен-том... І тим часом се констітуция житя для держави Оттоманів—держави, якої щодо ріжнородности віроісповідної, племінної і культурної нема під пару другої на цілій кулї земній! Вже саме сполученє европейської Турції з Турцією азійською виглядає на дивовижу. Азійська Турція абсолютно не надає ся, щоб брати її під оден державно-парляментарний лад з частю держави европейською. Наданє дотичним краям краєвої автономії в межах достосованих до відносин і способу житя кождої провінції з окрема і піддане їх під власть центральної екзекутиви було-б зовсїм вистало. До того власне між азийськими провінціями Туреччини бачимо більшу ріжноманїтність чим між складними частями Турції европейської. Перш за все Арменцї нарід високо розвитий і то такий, що має за собою тисячлїтню культуру і живі ще традиції самостійного державного житя. Погром в Абанї відкрив нам рубець занавіси, якою закрите перед европейським полїтичним світом внутрішне житє сеї далекої країни. Арменцї хочуть бути независимі, відновити стару державу, яку

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

колись в XI в. запропастили, а аґітація за відновою своєї національної держави йде так далеко і так сильно захопля вже усю вірменську суспільність, що на її лонї стоїть вірменський епископат. Повстаня Вірмен датують ся одначем не від нині, а ще на конґресї в Берлїнї обіцяла Туреччина дати реформи Арменії, але своїх обітниць і доси не виконала. Подібне як про Вірмен треба сказати про Курдів, котрі справдї не можуть мати претенсії до державної независимости як полїтична нація, але мають свій окремий спосіб житя, в переважній части займають ся польованєм і як нарід, живуючий головно в горах, нагадують своїм постійним уоруженєм і способом житя европейських Альбанців та Чорногорців. Управляють ся ладом воєнностановим, як всї примітивні народи і вимагають теж державного ладу приноровленого до їх способу житя і думаня. В европейській Турції висувають ся знова на перший плян Альбанцї та Македонцї, жерела вічних бунтів і небезпеки для турецької держави. Чи отже і тут не була-б вказана де яка автономія замість одноманїтного придушуючого централїзму, треба б поважно призадумати ся. В усякім разї зведенє усїх тих племен, народів, півнародів, або навіть півдиких орд в родї Бедуінів під оден дах конституційно унїфікованої Турції є очевидна помилка, яка може зїмстити ся дуже важко на самій турецькій державі і почасти на творцях її унітарної, оновленої конституції.

А з тим ми перейшли до другого моменту, який може поважно загрожувати Туреччинї і її новочасному ладови — се інтриґи иньших, конкуренційних з Туреччиною на сходї европейських держав. Сї інтриґи являються великою небезпекою, і то тим більшою, що Туреччина має богато елементів державно недисциплїнованих, темних, а кровожадних. Елєменти такі служать знаменитим тереном для інтриґ держав европейських. Пальмерстон сказав колись, що Туреччина може цїлі віки стояти, як її не рухати, але як її лише рушити то упаде. Се поміченє колишнього анґлїйського полїтика є вельми влучне, а европейська дипльоматия покористовує ся тим так, що вічно Туреччину „рухає“ — розуміють ся підпольною кертичною роботою, аби не сконсолїдувалась, бо як раз сконсолїдує ся, то і „рухати“ її нїщо не поможе. Молодтурки хочуть ратувати вітчину, але коли думають осягнути се централїзмом в формі конституційній, то зроблять мабуть ту саму помилку, яку зробили попередники теперішнього султана, централїзуючи державу при помочи абсолютизму. Як-раз згаданий централїзм буває жерелом внутрішнього розпада держави і враз з тим пригожим тереном для всїляких інтриґ заграниці і як що турецькі конституціоністи схочуть забезпечити конституційний лад для відгродженя свого власного народу і держави, то будуть мусїли глянути глибше і дати державі таку форму, яка для всїх її етнічних елєментів

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дасть свободу житя, як вони його самі розуміють, а з тим і внутрішне вдоволенє — найліпше забороло задля удержаня держави.

Атже влучно каже полїтична поговірка: Mit Bajonetten kann man sich verteidigen, aber sich auf Bajonette niedersetzen und sitzen ist unmöglich (Боронити ся баґнетами (штиками) можна, але сїсти й сидїти на них — неможливо).

Коли запитати ся, хто поносить кошти останнїх европейських конфлїктів, то треба сказати, що уся, головно працююча людність Европи, а тим молохом, що ссе сили европейських народів є молох мілїтаризму. Вже від двох-трьох десятків лїт стоїм під знаменем „уоруженого мира“. Воєнна техніка робить так страшеннні поступи, способи масового убиваня людий так уліпшують ся з дня на день, що страшних наслїдків европейської війни при теперішних узброєнях навіть предвидїти не можна і як коли при останнїм конфлїктї Сербії з Австро-Угорщиною не прийшло до „оружної розправи“, то по правдї тільки тому, що страх перед ріском і наслїдками війни майже загальний. Народи стоять уоружені проти себе від ніг до голови, але нїхто не важить ся перейти Рубікон та пробувати щастя при помочи гарматних куль. Отже кожда держава почуває, що при всїх заходах на полї свого уоруженя вона не може іще бути певна бажаних успіхів і страшені, майже можна сказати божевільні перегони на полї загального зброєня тревають дальше.

Як колись після погрому під Седаном европейську ситуацію опановував спір про Ельзас і Льотаринґію, так нинї опановують міжнародне положене в Европі два моменти — соперництво Анґлїї з Нїмеччиною в пановаю над океанами в цїлях розросту кольонїяльної полїтики, та спір Австро-Угорщини з Росією заволодїнє на Балканї. Біля сих двох моментів зосередоточуєть ся уклад усїх инших міжнародних сил. Остаточним вислїдом сього положеня що поступ на полї мілїтарного обезпеченя в одній державі викликує зараз анальоґічні зброєня у всїх скоалїзованих держав противной ґрупи. Так приміром Анґлїя будує саме десять великих кораблїв воєнних тзв. „Dreadnaught-ів („неустрашимців“), а що конкуруюча з нею Нїмеччина не може настачити в найблизшім часї (до р. 1912) відповідого числа своїх кораблїв - великанів, то будову таких-же морських велетнїв мусїли по части переняти на себе другі держави злучені з Нїмеччиною — Австро-Угорщина і Італїя. І на впаки. Тому що Нїмеччина зброїть ся, аби завдати колись на світовій аренї смертний удар Анґлїї (що виявив недавно необережний цїсар Вільгельм), тож і Анґлїя збираєть ся до того, аби поставити свою постійну сухопутню армію на лад держав континентальних та за-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

безпечити свій край від нїмецького нападу при рішаючій боротьбі на морі. Вкінцї для того, що побіч Нїмеччини також і два другі члени „три-державного союза“, Австро-Угорщина й Італїя забирають ся до будови великих воєнних кораблїв, то і держави, які стоять в порозуминю з Анґлїею — Росія й Франція ладять ся полїпшити свій стан в области воєнної фльоти...

Так отже зброєнє загальне і коли взяти на увагу всї намірені воєнні приготованя, то може мають рацію сї теоретики, які кажуть, що мілїтаризм сам доведе себе вкінцї до абсурда.

Як страшним тягарем паде на народ полїтика „уоруженого мира“ і як безтямно пруть всїлякі державні круги до нових воєнних зброєнь, доказують найкрасше цифри видатків поодиноких держав на цїли армії. Воєнний бюджет одної Нїмеччини виносив в р. 1908 страшну суму одного мілїярда шістьдесяти семи мілїонів марок — значить в одній Нїгмеччинї здерто з працюючих верстов таку величезну суму на річ мілї таризму. Одначе в згаданій цифрі криєть ся тільки частина правди, бо друге стілько, коли не більше, видає Нїмеччина на свої зброєня дорогою державних позичок. Довг Нїмеччини доріс з кінцем року 1908 доповажної суми чотирьох мілїярдів марок, а в однім роцї 1909 підскочив сей довг о новий повний мілїярд! І коли нинї в Нїмеччинї веде ся з боку воєнних та дипльоматичних кругів завзята боротьба для накиненя народови нових високих податків, а боротьба ся грозить вже поважною внутрішньою кризою, то дієть ся се тільки тому, щоб можно було підвисшити ще дальше воєнний буджет та розширити його елястичність без потреби затягати нові довги на цїли армії.

В Австро-Угорщинї буджет видатків на військо й фльоту збликаєть ся що-раз більше до округлої цифри пів мілїярда корон. Тепер військові круги Австро-Угорщини заповідують новий надзвичайний кредит в висотї 700 мілїонів корон, яким занять ся мають найблизші делеґації, а в величезну сю квоту входять по части видатки з причини недавної мобілїзації, а в части і дальші, порішені вже в найвисших міродатних кругах уоруженя. Зріст видатків на цїли армії в Австро-Угорщинї має свою причину головно в тім, що Австро-Угорщина збираєть ся теж до будови трьох до читорьох величезних воєнних кораблїв -- тзв. „неустрашимців“.

У Франції виносив буджет військовий в р. 1908 кругло 742 і пів мілїона франків, в прирівнаню до Нїмеччини, як бачимо, іще не так-то богато. Але і тут роблять ся заходи, аби буджет сей значно підвисшити. Особливо фльота французька стоїть дуже лихо та вимагає конечної піправи. Торік вибрана навіть була в французькім парляментї окрема комісія, яка виказала, що будова воєнних кораблїв у Франції тому іде

Generated on 2015-07-05 14:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

так пиняво, що при будові кораблїв обловлюють ся дуже сильно також французькі промисловцї і капіталїсти. Вистарчить тут нагадати, що наслїдком змови фабрикантів та накиненя ними монополїчних цїн будова воєнних кораблїв у Франції майже півтора раза дорожша нїж прим. в Анґлії. Корабель, якого будова коштує в Анґлії всього 38 мілїонів франків, коштує у Франції 52 мілїонів франків. Але за те курс акцій сих підприємств піднїс ся в останнїм часї в троє, а дивіденди подвоїлись...

Навіть обдовжена й економічно ослаблена Італія не має остати ся позаду иньших держав в загальних перегонах на полї уоруження. Хоч як зубожіла, вибудувала Італія в останнїм часї аж два „неустрашимцї", а два дальші кораблї-велелетнї мають вибудувати ся вже в найблизшїй будуччинї. Венеція, ся пречудна Венеція, яку подивляють туристи усього цивілїзованого світа, має бути замінена на великий форт воєнний, а в такі форти мають перемінити ся також і всї важнїйші місцевости цїлого італїйського побережа...

Бог війни мусить затирати руки з радости, коли бачить, які жертви приносять найбільш цивілїзовані народи Европи молохови мілїтаризму. Та не такою радостю сповнять ся серця самих інтересованих народів. Атже мілїтаризм забираючи на непродуктивну, мертву цїль львину часть людської праці й добутків, стає ся що раз більше важкою переною на полї вселюдського поступу і цивілїзації.

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена, передовсїм українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяцї під редакцією Михайла Грушевського. Рік XVIII. 1909, кн. I. Т. LXXXVII. Ст. 248,8°.

Історично-полїтичних праць в сьому томі дві: Вас. Гарасимчука — Виговщина і гадяцький трактат (ст. 5—36) й Вяч. Липинського — Ґенерал артилєрії вел. кн. Руського (ст. 37—47); історично-літературних — одна: Вас. Щурата. — До біоґрафії й писань Івана з Вишнї (ст. 48—63); історично-культурних — дві: Ос. Маковея — Кілька документів з Гуцульщини з другої половини XVIII ст. (ст. 64—69) й Мих. Возняка — Українські драматичні вистави в Галичинї в першій половинї XIX ст. (замітки й матеріяли) (ст. 70—91).

Перша розвідка д. В. Гарасимчука (Виговщина і гадяцький трактат) дотикає своїм змістом визначного факту в українській полїтичній історії т. зв. гадяцького трактату й ролї, яку при тім відограв наступник Богдана Хмельницького гетьман Іван Виговський. В обговорюваному томі уміщені тільки два перші роздїли сеї студії, що обговорю-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ють змагання до автономії України Богдана Хмельницького й вибір по його смерти гетьманом Івана Виговського та його автономічно-політичну програму. Зсього погляду особливо інтересний договор з дн. 6 жовтня 1657 р., між українським гетьманом і шведським королем Ґуставом Каролем X, який ґарантував політичну самостійність України. Точка 2 сього договору була така: „Найяснїйший король шведський має признати і оголосити запорожське військо разом з підвласними йому провінціями вільним і нїкому не підлеглим народом і має перед всїми ворогами боронити його свободи й прероґатив"; точка 3: „границї посїдань запорожського війська будуть признані і оголошені не тільки до берегів Висли, але найяснїйший Король приобіцяє дотягнути їх до границь Прусії і також поможе здобути спільним оружем сї бажані території й замки і віддасть їх до рук Запорожського війська, а на Литві дасть їм воєводство Берестейське й Новгородське аж до ріки Березини". Такі форми мали сї смілі контури плянованої будівлї великої й могучої України, відбудованної при помочи ґерманського світа — Швеції й Прусії. Розвідка д. В. Гарасимчука обіцює бути особливо цїнною тим, що оперта на богатім архівнім матеріялї (автор належав до членів археоґрафічної екскурзії, яку заініціювало й орґанізувало львівське Наук. Тов. ім. Шевченко в 1906 р. й якої роботи трівають і досї), зібранім ним по архівах Кракова, Відня, Варшави й ин., який в цїлости появить ся незабаром в корпусї актів до історії української козаччини, що почали появляти ся в спеціяльнім виданню Археоґрафічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка — в т. зв. „Жерелах до історії України - Руси". Друга статя д. В. Липинського (п. з. Ґенерал артилєрії вел. кн. Руського) оперта на матеріялах, винятих автором з останків архива Немиричів. Найінтереснїйший є тут незнаний історіоґрафам привилей, виданий Степанови Немиричови (братови Юрія) польським королем Яном Казимиром дн. 11 червня 1659 р. на „ґенеральство артилєрії вел. князївства Руського" (автономної України, по гадяцкому трактату). Крім самого привилею подає автор також кородку біоґрафію й характеристику політичної дїяльности згаданого ґен. Степана Немирича й на кінець виїмки з його завіщання. Третя розвідка — дра В. Шурата (п. з. До біоґрафії й писань Івана з Вишнї) дотикає популярного українського полємиста з доби берестейської унії — Івана Вишенського. В супереч гадцї проф. А. Кримського автор в першій статейцї (п. з. Родове прізвище Івана з Вишнї) на підставі помяника добромильського монастиря доводить, що Вишенський й було родовим призвищем, а не значило — Іван з Вишнї. В другій своїй статейцї (п. з. Писання Івана з Вишнї в підгорецькім рукописнім збірнику) порівнує автор друковані твори Вишенського з одною їх копією, що заховала ся в підгорецькім рукоп. збірнику. З порівнання показало ся, що відомий нинї друкований текст в багатьох місцях являєть ся неповним і перекрученим. Всї ті похибки автор справляє деякі доповненїним місця мають дуже високу поетичну й стилїстичну вартість. Др. Ос. Маковей подав „Кілька документів з Ґуцульщини з другої пол. XVIII ст. Документи походять з 1770-тих рр. й інтересні не тільки своєю українсько-ґуцульською мовою, але й деякими звістками про давне ґуцульське житє. В кінцї остання більша розвідка (властиво тільки її перша половина) д. Мих. Возняка п. з Українські драматичні

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вистави в Галичині в першій половині XIX століття. Розвій українських драматичних вистав у Галичині стояв у своїх починах під впливом західньо-европейського через польські драматичні вистави й польську драматичну літературу. Тому то автор починає свою статю коротким оглядом польських вистав у Львові в XVII — XVIII вв., тим більш, що під впливом сих вистав відбували ся також в українськім духовнім семінарі довший час (навіть в 1-шій пол. XIX ст.) вистави в польській мові. Перша проба вистав в українській мові у згаданім семінарі була зроблена тільки в 1830-тих рр. Одначе се було тільки спорадичною появою. Справжні українські вистави починають ся в Галичині аж у 1848 р. Автор переходить усі знані досі вистави 1848—50 рр. у Львові, Перемишлі, Тернополі й Коломиї.

Крім згаданих більших статий є в сім томі ще 3 дрібні замітки (Miscellanea), а то: д. Ів. Джиджора п. з. Пригода сумських козаків у Львові з епископом Шумлянским (1685 р.); д. Ів. Созанського п. з. До статї М. Зубрицького „Урядові заходи против холери в р. 1831“; д. В. Доманицького п. з. Лист Ксенофонта Климковича до Марка Вовчка.

В „Науковій Хроніці“ подав др. З. Кузеля інтересний і цінний перегляд 252 наукових часописий Західньої Европи за 1906 р. по етнографії, історії літератури, фільольогії, педогогії (орієнтальні часописи, часописи присвячені клясичній фільольогії, індогерманській фільольогії й порівняній літературі, романській фільольогії, германістиці й англістиці), часописи мішаного змісту (етнографія, географія, історія, фільольогія, історія культури), часописи присвячені студіям релігії й теольогії; збірники (видання наукових товариств) і бібліографія, музеї — на всіх несловянських европейських мовах (ст. 102—165).

У віддїлї „Бібліографія“ обговорено критично 25 росийських, німецьких, українських, польських і латинських видань (періодичних і окремих) (ст. 166—217), а вкінці подано два показчики: Показчик до т. LXXXI — LXXXVI Записок (річник XVII) і зміст тт. I—LXXXVI (по німецьки). *Ів. Кревецький.*

Нова Рада. *Украинський литературный альманахъ* пидъ редакцією М. П. Старыцького, О. П. Косачъ, Л. М. Старыцькой, И. М. Стешенко. Кыивъ. 1908.

„Нову раду“ присвячено памяти М. П. Старицького. Редакція пояснює в передмові, що збірник задумано давно, коли ще не було української періодичної преси і „єдиним гуртуванням письменних (?) праць українських були збірники“. Поясненне — не зайве, бо збірник має деякі ознаки, що дуже здивували б читача, коли б не було потрібного пояснення. Се признає й сама редакція. „Збірник, — говорить вона, — носить на собі зверхню печать того часу, коли він був подаваний до цензури: його почато друковать правописом давнїйшим, бо иншим правописом друковати було не можна. І по змісту — збірник такий, як його було зложено при Михайлови Петровичу... Есть в збірнику більші твори й меньші, прозаічні, поетичні, драматичні, твори авторів старших і молодших. Нехай всї ті українські твори сплетуть ся в вінок коло імени того, хто так любив наше українське слово, так багато зробив для його, так болїв його болями, так жадав йому успіху“.

Імя М. П. Старицького — дуже поважне імя в нашій літературі. І повага до того імені вимагає, щоб ті, кому дороге воно і хто захо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить ся його пошанувати, віднесли ся до сього заходу з найбільшою увагою та пильністю.

Крім портрета, нїщо не показує, що то збірник на память М. П. С—му. Хоч би яка маленька згадка про його, хоч би найкоротша оцінка його дїяльности, — нїчогісенько. Сказать би — ся недостача покриває ся дбалим та добірним складом книжки, — але, на жаль, і того не можна сказати. Збірник, видимо, задумано і почато давно (памятає ся, на столїтний ювілей „Енеїди"), але в свій час він не появив ся. Смерть одного з редакторів дала привід присвятити його памяти М. П. Старицького. І от як складено було книжку ще за недоброї памяти цензурних часів та як вона вийшла із запопадливих пазурів нашої недавньої опікунки, — так те й піднесли нам три, що остали ся в живих, редактори, пояснивши той свій вчинок пієтизмом до памяти небіжчика: „Нова Рада", — кажуть вони, — по своєму складу не відповідає звичайним памятковим збірником; але ми видаємо „Нову Раду" власне для того, щоб закінчить остатню працю Михайла П—ча для українсьої лїтератури, — випускаємо її так, як вона була почата ним".

Почавши збірник друком ще за підцензурного часу, випущено його аж у 1908 роцї, — се задовго навіть і на нашу звичайну українську повільність. Наслїдком такого редаґування бачимо, що рукописи перележують в портфелї редакції багато лїт, автори їх тим часом заходять далеко вперед, знаходять нові мотіви, здобувають з душі нові струни, — і коли появляють ся в друку їх твори — вони встигнуть вже про їх забути. В таке саме становище поставила „Нова Рада" нашого симпатичного письменника М. Левицького, видрукувавши тепер його молоде, слабеньке оповіданнє „Дякова помста", підписане 1898-м роком.

Редакторської руки в збірнику зовсїм не знати. Друкуєть ся, напр., повість М. Старицького — „Безбатченко"; перша частина повісти цїлком викінчена, а що-до другої частини — то подано лиш схематичний нарис десяти її глав; і редакція не вважає потрібним пояснити, чому се так стало ся. Так само і що-до статї проф. Стороженка „Дви запысни книжкы Шевченка". Коли виходив у світ збірник, було вже знати про ті Шевченкові книжки далеко більше: про них появила ся спеціяльна росправа, вони стали головною основою нового видання „Кобзаря", — а редакція, друкуючи замітку проф. Стороженка, не обмовила ся про се до своїх читачів нї одним словом. Взагалї зразків тієї редакторської недбайливости так багато, що доводить ся ще раз упевнити ся в справедливости відомого афоризму: „у семи нянекъ дитя безъ глазу". Редактори не здогадали ся навіть зняти імя небіжчика з редакторського гурту, і через те вийшло, наче сам він складав збірник собі на пошану.

Тим більший жаль викликають такі редакційні недогляди, що в збірнику есть досить річей певної лїтературної цїнности. Поема М. Старицького „Morituri" — на сюжет Берестецької облоги — написана великою експресією, присущою сьому авторови. Яскраві картини запеклої українсько-польської боротьби поет закінчує таким примиряючим акордом

Вже майже три віка в давнинї сїдій
Пірнуло з часу того злого;
Колишнїх крівавих та славних подій
Не сталось і слїду малого:

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Де врава ревіла, де бенькет лунав,
Тепер там щириця та високий став.

А люде, нащадки славетних орлів,
Що бились за край і за волю,
Блукають понуро край борон, плугів,
Та все не по власньому полю
Та й самі свавольці — пани, королї —
Марнїють в неволї на рідній землї.

І сумно надокіл... Покрай течії
Шопочуть-но верби похилї, —
Як бились зза кривди дві рідні сїмї
І горя добились, безсилі...
А буйний часами питає й зітха, —
Коли ж та розрада минеться лиха?!

Значно псує враженнє від поеми і позбавляє її краси роблена, штукована мова, пересипана силою спеціфічно „кованих“ слів. Попадають ся і зовсїм неможливі поетичні вільности, напр.:

„Куда ви, нещасні?“ — спиня їх Крутий.
Вони ж лементують: — „Ой, зрада!
Нас кинули тут на погибель брати, — й
Нам помсту лишила розрада“.

Більш артистичну форму має драматична поема Л. Українки „Вавилонський полон“; тут разом з сильно-драматичним змалюваннєм єврейської неволї бачимо справжню красу поетичної форми. Тій самій авторцї належать ще поема „Ніобея“ і драма в 5 дїях — „Блакітна троянда“. Остання (писана 1896 року), на мою думку, не вплїтає нового лавра в письменницький віток шановної авторки. Ориґінально задумана і виконана віршована містерія у чотирьох справах — „Спокуса“ П. Мирного — на сюжет спокуси наших прародителїв у раю Надрукован в збірнику драматичну дїю д. Л. Старицької-Черняхівської — „Сапфо“ — про траґічну долю відомої грецької поетеси Се. теж давня пєса: появившись в друку, вона стає приємним придбаннєм для нашої драматичної літератури. „Артишоки“ Олени Пчіки — досить довго, хоч місцями і влучно, росказаний анекдот з поля відносин між нашим перейнятим сословною пихою панством та його економічним наступником — мужиком-капіталістом. До оповідання занотовано, що воно дістало на київськім літературнім конкурсї „похвальний дипломъ“. Есть кілька дрібних ескізів — „Цигане“ Г. Григоренка, „На крилах смерти“ М. Чернявськоаго, „На гробках“ В. О'Конор. і досить віршів — М. Чернявського (есть справдї гарні), П. Карманського, М. Вороного, Б. Лепкого, М. Лозинського, Р. Гординського, С. Чарнецького. Невідповідно багато ужито творів Одарки Романової (досить претенсіозна, але слаба новеля „Статуя“ і більш десятка не кращих віршів) та Гната Хоткевича („Життьові анальоґії“ та „Що бачила скеля“). До збірника додано гарний портрет М. П. Старицького. *О. Білоусенко.*

Массіот: *Levia* Львів, 1909 сторін 65, 16⁰.

Замаскований поет справедливо назвав збірочку ритмів „Levia“. Зітханнє до любки і негодованнє на всїх, кому воно може видати ся банальне — се така страва, що в нїчийому шлунку не заважить, анї пое-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тови анї його публицї не пошкодить. Між любовними піснями знайдеть ся навіть дві-три, що їх прочитати можна з задоволеннєм. Се пісні в людовім стилю, з людовою музикальністю стиха. Та чим дальше псевдонїяний поет від людового взірця відбігає, чим більше він свою пісню культурізує, тим сильнїйше проявляєть ся в нього брак артизму — брак смаку у вислові, міри в настрою, а навіть поправности в лїтературній мові і версифікації, дарма що натхненнє дає йому та любка, про яку він каже:

Ти царице моїх мрій, мого серця супокій,
снів моїх основа, гнучкість мого слова.

Не бачимо тої гнучкости у „веснянім образци", що починаєть ся так:

Глянь но, мамо, у вікно, нїби казка, нїби сон,
як там всюди радісно, нїби раю відгомон
як щастєм всьо сяє! над миром витає!

Замість поета, сам читач мусить гнути його слово, щоб зримувати: вікно́ — радісно́, сон — відгомо́н. А рими на *ає*, яких всюди доволї, — хиба вони свідчать про гнучкість мови. А провінціоналїзми: пок, розмовляєсь, озвесь, гризесь? А польонїзми: вдаль, всї снитє ви про подружа? А москалїзми: на кроватї, час мій бьє, мій покою? Не тикаю вже таких словних конфліктів, трудних у вислові, як: кануть в вічність, розмовляєсь з зірочками, вперед йду; не тикаю й наголосів, які можна було бачити вже в поданім взірци римування. Все те зовсїм не складаєть ся на ту гнучкість слова, яка могла б приносити честь поетови й музї — його любцї. Дещо мимоволї у поета виходить навіть комічно, приміром, коли він замість говорити про земну недолю, говорить про „земську" (повітову!) недолю. Обурювати ся на таке нема причини. Се правда. Але й автор не повинен обурюватись на тих, що їм таке писанне його не подобаєть ся або видаєть ся смішне. А то його колючки, роздавані на всї сторони неприхильним роценэентам, вийдуть усе тим комічнїйші, чим більше в тих рецензентів рації, а в автора дотепу. Бо не маючи рації впадати в „шевську пасию", автор лиш дотепом міг би себе спасати. Такий дотеп, якого йому не бракне там, де кінчать ся його особисті рахунки, як, приміром, в характеристиці поезий „друга Петра":

Ніч, пустеля, темінь, хлань, ...
сновидїнь грізні вампіри, Петре! Петре! перестань,
повінь смути, лють страждань, бо си зроблю гаракіри!
глум наруги, туск зневіри —

В. Щурат.

Юр. Сїрий. *Житє ростин.* Нарис анатомії і фізіольоґії ростин. (З рисунками). Популярна бібліотека „Лан". № 1. Київ, 1909, ст. 76

Наша українська популярна лїтература збогачуєть ся одним новим видавництвом: Популярна бібліотека „Лан". Перші книжочки, які появили ся накладом сього видавництва, позволяють нам надіяти ся, що воно займе поважне місце в нашій популярній лїтературі, та стане вповнї на вижинї сучасної популяризації знаня. Справа популяризації наук і загалом сучасного людського знаня для нас незвичайно важна, від неї ж залежить в значній мірі краща доля нашого народа; і тому ми повинні не лиш тїшити ся кождою появою нового гарного популяризаторського видавництва, яке стоїть на вижинї своєї задачі, але і звертати пильну

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

увагу на всї помилки і недостачі, щоби потім строгою, а неупередженою критикою можна користуватись при нових виданях, та тим доходити до чим раз гарнїйших висліджів. Хто з нас пробував своїх сил у популяризаторській працї знає дуже добре, що се не легка, а то й дуже тяжка річ, можна сміло сказати, що труднїйша від працї строго-наукової. До строго-наукової працї треба тільки гарного знання данного предмету і... льоґічного думаня, а до популяризації треба ще й крім того питомого популяризаторського талану, щоб вияснити приступно і зрозуміло та цїкаво річи, які для простолюдина не мають звичайно великого інтересу. Автор „Житя ростин“ поборов щасливо усї популяризаторські трудности! Прозорий, ясний і дуже інтересний виклад, легкість у представленю незвісних, а трудних для зрозуміня прояв, без надмірного обмеженя матеріалу важного і потрібного з наукового боку, отсе цїнні прикмети згаданої книжочки. Се справдї п о п у л я р н о - н а у к о в а книжочка! Тим більше бажали б ми звернути увагу на незначні впрочім помилки і недостачі, щоб при новім виданню сеї працї можна їх справити. Дїйсних помилок, що до самої річи нема, єсть тільки кілька недокладностий які легко можна би справити. І так годї вважати згідним з правдою висказ: „що зимою в ростиннім царствї немає житя“ стор. 9, бо те житє єсть, тільки не проявляєть ся так як в иньших порах року. Так само не точно сказано, що „коли ми зворушимо засхлий гриб, то побачимо, що вїн уявляє капшук заповнений порохом“, стор. 11, бо се можна сказати тільки про деякі гриби, приміром ті, які наш народ в Галичинї називає порхавками (Ascomycetes). Помилкою треба вважати також пояснене повставання стїнки у клїтин так, що мовляв: „шар за шаром полягає матерія на основу тулубця“ стор. 16, бож се повставанє стїнки клїтин єсть далеко більш зложеним проявом, злученим із міжмолекулярним загущенєм і хемічною переміною матерії; так само поданий зараз опісля примір із кісткою ягоди невластивий, бо кісточка ягоди не клїтина, а й стїнка її повстає зовсїм инакше. Не дуже точно пояснена теж ендосперма: з прочитаного тексту можна би думати, що се „комора в насїнинї“, а тим часом автор безперечно хотїв зазначити, що тут дїло в поживі, а не в мішочку (стор. 28). Не точно поданий також склад воздуха (стор. 32); злий, бо не льоґічний подїл коріня (стор. 36); не добре також сказано, що салїтра се „азот змішаний з амоняком“ (стор. 40); при вичислюваню складових частий ростин пропущено цвіт (стор. 45); при описї частий квітки ідентіфіковано підставу квітки (receptaculum) з чашею, помилково подана схема у „подружя“ „перворостів“ (стор. 71), бо се у ріжних „перворостів“ буває дуже ріжне, і за схему треба б тут покласти злуку „яечка“ з „плавинками“ або „насїнними тїльцами“.

Та усї згадані помилки не надто великої ваги, повстали вони або через неувагу, або наслїдком змаганя автора представити річ можливо „найпопулярнїйше“.

З другого боку здаєть ся нам, що автор заглублюєть ся нераз у надто малі подробиці. Оттак не дуже потрібним здаєть ся нам цїлий початок історії ботанїки без короткого бодай нечерку дальшого розвою сеї науки після Арістотеля (ст. 4); нема потреби згадувати при описї будови ядра про „ядринця“, та про те, що є клїтини з кількома ядрами, бо се тільки заплутує справу та затемнює розуминє будови клїтини, (ст. 18), за те треба було радше згадати про „ядринні волоконя“

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

(chromosoma), бо лиш тоді можна би зрозуміти образець на стороні 22 (поділ клітини). В кінци зовсім злишні діяґрами квітків (ст. 68), тому, що їх можнаби зрозуміти хиба тільки при дуже точнім і просторім поясненю, і вони тільки непотрібно утруднюють розуміне вже гарно і достаточно поясненої справи.

Невідповідним здаєть ся нам вступне слово (стор. 3); від разу подано там шість діфініцій одна за другою, без нїякого приступнїйшого поясненя, що неприготованого слухача заставляють від разу глибше подумати, та певно не одному дадуть причину покинути читанє книжочки, тому, що вона, „за тяжко писана". Здаєть ся, що причиною того нагромадженя діфініцій на самім вступі була ощадність місця, але в такому разї лїпше певно було б той вступ пропустити зовсїм і почати просто від 4-ої сторони (очевидно з відповідними змінами).

Ще декілька слів про образки, якими прикрашена ся книжочка. Ілюстрації в популярних виданях мають незвичайно велику вагу; вони зарівно важні як сам зміст, бо помагають розуміти як слїд написане, та можуть не раз вияснити не одно далеко лїпше як найлїпший опис. Тому ілюстрації в популярних виданях повинні бути і добрі і старанно виконані. В нашій книжочцї ілюстрації загалом досить добрі; правда, що образець 4-тий і 10-тий не дуже вдатні, а мікроскоп на рис. 1 дуже архаічної форми, але все ж таки иньші образки зовсїм гарно дібрані і виконані. Та мають вони дві важні хиби, раз те, що вони позначені латинськими буквами, а друге те, що майже анї один образок не має докладного поясненя; єсть стрілки єсть і букви, якими позначено і важнїйші річи на образку, але нема поданого значіня тих букв анї під образком, анї навіть в текстї (з малими виїмками). Се розумієть ся тому, що образки взяті з книжок писаних чужою мовою, та все ж таки се значно зменьшує вартість образків.

Про термінольоґію не будемо тут спорити, може бути, що дехто назвав би деякі понятя інакше, але ми можемо бути авторови тільки вдячні за те, що на кожде важнїйше поняте винайшов відповідний український термін — чи вони вдержать ся всї в практиці, се вже покаже будучність. Позволимо собі тільки звернути увагу, що в підручниках, які уживають ся у галицьких українських ґімназіях єсть вже у всїх науках термінольоґія доволї усталена, отже було б пожаданим, щоби росийські Українцї при кождій нагоді звертали на се увагу, чи деякі „галицькі" терміни не можуть бути справді з користю ужиті і в популярній літературі.

Поминаючи сї загальні уваги ми думаємо, що краще б сказати: замість вивченнє природи: розуміннє природи, ст. 3; в сумі: разом, ст. 3; тулубець: покрива, ст. 9; стебло: било, бадильце, ст. 10; міхурцї (спори): розроні, ст. 11; первородни: тайноподружні, скритоцвітні, росіл, розсіл: розчин, розчина, ст. 17; особистість: цїха, прикмета, ст. 19; сорт: рід, ст. 28; серце: нутро, ст. 38; углець: вуголь, ст. 41; стовбурець: нитка, ст. 68.

Бажано було б також для униканя непорозуміня писати: ростинний, а не ростиний, клїтинний, а не клїтиний, білковинний, а не білковиний і т. п. Помилок друкарських досить багато і їх при новім виданю треба справити.

На тім кінчимо тих кілька наших уваг, поданих із щирим бажанєм звернути увагу навіть на найменьші недостачі, які зовсім не обни

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жують вартости сього цінного видавництва, а справлені при новім виданю сеї книжочки можуть тільки збільшити її гарні популяризаторські прикмети. *Др. І. Раковський.*

Михайло Лозинський: *Акт 12 цьвітня 1908*, з портретом Мирослава Сїчинського. Львів, 1909. Ст. VIII+133, 8°. Ціна 1 кор.

Се збірка статей, які молодий український публіцист д. Мих. Лозинський помістив з приводу замаху Мирослава Сїчинського на галицького намістника ґр. Андрія Потоцького в часі від виконання сього замаху аж до знесення першого засуду смерти на Мирослава Сїчинського як постійний співробітник львівського „Діла“, київської „Ради“ й „Літературно-Наукового Вістника“ в сих орґанах, а крім того у львівськім „Громадськім Голосї“ й віденськім „Wohlstand für Alle“.

Свою збірку поділив автор на дві головні части: I. Акт 12 цьвітня 1908 р. (статї ґр. Потоцький убитий; Без опамятаня; Полїтичний замах у Галичинї; Полїтичні убійства; Кого боронять Христові заступники?; Убійство галицького намісника; Новий намісник Галичини; Акт Сїчинського перед парляментом); II. Суд над Сїчинським (статї: Акт справедливости чи полїтики; Засяде суд; Перед розправою Сїчинського; Суд над Сїчинським; На смерть!; По засудї; Мати; Процес Сїчинського; Засуд смерти на Сїчинського знесений). Видаючи наведені статї окремою книжкою, автор, — як зазначує в передмові до неї, — мав на увазї не тільки особисто-авторські мотиви, але в богато більшій мірі також мотиви громадянські. Написані з приводу такої визначної події, якою являєть ся в польсько-українській історичній траґедії акт Мирослава Сїчинського, сї статї вияснюють обєктивні причини й викликані ними субєктивні вражіння, з яких зробив ся той акт, і дають образ полїтичних фактів і настроїв, звязаних з ним, так що в них містить ся історія того моменту з житя нашого народу, де головною історичною особою виступає Мирослав Сїчинський. При тім сї статї представляють не тільки особисті погляди автора, але через те, що вони знайшли місце в названих вище орґанах української преси (пр. в „Дїлї“ вони були поміщені як редакційні передовиці), являють ся вони в значній мірі також висловом поглядів тих українських полїтичних кругів, що стоять за тими орґанами преси. Значна частина сих статей була сконфіскована австрійською цензурою, так що в своїм повнім змістї появили ся вони аж тепер завдяки інтерпеляціям, внесеним українськими послами в віденськім парляментї. З приводу одної статї (п. з. Полїтичний замах у Галичинї, поміщ. у „Wohlstand für Alle“) віденська ц. к. прокураторія видала навіть авторови процес (§ 305), який відбув ся дн. 9 грудня 1908 р. перед судом присяжних у Відні й відбив ся голосним відгомоном у віденській і львівській, а по части й заграничній пресї. Віденські присяжні 7 голосами проти 5 виправдали автора.

В кінцї треба зазначити також те, що цїлий чистий дохід з сього видання автор призначив на фонд українських народніх шкіл у Галичинї ім. Олени Сїчинської (матери Мирослава). Ся симпатична мета повинна запевнити успішну розпродаж книжцї.

Ів. Кревецький.

Мин. Торг. и Пром. Статистическія свѣдѣнія о результатахъ примѣненія закона 2 іюня 1903 года за трехлѣтіе 1904—1906 г.г. Составилъ В. Е. Варзаръ. Спб., 1908, ст. 24+101.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Проведеннє закону 2 червня 1903 р. про пенсії жертвам нещасливих випадків на фабриках та заводах поставлене під контроль фабричної інспекції. Правда, участь останньої в сій справі носить характер чисто-пасивний і зводить ся до санкціонування умов про пенсію між зацікавленими сторонами. Тим не менше, питання про розультати проведення сього закону не можна відокремити від питання про результати дїяльности фабричної інспекції, отже сї два питання найзручнїйше обмірковувати вкупі.

Загалом, картину з близчого знайомства з зібранними мінїстерством і обробленими д. Варзаром даними, втїшною назвати не можна. Всього, виявляєть ся, нещасливих випадків, що скінчились смертю покалїчених робітників, за дане трьохлїттє чинами фабричної інспекції зареґістровано 1.085, число ж умов про нагороди за смертні випадки, завірених інспекцією, становить 550 або $50,_7\%$ загального числа випадків. Яким же чином, виникає питаннє, лїквідовано решту $49,_3\%$ нещасливих випадків, що скінчились смертю покалїченого? Чи одержали спадкоємцї жертв хоч яку-небудь нагороду за втрату хлїбодавця? На сї запитання рецензоване виданнє відповіди не дає, та й дати не може, бо пасивна роля фабричної інспекції в справі проведення закону 2 червня 1903 року не дає їй змоги фактично стежити за тим, щоб нї один нещасливий випадок не лишив ся без законної нагороди жертві того випадку або її спадкоємцям.

Далї, випадків постійної повної втрати здатности до працї (повне калїцтво) протягом даного трьохлїття чинами фабричної інспекції всього зареґістровано 189, умов же про нагороди за сї випадки завірено всього 108 або $57,_1\%$. Таким чином і тут 81 випадок або 42% загального їх числа лишив ся по-за межами впливу фабричної інспекції. Нарештї, випадків постійної часткової втрати здатности до працї (неповне калїцтво) за дане трьохлїттє зареґістровано 24.275, випадків же порозуміння про нагороду за сї випадки зареґістровано 18.216 або $74,_9\%$ загального їх числа. Хоча й не так багато, але й тут значна частина нещасливих випадків (6.059 або $25,_1\%$) лїквідовано без участи фабричної інспекції, себ-то висловлюючись точнїйше, в усїх отих випадках робітники лишились або зовсїм без пенсії або одержали за неї кілька ложок „чечевичної юшки".

Д. Варзар цїлком увільняє себе від обовязку пояснити таку незначну дїяльність фабричної інспекції в справі лїквідації нещасливих випадків. Тільки в однім місцї в нього виривають ся дуже характеристична фраза: „Найчастїйше, — каже він, — відсутність спадкоємців убитого робітника, або віддаленість місця їх мешкання, також впливають на мале число завірених умов про нагороду за смерть жертви нещасливого випадку" (ст. 10). Виходить, таким чином, що коли убитий робітник не має спадкоємців, або коли його спадкоємцї живуть далеко, то спадщину по вбитому одержує... підприємець. Коли отже припустити, що навіть у 50% нещасливих випадків, лїквідованих без участи фабричної інспекції, робітники лишились без нагороди, то доведеть ся признати, що підприємцї одержали за дане трьохлїттє добру „спадщину". Нїчого й казати, наскільки такий „порядок" ненормальний. Хай би пенсія причислялась до загальноімперського чи ґубернського штрафного капіталу, хай би утворено було спеціальний „виморочний" фонд для допомоги недужим чи старим робітникам, хай би сї гроші було вжито на яку-небудь иншу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

добродійно-робітничу мету. Але дарувати підприємцям сю „ціну крови“, се значить — видавати премії за недбалість до життя й здоровя робітників.

Із наведених вище цифр, між иншим, випливає ще один дуже цікавий і характеристичний висновок. Власне, чим більшими матеріяльними затратами загрожує данний нещасливий випадок підприємцеви, тим рідше останній звертаєть ся до посередництва фабричної інспекції, й навпаки. Се видно з того факту, що серед нещасливих випадків, які скінчили ся смертю, отже вимагали з боку підприємців досить значних матеріяльних затрат для безпечення потерпівших, процент завірених інспекцією умов про нагороду не йде дальше 50. Що ж до нещасливих випадків, які скінчились повним або неповним каліцтвом, то для першої категорії випадків процент завірених умов про нагороду досягає 57, а для другої — зростає навіть до 75. Останні цифри, напевне, не були б такі високі, як би затрати на ліквідацію подібних нещасливих випадків досягали трохи більших розмірів.

Загалом же праця д. Варзара зайвий раз переконує нас у тому, що закон 2 червня 1903 року проводить ся у нас далеко не бездоганно: проценти нещасливих випадків, що лишились по-за межами його впливу за перше трьохліття його істнування ($49_{,3}$, $42_{,9}$ і $25_{,1}$), досить красномовно свідчить про се. Хто сьому виною — судити не тут, але не може бути сумніву в тому, що поширенне прав фабричної інспекції в справі догляду за дійсним проведенем закону 2 червня 1903 р. значно зменшило число нещасних випадків, після яких „спадщину“ одержують не робітники, а підприємці. *М. Гехтер.*

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

П. Гай. В свято. Драматична картина на 1 дію. Київ, 1909. Стор. 23. Ц. 10 коп.

Галина Журба. З життя. (Шість оповіданъ). Одеса, 1909 р. Стор. 40. Ц. 20 коп.

О. Білоусенко. Холмська справа. Вид. Вік. Наші справи № 6. Київ, 1909. Ц. 5 коп.

І. Корабльов. Годування бжіл. Про те, коли підгодовувати бжолу і якою годівлею. З малюнками. Київ, 1909. Ст. 23. Вид. „Українське бжільництво“. Ц. 5 коп.

Звідомленія Т-ва „Просвіта“ у Київі за 1908 р. Київ, 1909. Стор. 105.

Гетьман Петро Сагайдачний. Істор. оповід. З повісті Д. Мордовця з додатками і одмінами переробила М. Загірня. Вид. „Просвіта“ № 29. К. 1909. Ст. 135 Ц. 20 к.

Hymn litewski przez autora „Litwini w Litwe“. Wilno, 1909.

Зарницы. Литературно-политическій сборникъ № 2. 1909, Петербургъ. Ц. 1 р. 50 коп.

Х. М. Лебедь-Юрчикъ. Сахарная промышленность въ Россіи. Київ, 1909 р. Стор. 153. Ц 1 р 50 к.

Севременный міръ. Май, 1909 годъ.

Від Редакції.

З писань принятих давнїйше до друку (див. 1908 кн. XII) окрім тих що призначені на кн. VII (вони вичислені на 4 ст. обгортки сеї книжки) зістають ся до друку ще отсї:

О. Білоусенко: Селянський банк і аґрарна політика. В. Вільшанецька: Іскаріот. М. Жук: Вона. М. Зелізняк: Головні федерації сучасного світа. П. Капельгородський: Спомини семинариста. А. Крушельниць-

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

кий: Зневіра. Л. Старицька-Черняхівська: Апій Клявдій. І. Стешенко: Андрій Боголюбський.

Вони будуть надруковані в кн. IX—XI, — як не виявлять ся тому якісь перешкоди.

З праць переданих до 1/VI н. с. сього року прийняті досї до друку: М. Біляшевський: Порівняння з сфери народнього мистецтва. А. Бобенко: Ми довго і страшно боролись. Ю. Будяк: Квітчастий танок. В. Винниченко: Зіна. І. Галущинський: Цвіти і комахи. М. Гехтер: Причинок до психольогії 1906 р. А. Діброва: Музика. М. З. Предок. М. Залїзняк: Популярна література Галицької України в 1908 р. Дм. Йос. Гості. Н. К. Останнї. П. Капельгородський: З тюремних мотивів. П. Карманський: Море грає. Ю. Кміт: Лист до посла. М. Коцюбинський: Дебют. М. Кропивницький: Зерно і полова. М. Левицький: До справи про вкраїнську письменницьку мову. А. Лисенко: Звертай з дороги, копитал пре. А. Новак: Подвійна зрада. М. Лозинський: Литовське національне відродженнє. Л. Українка: У пущі (драматична поема). С. Черкасенко: Вони перемогли. М. Чернявський: Раби. М. Шаповал: З білоруських поетів, Степові мотиви.

Не приняті до друку більші писання зберігають ся протягом одного року; поезії й иньші дрібні писання не переховують ся.

Досить часто письменники, особливо на початках, присилаючи свої писання, просять редакцію написати свою думку про них, вказати хиби, і т. и. Сповняти сї бажання занадто трудно, і всякі такі запитання мусять зоставати ся без відповіди. Так само не може редакція сповняти бажання авторів, щоб з їх статей в Л.-Н. Вістнику робити відбитки. Се звязано з ріжними недогодами і відбиток для авторів робити ся не буде. Можна тільки, хто схоче, за невелику доплату дістати невелике число надбиток, то значить тих аркушів, в яких їх статя містила ся без всякої зміни (без переверстки і зміни нумерації). В такім разї се мусить бути надписано на самій статї.

Від Контори.

Просимо ш. передплатників наших ласкаво памятати, що передплата наЛНВістник приймаєть ся тільки на рік і на півроку. Пригадуємо се, бо нерідко трапляєть ся таке, що хто небудь пришле рубля або два, дістане дві або три книжки, і більше не присилає, — думає, що як йому більше книжок не прислали, то він і квіт. Тим часом контора допускає присланнє передплати дрібними датками для полегкости, але хто присилає одну або дві частки передплати, мусить доповнити її або до річної висоти (8 або 7 руб.) або до піврічної (4 р. 50 коп.). Хто ж хоче на пробу мати одну або дві книжки, той нехай так і замовить собі їх як окремі книжки, бо кожда книжка ЛНВ. продаєть ся нарізно, і з ними иньший рахунок і иньша операція. І просимо присилку часток передплати не затягати доти, аж контора припинить висилку і пригадає про залеглість, бо се дуже утруднює роботу конторську.

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЗМІСТ СОРОК ШОСТОГО ТОМУ

за квітень, май і червень 1909 р.

І. ПОЕЗІЇ.

	Сторона.
П. Капельгородський: Холодний вітер	33
Хр. Алчевська: З моїх дум	46
Ів. Щербатюк: З альбому селянина: Вербичка, Хапатня	125
В. К.: Весна роскішно панувала	154
Г. Байраченко. І знов весна!	169
М. Чернявський: Спустилась ніч	280
Лев Лотоцький: До музи	280
Ю. Будяк: Пісня про поступ	298
А. Бобенко: Народи сплять	330
Мих. Жук: In vino veritas	394
М. Чернявський: Море	466
„ Рибалка	469
Д. Ярош. О зорі ви ясні	504
Петро Тенянко: Радість хліборобa	514
Одарка Романова: Пісня мандрівця	563

ІІ. ПОВІСТИ, НОВЕЛІ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

Ольга Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“ (оповіданне)	7, 245, 429
Дніпрова Чайка: Певний притулок	42
Василь Кравченко: Над морем (оповіданне)	57
Ю. Будяк: Записки учителя 1899—1906	103, 454
Вол. Винниченко: Купля	209
Орест Левицький: Пірогов у Київі і його проводи	281
М. З.: Ніч	288
І. Калениченко: Події з людського життя (записки селянина)	312
Леонид Пахаревський: Своє щасте	487
І. Федорченко: „Безъ воспитанія“	499
„ В тюрму з доброї волі	501
Люсєн Декав: Образки: Жебраки	134
„ Три арешти пер. Н. Романович	136
Й. Бойєр: Сила віри, роман, пер. В. Пахаревської	170, 365
Анатоль Франс: Острів Пінґвінів, пер. Н. Романович	346, 544
Кнут Гамсун: Пан, пер. Л. Пахаревського	515

ІІІ. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТЄ.

Мих. Грушевський: В сорок восьмі роковини Шевченка	3
Йосип Пеленський: Новий стиль	34
Мих. Грушевський: По світу. З подорожних вражінь: Неаполь, Світла й тіни, Видовища Неаполя, Везувій, Помпеї, Addio!	48, 234
А. Я—в.: Аґрарні рухи на Україні 1905—1960 р.р. (Труды Императорскаго Вольнаго Экономическаго Общества №№ 4—5 за 1908 г.)	127

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Іван Раковський: Ювилей ідеї розвою. Дарвін і дарвінїзм 140
Евген Левицький: Чесько-нїмецький спір 155
Юрій Кміт: Густав Гаерстам. 273
Ол. Грушевський: Українські поети в новім перекладї. Иванъ Рукавишниковъ. Молодая Украина. СПБ. 1909 292
Микола Залїзняк: Основні питання федеративного устрою 300
Володимир Гериновичъ: Питане про третичного чоловіка в новійшій літературі 331
Ю. Сїрий: Український театр в Київі 1908—9 р. 359
Мих. Грушевський: Виговський і Мазепа 417
Ів. Бондаренко: До історії національного питання К. Маркса Zur Judenfrage 470
Ол. Грушевський: З Гоголївських свят в Москві 496
Іван Огієнко: Як селяне читають і пишуть по вкраїнськи (Матеріали до питання про вкраїнський правопис) 505
М. Євшан: Петро Карманський 537

IV. О Г Л Я Д И.

М. Гехтер: З українського житя: Наші муніціпалїтети, Міське хазяйство 128, 395
Мих. Лозинський: З австрійської Україні: Сучасне москвофільство . . 190, 575
Евген Левицький: За границею: Балканська заверюха. Контрреволюція в Туреччинї. Мілїтаризм 403, 586
П. Смуток: З росийсько-українського житя 584

V. БІБЛІОГРАФІЯ.

Записки Українського Наукового Т-ва в Київі. Книга II, під ред. М. Грушевського і В. Перетца — *Др. В. Щурат*; Сочиненія П. А. Кулиша. Томъ 2-й. Подъ редак. И. Каманина 1908 — *Д. Дорошенко*; Українсько-російський словник В. Дубровського. Редакція І. Стешенка. 1909 — *Іван Огієнко*; В. Доманицький. Словаки — про їх життя та національне відродження. — *Л. Б.*; Про небо. Популярна астрономія з мальонками. Частина друга. За Фламаріаном розказав С. Черкасенко. — *Ю. Т.*; Полтавскій земскій календарь на 1909 годъ — *М. Гехтер*. . . . . 197 — 208
Студії з поля суспільних наук і статистики видає статистична комісія Наукового Т-ва ім Шевченка. т. I, під редак. М. Грушевського — *С. Тамашівський*; Збірник математично-природописно-лїкарської секції Науковиго Т-ва ім Шевченка. Том XII — *В. Щербаківський*; В. Щурат. Вибір пісень, 1909 — *М. Мочульський*; Г. В. Доброскок. На Кубані. Песа в одній дії — *Д. Трейман*; Сидір Кузик. Про кооперацію. її теорию і значінне для нас — *М. Залїзняк*; С. Бородаєвський. Хлїборобські спілки в Нїмеччинї. — *М. Залїзняк* . . . . . 408 — 415
Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка наук. часопись під редак. Грушевського 1909 кн. I, т. LXXXVII—*Ів. Кревецькій;* Нова Рада. Украинськый литер. альманах 1908 — *О. Білоусенко;* Массіот. Levia, Львів, 1909 — *В. Щурат*; Ю. Сїрий. Житте ростин. 1909 — *Др. І. Раковський*; М. Лозинській. Акт 12 цівтня 1908 р. — *Ів. Кревецькій*; Мин. Тор. и Пром. статистическія свѣдѣнія о результатах примѣненія закона 2 іюня 1903 года за 1904—906 г. г., сост. В. Варзаръ, 1908 — *М. Гехтер*. 595, 605
Книжки надіслані до редакції 208, 415, 605
Від редакції Л. Н.-Вістника 605
Від контори Л. Н.-Вістника 606
Оголошення.

Generated on 2015-07-05 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112000946233
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN